

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER FOR ORIENTAL STUDIES AND LITERARY HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 3 (13), 2025**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 3 (13), 2025**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
No. 3 (13), 2025**

ДУШАНБЕ - 2025

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.

(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРРИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзоқаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи
Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва наشري мероси хаттии Маркази
мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт – академик, Президенти АМИТ

Саломийн Муҳаммадзод – ноиби Президенти АМИТ, д.и.ф., профессор

Қосимшо Искандаров – д.и.т., Саркотиби илмии АМИТ

Парвона Чамшад – д.и.ф., профессор

Умар Сафар – д.и.ф., профессор

Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Муллоҷонов Сайфулло Кӯчакович – д.и.т., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.и.ф., профессор

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – н.и.п

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

Ёраҳмадзода Шодичон – н.и.ф.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франсис Ришар – (Фаронса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Олмон), Садрӣ Саъдиев – (Узбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Узбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази шарқшиносӣ ва мероси
хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти №249/мҷ-97, аз 02.06.22
ба қайд гирифта шудааст.
Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишонии мо: 734025, ш. Душанбе,
кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

Маркази мероси хаттии назди
Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи
маҷаллаи “Мероси Шарқ”,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр востоковедения и письменного наследия
при Президиуме НАНТ
Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Рахматкарим
Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт – академик, Президент НАНТ
Саломийён Мухаммадвуд – вице-президент НАНТ, д.п.ф., профессор
Косимшо Искандаров – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ
Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор
Умар Сафар – д.ф.н., профессор
Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор
Муллоджанов Сайфулло Кучакович – д.и.н., профессор
Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор
Суфизода Шодимухаммад – д.ф.н., профессор
Мухаммадиев Али – к.ф.н
Шарифов Махмадёр – к.ф.н
Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н
Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н
Рахматулова Заррина – к.ф.н., доцент
Ёрахматзода Шодиджон – к.ф.н.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – (Франция), Шариф Шукуров – (Россия),
Александр Хайзер – (Германия), Садри Садиев – (Узбекистан),
Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр востоковедения и письменного наследия при Президиуме НАНТ
Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан
№249/жр-97, 02.06.22
Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.
Ш. Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия при Президиуме НАНТ, каб. 14,
редакция журнала «Наследие Востока»,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«EAST HERITAGE»

Founder:

**Center for oriental studies and literary heritage
under the Presidium of the NAST**

The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – c.h.s., director of the Center of the written heritage

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehridin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht – academician, President of the NAST

Salomiyon Muhammaddovud – Vice President of the NAST, d.p.ph., professor

Kosimsho Iskandarov – d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST

Parvona Jamshed – d.ph.s., professor

Umar Safar – d.ph.s., professor

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – d.ph.s., professor

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – d.h.s., professor

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – d.h.s., professor

Sufizoda Shodimuhammad – d.ph.s., professor

Muhammadiev Ali – c.ph.s

Sharifov Mahmadyor – c.ph.s

Ghiyosiev Mehridin Ilyosiddinovich – c.p.s

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – c.h.s

Rahmatuloeva Zarrina – c.ph.s., associated-professor

Yorahmatzoda Shodijon– c.ph.s.

INTERNATIONAL IDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (France), Sharif Shukurov - (Russia),

Alexander Haizer - (Germany), Sadri Sadiev - (Uzbekistan),

Komiljon Rahimov – (Uzbekistan).

East Heritage

**Center for oriental studies and literary
Heritage under the Presidium of the NAST
The journal was registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan
No. 249/mj-97 dated 02.06.2022
Tel.: (+99237) 221-32-02**

**Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.
Center of the Written Heritage under the Presidium
of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com**

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСИ

ТДУ: 336.457.2(5)(09)+671.41(5)(09)

ИСЛОҲОТИ ПУЛИИ ДОРИЮШИ БУЗУРГ ВА ТАШАККУЛИ НИЗОМИ СИККАКЎБИИ ШОҲАНШОҲИИ ҲАХОМАНИШИЁН.

Шарифзода А. Қ.¹

Сикка ҳамчун хориқаи таърихӣ яке аз муҳимтарин ихтирои башарӣ буда, дар гузори таърих аз ибтидои пайдо шуданаш то имрӯз дар ҳаёти инсоният нақши мондагор дорад. Пешрафти иқтисодиёт ва зарурати танзиму такмили тичорат, пардохти ҳаққи қор, нигоҳ доштани лашкари қироя ва дар умум мустаҳкам намудани сохти давлатдорӣ ханӯз дар замонҳои қадим зарурати кӯбидани сиккаро ба миён овард. То ихтироъ ва истифодаи сикка муомилоти пулӣ тавассути ашёи гуногун ва фулузоти қиматбаҳо амалӣ мегашт. Асоси муомилоти тичоратӣ ва ҳақпардозиро шаклҳои гуногуни мол, аз ҷумла маҳсулоти кишоварзӣ, чорводорӣ ва филизӣ ташкил меод. Ҳаққи иҷрои қор низ бо маҳсулоти гуногуни табиӣ пардохта мешуд. Ҷулмон низ бо мол ва маҳсулоти гуногун иваз карда мешуданд.

Соли 1967 дар ҷараёни кӯшишҳои бостоншиносӣ дар Нушҷонтеппаи Малойири Ҳамадон аз қабатҳои маданияи давраи Модҳо зиёда аз 200 нуқрапораи гудохташуда кашф гардид ва онҳоро А.Д. Бивар «пули ибтидоӣ» номидааст [2, 613].

Тибқи Вандидоди Авасто дар Эрони бостон ба табиб барои табобати шаҳриёр як гардунаи ҷаҳорасба, барои табобати ҳамсари шаҳриёр - шутури мода, барои табобати хонахудо (қадхудо) - хурдтарин чорво (сутур), барои табобати ҳамсари раиси хона - маркаби мода, барои табобати раиси деҳа - чорвои миёна, барои табобати ҳамсари раиси деҳа - гови мода, барои табобати раиси ноҳия - чорвои қалон, барои табобати ҳамсари раиси ноҳия - аспӣ мода, барои табобати чорвои қалон - чорвои миёна ва барои табобати гӯсфанд - хӯроқи гӯштӣ ҳамчун музди қор муайян гардида буд [1, 737]. Ин гуна муқаррароти авастой аз мавҷуд набудани сикка ва муомилоти пулии даврони авастой дарак медиҳад.

Дар хусуси инкишофи минбаъдаи муносибатҳои тичоратӣ молӣ бояд зикр кард, ки захира намудани маҳсулот ба муҳлати дароз, пеш аз ҳама маҳсулоти кишоварзӣ ва чорводорӣ, ғайриимкон буд. Бинобар ин, филизоти қиматбаҳо аз қабилҳои тилло ва нуқра ҳамчун сарват ҷамъоварӣ мешуданд. Пораҳои онҳо ҳам дар шакли хом ва ҳам дар шакли гудохтаи гуногуншакл дар муомилоти молӣ ва ҳақпардозӣ истифода мегардиданд, ки намунаҳои онҳо дар гӯшаҳои гуногуни олам кашф ва таҳқиқ шудаанд [11, 15–16]. Аммо ин филизпораҳои қиматбаҳо шакли якхела, вазн ва арзиши меъёрӣ надоштанд, ки ин дар навбати худ дар муомилоти молӣ мушкilotи зиёд ба вучуд меовард.

Дар ин замина зарурати рӯ овардан ба Лидия пеш меояд. Зеро лидиягӣҳо, тибқи навиштаи Ҳеродот, нахустин ихтироъкорони сикка маҳсуб мешаванд [6, 42] ва нақши онҳо дар ташаккул ва рушди сиккакӯбӣ ва низоми пулии Ҳахоманишиён бисёр муҳим аст.

Тақрибан дар чоряки сеюми асри VII пеш аз милод лидиягӣҳо ё иониҳо ба кӯбидани сиккаҳои электрум оғоз намуданд. Ҳаштод сол баъд подшоҳ Крез (560–546 п.м.) аввалин касе буд, ки барои сиккакӯбӣ аз тилло ва нуқраи пок истифода кард ва ба ин васила қолаби сиккакӯбии подшоҳиро ба вучуд овард [19, 60].

Лидия дар асрҳои VII–VI пеш аз милод яке аз бузургтарин марказҳои тичоратии замон дар Осиёи Хурд маҳсуб ёфта, тичорат аз муҳимтарин шугълҳои ҷомеаи он ба ҳисоб мерафт. Аҳолии он барои ворид намудани тилло ва нуқра аз хориҷ эҳтиёҷ надоштанд, зеро аз соҳили дарёи Пактол (Pactolus) тиллои зиёд ҷамъоварӣ карда, онро бо дигар маҳсулоти зарурии худ иваз менамуданд. Аммо чунин мубодилаи молӣ мушкilotи зиёд дошт ва равшан набуд, ки як навъи мол бо моли дигар бо кадом меъёр ва ченак иваз карда шавад.

Аввалин сиккаҳои лидийӣ вазн ва шакли яксон надошта, аз электрум - омехтаи тилло ва

1. Шарифзода А.Қ. – н. и. т., мудири Шуъбаи таърихи илм ва техникаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ.

нукра кӯбида мешуданд [11, 50–53]. Кӯбидани нахустин сиккаҳое, ки вазн, иёр, шакл, тасвир, филиз ва арзиши муайян доштанд, ба охирин шоҳи Лидия - Крез (561–546 пеш аз милод) нисбат дода мешавад. Ин сиккаҳоро дар сарчашмаҳо «сиккаҳои крезӣ» номидаанд [22, 19–21].

Крез бародари ҳамсари охирин шоҳи Мод, Астиаг (падарарӯси Куруши Кабир) ва яке аз сарватмандтарин шахсони замони худ ба шумор мерафт [3, 3]. Ӯ аз тилло ва нукра сикка кӯбонда, холисии онҳоро то 99 фоиз мерасонд [21, 87]. Ин сиккаҳо меъёри муайян доштанд ва юниониёни қадим онҳоро «статер» меномиданд. Ба қавли муҳаққиқон, вожаи «статер» решаи бобули дошта, аз номи эзадбону Иштар гирифта шудааст ва маънои аслии он «меъёр», яъне сиккаи дорои меъёри муайян мебошад [3, 7].

Крез баъди ислоҳоти пулӣ барои сиккаҳои тилло вазни меъёри аз 8,6 то 8,19 грамм ва барои сиккаҳои нукра вазни меъёри аз 10,75 то 10,92 граммро таъйин намуд.

Машҳуртарин статерҳои крезӣ ҳамон статерҳо мебошанд, ки дар як тарафи онҳо фурурафтагӣ (барчасти нашудан) ва дар тарафи дигарашон тасвири барчасти нимтанаи шер ва буққа чой дорад. Ташаббускори асосии кӯбидани сиккаҳои лидиёӣ давлат–полис дар симои Крез буд ва сиккаҳои лидиёӣ пеш аз ҳама барои пардохти музди сарбозони лашкари кироияи Лидия, ки Крез онҳоро дар лашкаркашиҳои худ истифода мекард, кӯбида мешуданд. Ҳамчунин сиккаҳои крезӣ на танҳо дар ганчинаандӯзӣ ва муомилоти пулӣ, балки дар маросимҳои динӣ низ истифода мегардиданд. Чунончи, шоҳ Крез дар соли 560 пеш аз милод чунин сиккаҳоро ба маъбади Эфсус ҳада намудааст. Дар мачмӯъ, ӯ низоми пулиеро асос гузошт, ки аз доираи Лидия берун рафт. Мақсади ниҳонии Крез табил додани сиккаҳои лидиёӣ ба асъори байналмилалӣ буд [22, 21].

Аммо ишғоли Лидия аз ҷониби Куруши Кабир дар соли 546 пеш аз милод (зикри санаи ин руҳдод яксон нест) ин ҳадафи Крезро барҳам зад. Дар робита ба ин суоле матраҳ мегардад, ки оё сиккаҳои лидиёӣ ба сиккакӯбии Ҳахоманишиён иртибот доранд ё не. Маълум аст, ки Куруши Кабир пойтахти Лидия - шаҳри Сард, аз ҷумла мехкадаи онро забт намуда, Крезро асир мегирад. То ин вақт Ҳахоманишиён сиккаи худӣ намебароварданд ва аз сиккаҳои лидиёӣ ва дигар сиккаҳои юнонӣ истифода мекарданд ва онҳо аз аҳаммияти сикка дар давлатдорӣ огоҳ буданд. Аммо кӯбидани сикка аз ҷониби Куруш ва писараш Камбучия мушаххас нест. Аксари муҳаққиқон бар онанд, ки онҳо ба ишғоли кишварҳои дигар машғул буда, фурсати аз номи худ сикка бароварданро надоштанд.

Куруши Кабир сиккакӯбӣ ва муомилоти пулиро бо сиккаҳои лидиёӣ дар қаламрави давлати худ иҷозат дода, мехкадаи (сиккаҳонаи) Сардро вайрон накард. Писараш Камбучия низ, бо назардошти лашкаркашиҳои пайдарпай ва зарурати фурӯ нишонидани ошӯбу исёнҳо, сикка накӯбида, гардиши сиккаҳои лидиёӣ ва юнониро дар ҳудуди давлати Ҳахоманишиён иҷозат дод [15, 10].

Аксари сиккашиносон бар ин назаранд, ки то оғози сиккакӯбии ҳахоманишӣ ва ҳатто дар давраи ҳукумронии Дориюши Бузург (солҳои 522–486 пеш аз милод) сиккаҳои лидиёӣ дар ҳудуди империяи Ҳахоманишиён дар муомилот қарор доштанд.

Дар бораи он ки аз ҷониби кадом шоҳи ҳахоманишӣ аввалин бор дарик ва сугил кӯбида шудааст, дар илм як андешаи ягона вучуд надорад. Бархе олимони бар ин назаранд, ки номи ин навъи сиккаи тиллоии ҳахоманишӣ аз номи Дориюши Бузург гирифта шудааст. Онҳо суханони Ҳеродотро асос мегиранд. Тибқи навиштаи Ҳеродот, Арианд, ки сатрапи Миср буд, бе иҷозати Дориюши Бузург сиккаи софи нукра кӯбид ва бо ин сабаб бо амри шоҳаншоҳ ба қатл расид. Ҳеродот дар рафти нақли ин рӯйдод таъкид мекунад, ки «Дориюш мехост ёдгории бузурге барпо созад, ки ҳеҷ подшоҳи пешин барои худ насохта буд» [6, 230]. Зери мафҳуми «ёдгорӣ» дар ин ҷо маҳз кӯбидани сиккаи беғаш дар назар дошта шудааст.

Дар робита ба ин масъала Э. Бабелон чунин менависад: «Ба таври қуллӣ бояд эътироф кард, ки Куруш (559–529 п.м.) ва Камбиз (529–522 п.м.) аз вазъ ва ҷойгоҳи сиккаҳои Крез дар Миёнрудон (Байнаннаҳрайн) огоҳ буданд. Далелҳои бениҳоят равшан нишон медиҳанд, ки баъзе аз сиккаҳои Крез дар аҳди Куруш дар Байнаннаҳрайн мавриди муомилот қарор доштаанд. Дар чараёни ташкили давлати Форс, Куруш сиёсати хирадмандонаеро пеш гирифт, ки аз бархӯрди шадид бо умури дохилӣ парҳез карда, барои ҷалби дудасти кишварҳои фатҳшуда талош менамуд. Ба ҳамон андоза, ки Куруш дар умури динӣ мадуро мекард ва ба эътиқодоти умумии мардум арҷ мегузошт,

дар умури иқтисодӣ низ бо эҳтиёт амал мекард. Агар бихоҳем аз илалӣ ин масоил сухан бигӯем, метавон ибтидо аз поён оғоз кард ва пурсид, чаро Куруш танҳо ба сиккаи Крез қаноат накард?

Пас чаро Куруш сиккаи дигаре ихтироъ накард ва ба қор нагирифт? Қиёс ба ақли солим ин аст, ки агар Куруш дар ин бора тасмиме дошт, онро амалӣ мекард. Аммо интизор будан барои иваз кардани сикка кори оқилонае набуд. Дориюш, баръакси Куруш, ки ташкили давлати Форсро тақдир намуд, худ масъулияти танзими равоҷоти иқтисодиро бар дӯш гирифт, дар ҳоле ки Куруш танҳо иқтисодиёти таъйидкардаи давлати пешинаро мубодила менамуд» [18, 3].

Дар ҳақиқат, Дориюши Бузург дар таърихи ниёкони мо аввалин шуда, дар сикка тасвири шоҳро истифода мекунад ва то ӯ ҳеҷ шоҳи дигар чунин тасвириро дар сикка наоварда буд. Бо вучуди ин, гурӯҳи дуоми олимон, ба вижа донандаи барҷастаи забонҳои бостон доктор Ҳ. Р. Боғбедӣ, бар он аст, ки «номи Дориюш» дар забони форсии бостон вучуд надорад. Аз ин рӯ, ин вожаҳо наметавон муштак аз номи Дориюш донист. Ба таъкиди ӯ, «дарик» дар форсии бостон «дарӣ» ба маънои «заррин, тиллоӣ» будааст [3, 5].

Ҳоҳоманишиён ду навъи асосии сикка мекӯбиданд. Яке сиккаи тиллоӣ – дарик ва дигаре сиккаи нуқрагӣ – сигил (сиглос). Дарик бо сабаби иёри баландаш асҳори байналмилалӣ буда, ҳатто дар китоби Библия зикр шудааст [7, 206]. Сигилро ба порсии қадима “падука” (пафука) мегуфтанд, ки маъноаш гӯсфанд аст. Нархи як гӯсфанд як сигил буд. Сигил дар бозори дохилӣ нақши асосӣ мебозид. Дар сиккаҳои ҳахоманишӣ ном, солу ҷои кӯбиш ва номи шоҳаншоҳ зикр нашудааст, ки ин муайян намудани таърихи дақиқи ҳар як навъи сиккаро душвор мегардонад. Аммо илми бостоншиносӣ барои ҳалли масъалаи санаи оғози сиккакӯбии Ҳахоманишиён мусоидат мекунад.

Чунончӣ, соли 1933 дар ҷараёни ҳафриёти толори марказии Оподони Тахти Ҷамшед ду сандуки сангӣ бо як лавҳаи заррин ва як лавҳаи симин кашф гардид. Олимони муайян намуданд, ки дар онҳо бо фармони Дориюши Бузург ба забонҳои форсии бостон, эломӣ ва бобули навиштор ҳақ шудааст. Илова бар ин, аз ҳар як сандуқ боз чор сиккаи тиллоӣ лидиёӣ ва ду сиккаи нуқрагии юнонӣ ба даст омадааст. Аммо дар ин сандуқҳо ягон сиккаи ҳахоманишӣ (дарик ё сигил) мавҷуд набуд. Маълум аст, ки бинои Оподон соли 516 пеш аз милод бунёд шудааст. Агар Куруши Кабир ё дигар шоҳони Ҳахоманишиён, аз ҷумла Дориюши Бузург, то соли 516 пеш аз милод сикка мекӯбиданд, пас дар сандуқҳо ҳатман сиккаҳои ҳахоманишӣ гузошта мешуданд.

Чунончи аз Тахти Ҷамшед лавҳае ба забони эломӣ ёфт шудааст, ки ба соли 22-юми ҳуқумронии Дориюши Бузург, яъне ба соли 500 пеш аз милод мансуб буда, дар он нақши ду дарик инъикос ёфтааст [16, 60]. Аз ин бармеояд, ки аввалин дарикҳо байни солҳои 516 ва 500 пеш аз милод кӯбида шудаанд. Аксари сиккашиносон бар онанд, ки кӯбидани дарикҳо соли 515 пеш аз милод оғоз ёфтааст. Хулосаи ин матлаб он аст, ки аз эронӣ аввалин шуда Дориюши Бузург аз тилло ва нуқра сикка кӯбидааст.

Дарик аз 8,42 то 8, 83 грамм ва сигил аз 5,6 то 5,88 грамм вазн дошт. Як дарик баробари 20 сигил арзиш дошт [7, 204]. Тағйирёбии каму беши вазну қурби нисбии дарикку сигил истисно набуд.

Э. Бабелон кӯшиш намудааст, то сиккаҳои ҳахоманиширо аз рӯи тасвири шоҳӣ дар рӯи сиккаҳо тасниф намояд, аммо ин усули ӯро аксари олимони қабул надоранд [24, 187]. Ҷанӯз соли 1876 Ҳед Б. В. (1844–1876) дарики ҳахоманиширо вориси ҳақиқии статери тиллоӣ Крез номида буд [22, 22]. Ба ақидаи ӯ, тақсими бонизомии империя ба сатрапияҳо, ки шумораи ибтидоии онҳо ба бист мерасид, ва таъйини ҳаҷми мушаххаси андоз барои ҳар яке аз ин воҳидҳои маъмурӣ, ки ҷамъовариҳои он бар зиммаи сатрапҳо гузошта шуда, ба ҳазинаи шоҳӣ ворид мегардид, аз ҷумлаи ҷорабиниҳои асосие буд, ки Дориюш бо ҳадафи таъмини ҳамгироии маъмурӣ, молиявӣ ва сиёсӣ миёни вилоятҳои мухталифи империя татбиқ кард.

Татбиқи сиёсати андозбандии мушаххас ва пойдор, ҳамчунин ҷорӣ намудани усули муназзамии муайянсозии ҳаҷми андоз, дар ниҳоят ба ташкили низомии умумии империявии сиккакӯбии давлатӣ оғоз бахшид. Нахустин тарҳи ин иқдом аз таҷрибаи сиккаҳои тиллоӣ ва нуқрагии Лидия, ки то давраи Крез дар сатрапияҳои ғарбӣ дар муомилот буданд, илҳом гирифта шудааст. Бар замми ин, ҳамзамон бартариҳои равшану арзишмандии пули дорои кафолати давлатӣ тадриҷан барои аҳолии берун аз ҳудуди Осиёи Хурд низ ошкор мегашт. Низомии муоширати босуръат бо истифода

аз почтаи шоҳӣ ва пайкбарон имкон меод, ки дар манотиқи дурдаст пардохтҳо бо сиккаҳои тилло ва нуқра аз рӯйи шумора, на аз рӯйи вазн, анҷом пазиранд. Ин амал то он давра дар Шарқи Бостон роиҷ набуд. Аз рӯйи шумора истифода шудани сиккаҳо аз меъёри мустаҳками вазнӣ ва зери назорати қатъии шоҳаншоҳ қарор доштани сиккакӯбӣ гувоҳӣ медиҳад [22, 24].

Ҳед Б. В. сабаби истифода нашудани тасвири шер ва буққаро дар сиккаҳои ҳахоманишӣ ва иваз шудани он бо тасвири симои шоҳаншоҳ дар садоқати Дориюш ба Зардушт меоданд [22, 24]. Симои шоҳаншоҳ дар сиккаҳо ба рамзи қудрати иқтисодӣ табдил ёфта буд.

Яке аз масъалаҳои мубрами омӯзиши сиккаҳои ҳахоманишӣ таснифи онҳост. Робинсон Е. С. падар ё асосгузори типологияи сиккаҳои ҳахоманишӣ мебошад. Маҳз ӯ нахустин шуда, типологияи илмии сиккаҳои Ҳахоманишиёнро (навъҳои I–IV) ба вуҷуд оварда, масъалаи оғози сиккакӯбии онҳоро ба таври илмӣ асоснок кардааст. Ӯ таъкид менамояд, ки Ҳахоманишиён анъанаи сиккакӯбии лидиёро, ки дар замони Крез ба расмият даромада буд, қабул карда, онро ба низоми мутамаркази давлатӣ табдил доданд. Ба гуфтаи Робинсон, сиккаҳои ҳахоманишӣ дар арсаи муомилот ногаҳон бо навъи комилан нави тасвир - сурати камондор зухур мекунад ва маҳз ҳамин навъ хусусияти умумимпериявӣ пайдо намуда, дар тамоми минтақаҳои тахти ҳукмронии Ҳахоманишиён роиҷ мегардад.

Робинсон сиккаҳои ҳахоманиширо дар асоси тасвири шоҳаншоҳ ё образи ғоявии Ҳахоманишиён, ки онро рамзи қудрат меоданд, ба чор навъи асосии зерин гурӯҳбандӣ мекунад:

1. Камондори нимбадан бо тоҷ бар сар ва бо ду тир;
2. Камондор дар ҳолати зонузада бо камон ва тирдон;
3. Камондор дар ҳолати давидан ва зону ба пеш бо найза ва камон;
4. Камондор дар ҳолати давидан ва зону ба пеш бо корд ва камон [24, 189].

Маълум нест, ки худи Ҳахоманишиён ин сиккаҳоро чӣ меномиданд. Юнониёни қадим сиккаҳои тиллоии ҳахоманиширо «дарикус статер» ва сиккаҳои нуқрагиро «мидикус сиглус» меномиданд. Инчунин аз мис сикка кӯбидани шоҳони Ҳахоманишӣ ба таври мушаххас маълум нест. А. Қадёнӣ аз мис кӯбидани сиккаҳои Ҳахоманишиёнро зикр мекунад, аммо барои ин андешаи худ далели равшан намеорад. Д. Довудӣ низ сиккаи ҳахоманишии аз ноҳияи Ёвони Хатлон ёфтшударо «дарики мисӣ» номиданд [8, 35–36]. Таҳқиқи ин сикка нишон дод, ки он аз омехтаи тилло, нуқра ва мис кӯбида шуда, дар таркиби он 80,70% нуқра, 17,42% мис ва 1,87% тилло мавҷуд аст [17, 315]. Аз ин рӯ, он сигил - сиккаи нуқрагӣ маҳсуб мегардад.

Бояд зикр намуд, ки дар бораи таносуби байни дарикӯ сугил ва ҷойгоҳи гардиши онҳо фикрҳои мухталиф мавҷуд аст. Масалан Бивар А.В. дар натиҷаи таҳқиқи хеле дақиқ нишон медиҳад, ки пеш аз давраи Дориюш сиккакӯбӣ асосан маҳаллӣ ва дар худуди Лидия роиҷ буд. Бо барқарор шудани ҳокимияти Ҳахоманишиён ва зарурати идораи як империяи бузург, ниёз ба як низоми ягонаи сиккакӯбӣ ва молиявӣ ба миён омад. Ҳамин зарурат боиси пайдо шудани дарик ва сигил гардид, ки ба сифати сиккаҳои расмӣ давлатӣ қабул шуданд. Дарик, ки аз тиллои баландсифат кӯбида мешуд, ба асбори байналмилалӣ табдил ёфт ва дар савдои ҷаҳонӣ нақши муҳим бозид. Сигил бошад, ба муомилоти дохилӣ ва пардохти музд хизмат мекард. Низоми сиккакӯбии шоҳаншоҳӣ яке аз сутунҳои асосии иқтисоди марказонидашудаи империя гардид [2, 499-532].

Дар империяи Ҳахоманишиён якҷанд анъанаҳои вазнӣ мавҷуд буданд, вале Дориюши Бузург онҳоро муттаҳид кард. Вазни асосӣ, ки асосан ба шикили бобилӣ таъяс дошт, дар тамоми империя роиҷ гардид. Вазнҳои расмӣ бо нишонаҳои шоҳӣ муҳр мегардиданд, ки ин ба онҳо эътибори қонунӣ меод. Ҳамоҳангии вазнҳо имкони ҳисобу китоб, андозситонӣ ва савдору осон мекард ва низомро устувор нигоҳ медошт.

Ҳамоҳангсозии сиккакӯбӣ, низоми вазнҳо ва ченакҳо на танҳо пояҳои сохтори молиявии империяро устувор намуд, балки шароите фароҳам сохт, ки давлат тавонад низоми андозгирӣ, шабакаи савдо ва муомилоти дохилӣро бо сатҳи баланди дақиқӣ, танзимпазирӣ ва самаранокӣ амалӣ созад. Ин низом яке аз намунаҳои барҷастаи ташаккули маъмурияти марказонидаи давлатӣ дар ҷаҳони бостон ба шумор меравад ва аз комёбиҳои муҳимми созмони сиёсӣ-иқтисодии Ҳахоманишиён шаҳодат медиҳад [2, 499-532].

Дар давлати Ҳахоманишиён низоми сиккакӯбӣ дорои чаҳор навъи асосӣ буд: шоҳона, сатра-

пй, музофотй бо тасвири шоҳаншоҳ ва маҳаллии шаҳрҳо ва кишварҳои тобеи империя дар ҳавза баҳри Миёназамин [6, 204].

Сиккакӯбии Ҳахоманишиён дар замони Дориюши Бузург, махсусан дар асри V пеш аз милод, ба дараҷаи баланди рушд расид. Бо вучуди ин, мубодилаи молӣ дар қаламрави империя нақши пешбарандаи худро аз даст надода, ҳамонро шакли асосии доду гирифт боқӣ монд. Дар ҳамин замина таҳлили матнҳои лавҳаҳои гилии аз Персепол ёфтшуда аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ошуршинос ва эламшиноси машҳури амрикой Р. Т. Ҳоллок бо тарҷума ва таҳлили матнҳои мазкур нақши се навъи асосии табодули иқтисодиро дар низоми Ҳахоманишиён равшан намудааст [22, 1969]. Мавсуф таҳқиқоти худро мустақиман бар сарчашмаҳои аввалия - матнҳои эламии дижи Персепол - асос гузошта, бо хондан, наشر ва таҳлили муфассали онҳо низоми анбордорӣ, ченакҳои ҳачмӣ (ка, бар, артиба), шаклҳои қабул ва тақсими маҳсулот ва механизмҳои мубодилаи ҳисобиро дар давраи Ҳахоманишиён бозсозӣ намудааст. Корҳои ӯ характери филологӣ-манбаъшиносӣ дошта, барои таҳқиқоти минбаъда ҳамчун пояи асосӣ хизмат мекунад.

Аз таҳлил ва баррасии матнҳои аз дижи Персепол ёфтшуда бармеояд, ки дар низоми иқтисодии давраи Ҳахоманишиён се навъи асосии мубодила мавҷуд буд: мубодилаи маъмурӣ (дунёвӣ), мубодилаи маросимӣ-динӣ ва мубодилаи махсуси ҳисобӣ, ки дар сарчашмаҳо бо истилоҳи эламии шаумарраш (*šaumargaš*) ифода ёфтааст. Дар доираи ин мубодилаҳо ивазкунии молҳо ва маҳсулоти моеъ, аз чумла шароб ва равған, бар пояи ченакҳои расмӣ ҳачмӣ - ка, бар ва артиба амалӣ мегардид. Як ка тақрибан ба 1 литри муосир баробар буда, як бар 10 ка ва як артиба 30 каро ташкил меод.

Масалан, муҳаққиқи эронӣ Ф. Мирӣ бо таъҷиб ба натиҷаҳои таҳқиқоти олими италииёвӣ Ч. Човинассо (*G. Giovinozzo*) қайд мекунад, ки аз ҷониби анбордорони шоҳӣ «як духтари бардаи дараҷаи якум» бо 1820 литр шароб (мутобиқсозии муосири ченак) иваз карда шуда буд [13, 146].

Чуғрофияи гардиши дарик ва сугилҳо яке аз мавзӯҳои баҳсбарангези мақолаи мазкур мебошад. То имрӯз дарикҳои ҳахоманишӣ бештар аз бахшҳои ғарбии қаламрави Ҳахоманишиҳо ва ҳатто берун аз ҳудуди он нисбат ба бахшҳои марказӣ ва шарқии он ёфт шудаанд. Ин нукта аз иттилои сарчашмаҳои хаттӣ ва бозёфтҳои бостоншиносӣ тасдиқи худро меёбад.

Тибқи маълумоти Ксенофонт муносибатҳои шоҳзода Куруши Сағир бо нерӯҳои юнонӣ ва фармондеҳони онҳо ба таври равшан инъикос ёфтаанд. Аз чумла, Клеархи лакедемонишоҳзодаи ҳахоманишӣ ба хидмати худ ҷалб кард ва ҳамчун аломати эътимоду эҳтиром ба ӯ 10 ҳазор дарик ҳада кард [10, 8].

Дар идома барои ҷалби бештари нерӯҳои юнонӣ ва таҳкими мавқеи сиёсӣ-низомии худ, Куруши Сағир ба сарбозони юнонӣ ваъда дод, ки минбаъд ба онҳо ба ҷои як дарик ҳар моҳ се нимдарики маош медиҳад (10, 18).

Дар соли 1893 хангоми ковишҳои бостоншиносӣ дар маъбади Делфӣ ва минбаъд ба таври тасодуфӣ дар мачмуъ 18 дарик кашф мешавад. Мелвилл-Чонс гардиши дарикҳоро дар маркази аслии динӣ ва сиёсӣ дар Юнони бостон, воқеъ дар нишебҳои ҷанубии кӯҳи Парнас (Фокида) - Делфӣ бо таъҷиб ба ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ ва рӯйхатҳои расмӣ хазина баррасӣ мекунад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дарикҳои ҳахоманишӣ дар ин маркази панэллинӣ ҳамчун яке аз устувортарин воҳидҳои арзиш истифода шуда, дар пардохтҳои марбут ба коҳинон, хунармандон ва коргарон нақши густурда доштаанд.

Маълумоти хазинадорӣ собит месозад, ки дарик дар низоми ҳисобдорӣ ба ҳайси воҳиди расмӣ арзиш ба қайд гирифта мешуд ва қимати миёнаи он тақрибан ба 20 драхма баробар буд (дар баъзе мавридҳо то 25 драхма). Дар ин қисми Юнон дар баъзе ҳолатҳо музди ашхоси алоҳида бо дарик пардохт мешуд. Ин устувории қурб боиси афзалияти дарик нисбат ба тетрадрахмаи аттикий гардида, мавқеи онро дар бозори пулии Юнон таҳким мебахшад. Паҳншавии дарик ба Делфӣ, ба ҳулосаи Мелвилл-Чонс, асосан тавассути нерӯҳои кироияи юнонӣ, савдогарон ва ҳайатҳои сиёсӣ Ҳахоманишӣ сурат мегирфт. Ин раванд мавқеи Ҳахоманишиёнро дар муомилоти байналмилалӣ таҳким меод ва Делфино ба яке аз марказҳои муҳимми гардиши дарик дар фазои иқтисодии баҳри Миёназамин табдил меод. Муҳим он аст, ки дар ҳеҷ яке аз санадҳои Делфӣ сугил зикр нашудааст. Ин далолат мекунад, ки сугил сиккаи маҳаллии Осиёи Хурд боқӣ монда,

дарик бошад мақоми асъори фаромиллӣ касб кардааст. Ба ҳамин асос, Мелвилл-Чонс дарикро яке аз асъорҳои калидии ҷаҳони қадим медонад [23, 25-36].

Шоҳаншоҳони Ҳахоманишӣ сатрапҳо ва шоҳони тобеи худро маҷбур мекарданд, ки онҳо андозро ба ҳазинаи шоҳаншоҳӣ бештар бо тилло ва нуқраи сиккакӯбидашуда супоранд. Сиккаҳо ба хусус дарик дар муомилоти пулии дохили қаламрави Ҳахоманишиён дар гардиши ғаёл набуд. Он бештар дар ҳазинаи шоҳаншоҳӣ ҷамъоварӣ ва ҳифз карда мешуд. Аммо берун аз Порс дар Осиёи Хурд гардиши он густурда буд. Тибқи иттилои Ҳеродот Пифияи лидиёӣ ба шоҳаншоҳ Хишояршоҳ иброз менамояд, ки ӯ илова ба дигар навъҳои сарват 4 миллион дарик (статери дориюшӣ) андӯхтааст [6, 323]. Чун ин миқдор дарикро ба вазн гардонем, вазни умумии онҳо 33 тон тиллоро ташкил медиҳад. Агар ин суҳанони Ҳеродот шоистаи эътимод бошанд, пас метавон гуфт, ки ба дурустӣ гардиши дарикҳо дар Осиёи Хурд нисбат ба Порс хеле фароз будааст. М. Дандамаев дар асоси навиштаҳои Квинт Куртсий Руф менависад, ки Искандари Мақдунӣ баъд аз шикаст додани Ҳахоманишиҳо аз ганҷинаҳои онҳо бештар аз 5 ҳазор тон тиллову нуқраи гудохташуда ва зиёда аз 27 миллион сиккаро ғорат мекунад [7, 212].

Мусаллам аст, қисми аз ҳудуди имрӯзаи Осиёи Миёна, аз ҷумла ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон, ҳамчун ҷузъи таркибии Бохтари қадим дар тобеяи Ҳахоманишиён қарор дошт. То имрӯз қадимтарин сиккаҳои аз Осиёи Миёна ёфтшуда сиккаҳои ҳахоманишии аз таркиби Ганҷинаи Омударё ба даст омада ба ҳисоб мераванд, ки онҳоро Дориюши Бузург берун аз Осиёи Миёна, дар меҳкадаи Сарди Лидия кӯбонида буд.

Миқдори дақиқи сиккаҳои ҳахоманишии Ганҷинаи Омударё ба мо маълум нест. Баъдан, дар давраи Шуравӣ ва Соҳибистиклолӣ, аз Осиёи Миёна миқдори хеле ками сиккаҳои ҳахоманишӣ кашф шуда, дар бораи онҳо иттилои нисбатан маҳдуд мавҷуд аст.

Академик Б. Ғафуров, дар баррасии масъалаи ба империяи Ҳахоманишиён дохил будани Осиёи Миёна, тақроран таъкид кардааст, ки Ҳахоманишиён бори аввал мардуми Осиёи Миёнаро бо сикка ошно намуданд [5, 86].

Соли 2018 Д. Довудӣ як сиккаи ҳахоманишии аз ноҳияи Кубодиёни Хатлон ёфтшударо «дарики мисӣ» номида, тасвири камондори рӯи онро ба Куруши Кабир нисбат дода буд. Ҳамчунин, соли 2017 ба фонди Осорхонаи миллии Тоҷикистон як сиккаи дигари ҳахоманишӣ аз Хатлон ворид гардид, ки дар ҳулосаи экспертизаи илмиаш он мисӣ ташхис шудааст. Аммо таҳқиқи муаллифи ин сатрҳо тавассути таҷҳизоти муосир нишон дод, ки ҳар дуи сиккаи зикршуда аз нуқра кӯбида шудаанд.

Соли 2020 аз мавзеи Сари Банди Кӯлоб сиккае ёфт шуд, ки он дар баррасии ин масъала сарчашмаи муҳими илмию таърихӣ мебошад. Аз таҳқиқи ин сикка маълум гардид, ки он аз филизи сафедранг ба шакли дарозрӯя кӯбида шуда, 3,4 грамм вазн дорад. Тибқи нишондоди дастгоҳи иёрсанҷӣ дар он 97,79% нуқра ва 2,20% тилло мавҷуд аст [16, 58]. Дар як тарафи ин сикка ду фурурафтагии дорои андозаҳои гуногун ва дар тарафи дигараш тасвири барҷастаи нимтанаи шер ва гови нар (буққа), ки дар муқобили ҳам ба таври ҳамлавар тасвир шудаанд, дида мешавад.

Ин сиккаи нуқрагии аз мавзеи Сари Банд ёфтшуда, зоҳиран аз ҷумлаи аввалин сиккаҳои ҷаҳон буда, дар меҳкадаи Сарди Лидия дар асри VI то милоди Масеҳ кӯбида шудааст. Аммо вазни сиккаи мазкур аз вазни навъи дигари сиккаҳои нуқрагии Крез камтар аст, ки ин шояд қадимияти он, яъне бо амри шоҳи Лидия кӯбида шудани онро то андозае шубҳанок намояд. Зеро чунин сиккаҳо дар асри V пеш аз милод бо фармони Дориюши Бузург дар меҳкадаи Сард кӯбида мешуданд.

Дар ҷои ёфти сиккаи лидиёӣ сафолпора, дигар ашёи маснӯӣ ва қабати фарҳангӣ ба мушоҳида намерасад. Аз ин пештар, соли 2016 аз мавзеи Сари Банд як дарики ҳахоманишӣ низ ёфт шуда буд. Он 20 мм қутр ва 16,57 грамм вазн дошта, дар як тарафи он фурурафтагӣ ва дар тарафи дигараш симои шоҳи тоҷдор, ки пой росташ ба зону зада, дар дасти росташ ханҷар ва дар дасти чапаш камон дорад, тасвир ёфтааст [16, 59].

Натиҷаи таҳқиқи ду сиккаи кашфшуда аз Кӯлоб нишон медиҳад, ки пайдо шудани қадимтарин сиккаҳо аз ҳудуди Тоҷикистон тасодуфӣ набуда, балки амри қонунманди таърихӣ аст, зеро онҳо аз гардиши молиқу пулии ин минтақа шаҳодат медиҳанд. Илова бар ин, кашфи сиккаҳои ҳахоманишӣ аз таркиби Ганҷинаи Омударё ва ёфт шудани як сиккаи ҳахоманишӣ аз ноҳияи Ку-

бодиён гуфтаҳои болоро тақвият мебахшанд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, таҳқиқи ду сиккаи зикршуда аз Кӯлоб дар хусуси асолат, қадимият ва мушаххас будани замону макони пайдоиш маълумоти дақиқ дода, аҳаммияти калони илмию фарҳангӣ дорад. Дарики аз Кӯлоб ёфтшударо, дар асоси вазнаш, ба гурӯҳи сиккаҳои тиллоии дударика метавон шомил кард. Зеро дарикҳо тақрибан 8,20 грамм, аммо дударикаҳо дорои вазни 16,40 грамм мебошанд.

Тибқи гуфтаи бархе аз муҳаққиқон, дударикаҳо дар охири давраи ҳуқумронии Ҳахоманишиён - замони Дорои Сеюм ва аввали забткориҳои Искандари Мақдунӣ (асри IV пеш аз милод) қӯбида мешуданд.

Вобаста ба баррасиҳои мавзуи сиккақӯбиҳои Ҳахоманишиҳо таърихи пайдоиши муомилоти пулӣ дар Осиёи Миёна масъалаи марказӣ мебошад.

Массон В.М. паҳншавии васеи сиккаро дар Осиёи Миёна ба асри III пеш аз милоди Масех мансуб медонад [12, 38]. Зеймал Е. дар асоси таҳқиқи сиккаҳои қадимаи Ганчинаи Амударё ва сиккаҳои то соли 1981 аз Тоҷикистон ёфтшуда ба хулосае меояд, ки ин сиккаҳо дар муомилоти пулии Осиёи Миёна дар замони Ҳахоманишиён истифода нашуда, чун сарват чамъоварӣ шудаанд [9, 15]. Э. Ртвеладзе ҳам чунин ақида дорад [14, 17].

Аммо кашфи нави сиккаҳои дигари Ҳахоманишӣ дар солҳои охир хулосаи болоро тағйир медиҳад. Чунончӣ баъди таҳқиқи ганчинаи сиккаҳои ҳахоманишӣ аз ҷануби Туркменистон ёфтшуда Д.Ю. Брюков ба хулосае меояд, ки ворид будани Осиёи Миёна дар муомилоти пулии Ҳахоманишиҳо аз имконият берун нест [4, 5-17].

Метавон гуфт, ки Ҳахоманишиҳо бо густариши истифодаи сиккаҳои лидиёӣ дар давраи аввали давлатдорӣ худ ва сипас бо қӯбидани сиккаҳои баландиёри тиллоӣ ва нуқрагӣ дар ташаккули муомилоти пулии Осиёи Миёна нақши бориз гузоштанд.

Дар натиҷаи таҳқиқи мавзуи мақолаи мазкур мо ба чунин хулоса расидем:

- Сиккақӯбии Ҳахоманишиён дар заминаи анъанаи сиккақӯбии Лидия ва низоми вазнии Бобил ташаккул ёфт ва онро Дориюши Бузург бо ҷорӣ кардани дарик ва сигил ба шакли низоми мутамаркази дуасосаи пулии шоҳаншоҳӣ табдил дод.

- Метрологияи дақиқ ва вазн, иёри меъёрӣ, навъи тасвир ва шакли сикка ба устувории иқтисодии шоҳаншоҳӣ ва эътимоди умумӣ ба асёри Ҳахоманишӣ мусоидат кард.

- Тасвири шоҳаншоҳ дар рӯи сиккаҳо рамзи маҷозии кудрати подшоҳӣ ва ҳувияти идеологии Ҳахоманишиён буда, сиккаҳоро ба воситаи пурқуввати таблиғотӣ табдил дод.

- Дарик ҳамчун асёри байналмилалӣ дар бозорҳои Юнон, Миср ва тамоми ҳавзаи баҳри Миёназамин ғайр аз буд, дар ҳоле ки сигил бештар сиккаи маҳаллии Осиёи Сағир боқӣ монд.

- Дар муомилоти пулии шарқи шоҳаншоҳӣ на танҳо сиккаҳои ҳахоманишӣ, балки тетрадрахмаҳои аттикийи юнонӣ низ истифода мешуданд, ки ин аз муносибатҳои дуҷонибаи иқтисодии Эрон ва Юнон шаҳодат медиҳад.

- Кашфи сиккаҳои Ҳахоманишӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар қаламрави Тоҷикистон (дар таркиби Ганчинаи Омударё, бозёфтҳои ҷудогона аз Ёвон, Қубодиён ва Кӯлоб) ва Туркменистон далели мустанади иштироки Бохтари Қадим дар низоми умумии муомилоти молию пулии шоҳаншоҳӣ мебошанд.

- Кашфи нави сиккаҳои бостонӣ аз ҷумла сиглоси лидиёӣ ва дударика аз Кӯлоб на танҳо аз қадимияти муомилоти пулии ин минтақа шаҳодат медиҳанд, балки барои бознигарии роҳҳои тиҷоратӣ ва барқарорсозии харитаи иқтисодии давраи Ҳахоманишиён маводи нав пешниҳод мекунанд. Кашфи осори дигари замони Ҳахоманишиён аз ин минтақа бебаҳс аст.

- Сиккақӯбӣ ва низоми пулии Ҳахоманишиён яке аз сутунҳои асосии муваффақияти сиёсӣ ва иқтисодии ин империя буда, таъсири он дар қаламрави Осиёи Миёна то имрӯз тавассути бозёфтҳои сиккаҳои бостонӣ ба тасбит мерасад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Авасто// Гузориш ва пажӯҳиши Ҷ. Дӯстхоҳ. – Техрон, 1371 х.ш. – 1206 с.
2. Бивар А. Д. Сиккаҳои ҳахоманишӣ, вазн ва андозаҳои онҳо / А.Д. Бивар // Таърихи Эрон.

Давраи Ҳахоманишӣ: аз маҷмуаи Таърихи Кембриҷ Аз англисӣ тарҷ. М. Соқибфар. – Техрон, 1384. – С. 499-532.

3. Боғбедӣ Ҳ.Р. Пайдой ва оғози кӯбидани сикка дар Эрон / Ҳ. Р. Боғбедӣ // Сирри суҳан. – Техрон, № 178, 1391 ҳ.ш. – С. 2-9.

4. Бирюков Д.В. У истоков денежного обращения Средней Азии / Д.В. Бирюков // Нумизматика Цен тральной Азии – Ташкент, I, 1995. – С.5-17.

5. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история / Б.Г. Гафуров. – Москва: Наука, 1972. – 564 с.

6. Геродот. История / Перевод Г.А. Стратановского. – Ленинград, 1972. – 600 с.

7. Дандамаев, М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика Древнего Ирана / М.А. Дандимаев. – Москва, 1980. – 415 с.

8. Довудӣ Д. Сиккаи нодири Ҳахоманишӣ аз Ёвон / Д. Довудӣ // Мероси ниёгон. – Душанбе, №20, 2018. – С.35-36.

9. Зеймаль Е.В. Древние монеты Таджикистана / Е.В. Зеймаль. – Душанбе, 1983. – 344 с.

10. Ксенофонт. Анабасис / Ксенофонт // Пер. с древнегреч., статья и примеч. М. И. Максимова. – М.; Л., 1951. – 297 с.

11. Массон В.М. Денежное хозяйство древней Средней Азии по нумизматическим данным / В.М. Массон // Вестник древней истории. – Москва, 2 (52), 1955. – С. 38 (37-47)

12. Маликзода Б. Таърихи сикка. Аз қадимтарин азмана то давраи Сосониён / Б. Маликзода. – Техрон, Ҷ. 1, 1381 ҳ.ш. – 196 с.

13. Мирӣ Ф. Дар ҳавзаи рӯди Кур: даромаде бар моҳияти мубодила ва тичорат Ф. Мирӣ // Пажӯҳишҳои бостоншиносии Эрон. – Техрон, № 15 (24), 2014. – С. 137 -163.

14. Ртвеладзе Э. Древние монеты Средней Азии / Э. Ртвеладзе. – Ташкент, 1987- 182 с., Ртвеладзе Э. Древние и раннесредневековые монеты историко-культурных областей Узбекистана. –Ташкент, Т.1, 2002. – 304 с.

15. Сарфароз А., Оварзамонӣ Ф. Сиккаҳои Эрон аз оғоз то даврони Зандия / А. Сарфароз, Ф. Оварзамонӣ. – Техрон, 1403 ҳ.ш. – 291 с.

16. Шарифзода А.Қ. Қадимтарин сиккаи Осиёи Миёна аз Кӯлоб / А.Қ. Шарифзода // Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, №3, 2021. – С.56-62

17. Шарифзода А.Қ., Сафоев М., Сафоев Ф. Кашфи нави сиккаҳои бостонӣ аз Тоҷикистон / А.Қ. Шарифзода, М. Сафоев, Ф. Сафоев // Тахти Сангин намоди омезиши тамаддуни Шарку Ғарб. – Душанбе, 2023. – С. 309-328.

18. Babelon E. Catalogue des monnaies grecques de la Bibliothèque Nationale. Les Perses achéménides, les satrapes et les dynastes tributaires de leur empire Cypre et Phénicie. – Paris, 1893. – 412 p.

19. Bodzek J. Achaemenid Asia Minor: Coins of the Satraps and of the Great King.// First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics, 25–28 February 2013, Antalya. – Antalya, 2013. – P. 49-72.

20. Gardner P. A History of Ancient Coinage, 700. – 300 B.C. - Oxford, 1918. – 330 p.

21. Hallock R.T. Persepolis Fortification Tablets. – Chicago, 1969. – 776 p.

22. Head B. V. The Coinage of Lydia and Persia. - London, 1877. – 199 p.

23. Melville-Jones J. R. Darics at Delphi // Revue belge de numismatique. 1979. Pp. 25–36.

24. Robinson E. S. G. The Beginnings of Achaemenid Coinage // The Numismatic Chronicle. – 1952. – Series 6, Vol. 12. – P. 187-193.

ИСЛОҲОТИ ПУЛИИ ДОРИЮШИ БУЗУРГ ВА ТАШАККУЛИ НИЗОМИ СИККАКЌБИ ШОҲАНШОҲИИ ҲАХОМАНИШИЁН

Дар доираи мақолаи мазкур муаллиф дар таърихнигории Тоҷикистон бори нахуст сиккакўбӣ ва низоми пулии шоҳаншоҳии Ҳахоманишиёноро таҳқиқ намудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқи сарчашмаҳои хаттӣ, маводи нумизматӣ ва адабиёти илмӣ муаллиф му-

айян кардааст, ки Куруши Кабир бо забти Лидия дар соли 546 (ин санаи ниҳой нест) пеш аз милод сиккакӯбии онро барҳам надод. Ӯ барои фаъолияти минбаъдаи мехкадаи марказии Лидия, ки дар пойтахти он - шаҳри Сард ҷойгир буд, иҷозат дод. Инчунин Куруши Кабир ва писараш Камбуция ба муомилоти пулӣ бо сиккаҳои лидийӣ монет нашуданд.

Таҳқиқот нишон дод, ки ба сиккакӯбии Ҳахоманишиён Дориюши Бузург асос гузоштааст. Ӯ дар асоси анъанаҳои сиккакӯбии Лидия ва низомии вазнии Бобил ду навъи асосии сикка – дарик (сиккаи тиллоӣ) ва сигил (сиккаи нукрагӣ) баровард. Аммо ӯ тасвири сиккаҳоро тағйир дод. Ба ҷои тасвири сари шер ва буққа, Дориюш дар сиккаҳои ҳахоманишӣ тасвири барҷастаи шоҳаншоҳи камондорро ҷо намуд. Софии тиллоӣ дарик 98-99% буд. Дар натиҷаи ин ислоҳот дарик ба асҳори байналмилалӣ табдил меёбад. Дар муомилоти пулии дохилии шоҳаншоҳӣ сигил нақши асосӣ мебозид. Дарик барои пардохти музди сарбозони ҳахоманишӣ ва гоҳе ҷунонӣ низ истифода мешуд. Гардиши дарик дар муомилоти қисмати ғарбии қаламрави Ҳахоманишиён нисбат ба қисми ғарбии он бештар ривҷ ёфта буд. Кӯбидани сиккаи тилло ҳаққи истисноии шоҳаншоҳ буд.

Ҳахоманишиён дар пайдо шудани сикка ва ташаккули зиминоҳои муомилоти пулии Эрон, Бохтар, Суғд ва Хоразм нақши калидӣ бозидаанд.

Калидвожаҳо: Ҳахоманишиҳо, Куруши Кабир, муомилоти пулӣ, Лидия, Крез, Дориюши Бузург, ислоҳоти пулӣ, сиккакӯбӣ, дарик, сигил(сиглос), Эрон, Бохтар, Суғд, Хоразм, Кӯлоб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдували Шарифзода - номзади илмҳои таърих, мудири Шӯбаи таърихи илм ва техникаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ.

Тел.: (+992) 900-55-75-75. E-mail: abduvali05@mail.ru

ДЕНЕЖНЫЕ РЕФОРМЫ ДАРИЯ ВЕЛИКОГО И ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ МОНЕТНОГО ДЕЛА АХЕМЕНИДСКОЙ ДЕРЖАВЫ

В данной статье автор впервые в историографии Таджикистана комплексно исследует монетное дело и денежную систему Ахеменидской империи.

На основе письменных источников, нумизматических материалов и научной литературы установлено, что Кир Великий после завоевания Лидии в 546 г. до н. э. не отменил чеканку лидийских монет. Напротив, он разрешил дальнейшую деятельность центрального лидийского монетного двора, располагавшегося в столице Лидии - городе Сардах. Кир Великий и его сын Камбиз также не препятствовали обращению лидийских монет.

Исследование показало, что основы ахеменидской монетной системы заложил Дарий Великий. Опиравшись на традиции лидийского монетного дела и вавилонскую весовую систему, он ввёл два основных типа монет: дарик (золотая монета) и сигил (серебряная монета). По аналогии с изображениями львиной головы и быка на лидийских статерах, Дарий разместил на ахеменидских монетах выразительный образ царя с короной и луком.

Содержание золота в дариках достигало 98–99 %, что сделало их одной из самых высокопробных золотых монет древности. В результате денежной реформы Дария дарик превратился в международную валюту. Сиглос играл важную роль во внутреннем денежном обращении империи. Дариками выплачивалось жалование ахеменидским, а нередко и греческим наёмным воинам.

Обращение дарика было более развито в западных областях Ахеменидской державы по сравнению с восточными. Чеканка золотых монет являлась исключительно царской прерогативой.

Ахемениды сыграли ключевую роль в становлении монетного дела и формировании ареалов денежного обращения Ирана, Бактрии, Согдианы и Хорезма.

Ключевые слова: Ахемениды, Кир Великий, денежное обращение, Лидия, Крез, Дарий Великий, денежные реформы, монетное дело, дарик, сигл (сиглос), Иран, Бактрия, Согдиана, Хорезм, Куляб.

Сведения об авторе: Шарифзода Абдували - кандидат исторических наук, заведующий отделом истории науки и техники Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша НАНТ.

Тел.: (+992) 900-55-75-75. E-mail: abduvali05@mail.ru

MONETARY REFORMS OF DARIUS THE GREAT AND THE FORMATION OF THE ACHAEMENID COINAGE SYSTEM.

In this article, the author provides the first comprehensive study in Tajik historiography of the coinage and monetary system of the Achaemenid Empire.

Based on written sources, numismatic evidence, and scholarly literature, it is established that Cyrus the Great, after the conquest of Lydia in 546 BCE, did not abolish the minting of Lydian coins. On the contrary, he permitted the continued operation of the central Lydian mint located in the Lydian capital, Sardis. Neither Cyrus the Great nor his son Cambyses hindered the circulation of Lydian coinage.

The study demonstrates that the foundations of the Achaemenid monetary system were laid by Darius the Great. Drawing on the traditions of Lydian coinage and the Babylonian weight standard, he introduced two principal types of coins: the daric (gold coin) and the siglos (silver coin). Following the iconographic practices of Lydian staters depicting a lion's head and a bull, Darius placed on Achaemenid coins a distinctive image of the king wearing a crown and holding a bow.

The gold content of the darics reached 98-99%, making them among the highest-purity gold coins of antiquity. As a result of Darius's monetary reform, the daric became an international currency. The siglos played an important role in the internal monetary circulation of the empire. Payment of wages to Achaemenid and at times even Greek mercenary - soldiers was made in darics.

The circulation of darics was more developed in the western regions of the Achaemenid realm than in the eastern ones. The minting of gold coins remained the exclusive prerogative of the king.

The Achaemenids played a crucial role in the emergence of coinage and in the formation of monetary circulation zones in Iran, Bactria, Sogdiana, and Khwarazm.

Key words: Achaemenids, Cyrus the Great, monetary circulation, Lydia, Croesus, Darius the Great, monetary reforms, coinage, daric, siglos (siglos), Iran, Bactria, Sogdiana, Khorezm, Kulob.

Information about the author: Sharifzoda Abduvali - Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Science and Technology of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Tel: (+992) 900-55-75-75. **E-mail:** abduvali05@mail.ru

НАҚШИ ТОЧИКИСТОН ДАР ТАШАККУЛИ ДИПЛОМАТИЯИ ОБ

Мирзоев Н.М., Чумаева П.А. ¹

Дар даврони муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳонӣ чун кишвари ташаббускор дар ҳалли масъалаҳои муҳимми сайёра эътироф гардидааст. Дар даврони истиқлолият яке аз муҳимтарин дастоварди сиёсати хориҷӣ, қорқард ва пешниҳоди ташаббусҳо баҳри ҳифзи муҳити зист ва таъмини аҳолии рӯи замин бо оби тоза аст, ки аз даврони аввали қарни нав Тоҷикистон онро аз тариқи созмонҳои ҷаҳонӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ манзур менамояд.

Масъалаи об дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар даврони навин мавқеи афзалиятнок касб намуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи таъмини аҳолии рӯи замин бо оби тоза ва истифодаи самараноки захираҳои оби тавачҷӯҳи зиёд зоҳир менамояд. Яке аз вазифаҳои асосии сиёсати обии Тоҷикистон азхудкунии пурраи иқтисоди обии мамлакат ва истифодаи самараноки он мебошад, ки ҳамкориҳои самараноки Тоҷикистон ва кишварҳои минтақа ва ҷаҳонро тақозо менамояд. Барои ҳалли ин масъала роҳандозии дипломатияи об ва ҳамкорӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ нақши муҳим мебозад, ки Тоҷикистон онро ҳамеша пайгирӣ мекунад.

Дар олам имрӯз норасоии оби тоза яке аз мушкилоти глобалӣ маҳсуб меёбад. Бисёр халқҳои олам аз нарасидани оби тоза азият мекашанд. Фақат дар қитъаи Африка беш аз 400 млн. нафар ба оби тоза дастрасӣ надоранд. Мувофиқи маълумоти Созмони Милали Муттаҳид то соли 2030, 700 млн. аҳоли аз нарасидани об рӯ ба муҳоҷират хоҳанд овард.

Тоҷикистон дорои захираҳои бои оби тоза мебошад. Дар ҳудуди ҷумҳурии мо беш аз 947 дарёҳои хурду бузург ҷорианд ва 60% - и захираҳои оби Осиёи Марказӣ аз Тоҷикистон сарчашма мегиранд. Аз ин рӯ, истифодаи оқилонаи он дар ҳудуди ҷумҳурӣ ва берун аз он яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвар ба шумор меравад. Тоҷикистон ҳамеша ҷонибдори истифодаи оқилонаву самараноки захираҳои об тавассути ҳамкориҳои густурдаи минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошад.

Масъалаи ҳифзи захираҳои об ва истифодаи оқилона ва самараноки он ҳамеша дар маркази сиёсати Ҳукумати Тоҷикистон қарор дошт. Ин масъала дар санадҳои муҳимми давлатӣ аз ҷумла дар Консепсияи сиёсати хориҷаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳадафу вазифаҳо ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян менамояд, инъикос ёфтааст. Дар Консепсия ба масъалаи об фаъли махсус бахшида шудааст. Дар он зикр гардидааст, ки «Тоҷикистон чун кишвари дорои захираҳои фаровони об, ҷонибдори истифодаи одилона ва оқилонаи он захираҳо тавассути ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ мебошад ва тадбиқи пайгириҳои дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи обро ягона василаи ҳалли мушкилот дар ин самт медонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти манфиатҳои муштараки минтақавӣ ва бар пояи принсипҳои нақўхамсоягӣ, эҳтиром ва дарки воқеии манфиатҳои мутақобила, муколама ва ҳамкориро дар ҳалли мушкилоти мавҷуда амалӣ менамояд ва чун кишвари болооб ва манбаи асосии ташаккули захираҳои обии Осиёи Марказӣ ҳеҷ гоҳ барои таъмини минтақа бо об монеа эҷод намекунад. Бо дарназардошти ин мавқеи усулӣ, яке аз вазифаҳои авлабиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат ба таъмини истиқлолияти энергетикӣ кишвар ва саъю талош ҷиҳати ҳалли мушкилот дар ин самт дар руҳияи ҳамкориву мушорикати баробарнафъӣ минтақавӣ маҳсуб мешавад» [3, 12].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сарғаҳи масъалаи оби ҷаҳон ва ҳифзи захираҳои об қарор дошта, дар ду даҳсолаи асри нав бо яқсилсила ташаббусҳои оламгир баромад намуда, аз минбарҳои баланди созмонҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ борҳо оид ба муҳимияти мавзӯи об суханронӣ намудаву тавачҷӯҳи оламиёнро ба ин масъала пайваста ҷалб менамоянд. Зеро ҳалли масъалаҳои марбут ба об саъю талоши дастаҷамъонаи аҳли башарро тақозо менамояд. Рушди босуботи илму техника ва саноат, афзоиши аҳолии истеъмолкунандагон, тағйироти иқлим ва муҳити зист, ба сарчашмаҳои ташаккули об таъсир расонид.

1. Мирзоев Ниёз Мирзоевич – д.и.т., профессор, сарҳодими илми ИИТ ДМТ;

2. Чумаева Парвона Абдувоҳидовна – н.и.т., ходими пешбари ИИТ ДМТ

Норасидан ба оби тоза сол то сол бошиддат мегардад ва мушкилиҳои зиёд пеш меоварад.

1 октябри соли 1999 зимни суханронии худ дар Иҷлосияи 54-уми Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки бо мақсади ҷалб намудани тавачҷуҳи кишварҳои олам ба ин маъсалаи барои инсоният ҳаётан муҳим соли 2003 «Соли байналмилалии оби тоза» эълон карда шавад. Пешниҳод аз ҷониби 148 давлати дунё дастгирӣ ёфт. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ чунин қайд намуданд: «Вақти он расидааст, ки диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба проблемаи оби тоза дар ҳама ҷиҳатҳои ҷалб шавад. Бо ин мақсад Тоҷикистон бо ташаббуси «Соли байналмилалии оби тоза» эълон намудани соли 2003 баромад мекунад. Чунин ташаббусро пешниҳод кардани мо ба вазъи хатарнок вобаста ба надоштани дастрасии миллиардҳо одамон ба оби тоза вобаста аст. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ бинобар ифлос шудани об нисфи аҳолии сайёраи мо дар ҳолати ғайрисанитарӣ қарор дорад, ҳар сол дар олам зиёда аз 5 миллион мемиранд ва беш аз 3 млрд (одамон) мариз мегарданд. Бо афзоиши аҳолии хавфи сар задани «чангҳо барои об» миёни давлатҳо ва ҳуқуқ ба сарчашмаҳои оби тоза воқеӣ тасаввур мешавад. Ҳамин тавр маъсалаи об ҳамчун дигар таҳдидҳои асри нав бевосита бо проблемаи амният дар шароити вобастагии ҳамдигарӣ алоқаманд аст. Мо умед мекунем, ки ташаббуси мо оид ба ҳалли проблемаҳои вобаста ба об на танҳо барои Тоҷикистон, ки аз захираҳои обӣ таъмин аст, балки аз ҷониби аксарияти давлатҳои узви СММ дастгирӣ вучуд меорад» [8].

Сентябри соли 2000 Иҷлосияи 55-уми Ассамблеяи генералии Созмони Милали Муттаҳид ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дастгирӣ карда, соли 2003-ро «Соли байналмилалии оби тоза» эълон намуд. Зимни суханронии худ дар ин Иҷлосия Президенти муҳтарам мамлакат Эмомалӣ Раҳмон чунин баён намуданд: «Тоҷикистон дар бартараф намудани проблемаҳои ҷиддии экологӣ собитқадамона сахмгузори мекунад. Мо ҳамагонро барои дастгирӣ кардани пешниҳоди ташаббускоронаи кишвари мо оид ба «Соли байналмилалии оби тоза» эълон намудани соли 2003 даъват намуда, хоҳиш дорем, ки бо кӯшиши муташаккилона ҷораҳои мукаммали комплекси дар истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои об дар тамоми ҷаҳон коркард ва татбиқ намоем» [10, 75].

Яке аз проблемаҳои глобалӣ на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои тамоми ҷаҳон ташвишваранда шудани кӯли баландкӯҳи Сарез мебошад. Дар ҳолати сар задани ин ҳодиса тақрибан 5 миллион нафар аҳолии минтақаи мо бе сарпаноҳ мемонад. Ин дар ҳақиқат фоҷиаи экологӣ хоҳад шуд.

Проблемаи дигари ташвишварандаи экологӣ бӯҳрони Баҳри Арал аст, ки дар натиҷаи ба таври оқилона истифода набурдани захираҳои табиӣ ба миён омадааст. Баррасии ин проблемаҳо мо дар сатҳи байналмилалӣ баровардан мехоҳем, зеро ин мушкилиҳо танҳо бо дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ бартараф намудан мумкин аст» [8].

Ин аввалин ташаббуси Тоҷикистон оид ба маъсалаи об буд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ онро бо рӯҳбаландӣ истиқбол намуд. Дар ҳошияи ин ташаббус 29 август – 1 сентябри соли 2003 дар ш. Душанбе форуми байналмилалӣ оид ба оби тоза баргузор гардид, ки дар он намоёндагони 53 мамлакат ва 93 созмонҳои байналмилалӣ иштирок намуда ва дар он муҳимтарин маъсалаҳои марбут ба об баррасӣ гардиданд. Форуми байналмилалӣ бо қабули Эълومияи Душанбе анҷом ёфт. Ташаббуси аввалини Тоҷикистон дар мавриди эълон намудани соли 2003 «Соли байналмилалии оби тоза» байни халқҳои ҷаҳон ҳамоовозии зиёд ба бор овард ва он ба рӯзномаи кори ҷаласа ва ҳамоишҳои созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ворид гардид. Бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои барномаи солҳои 2002-2008 Тоҷикистон раёсати Фонди начоти Аралро ба зима гирифт. Дар доираи ин барномаҳо якҷанд тадбирҳо ҷиҳати беҳсозии муҳити экологӣ ва вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии ҳавзаи баҳри Арал барои солҳои 2003-2010 қабул ва роҳандозӣ гардиданд. Дар ин давра бо ташаббуси Тоҷикистон дар ш. Душанбе ду ҳамоиши бузурги байналмилалӣ баргузор гардид. Аз ҷумла, соли 2005 конференсияи байналмилалӣ оид ба ҳамкорӣ дар ҳавзаи дарёҳои сарҳадӣ ва дуюм, соли 2008 конференсияи байналмилалӣ оид ба кам кардани хисороти офатҳои табиӣ.

Бо назардошти муҳимияти мавзӯи Тоҷикистон бо дастгирии Созмони Милали Муттаҳид ва дигар давлатҳои солҳои 2005-2015-ро Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» эълон

намуд. Ин ташаббуси дуҷуми Тоҷикистон баҳри вусъат бахшидан ба ҳамкориҳои байналмилалӣ чиҳати таъмини аҳолии рӯи замин бо оби тозаӣ нӯшоқӣ буд. Дар доираи ин барнома соли 2013 «Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об» эълон гардид, ки аз ҷониби 190 давлати дунё дастгирӣ ёфт. Барои дарёфти роҳҳои тадбиқи ин барнома 27-29 августи соли 2013 дар ш. Душанбе конференсияи байналхалқии сатҳи олии баргузор гардид. Дар кори конференсия намояндагони 100 давлат ва 70 созмонҳои байналхалқӣ иштирок намуданд [4, 42].

Ба идомаи чунин ташаббусҳо Президенти Тоҷикистон соли 2016 ташаббуси навбатиро ба унвони Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028 пешниҳод намуданд, ки аз ҷониби 190 давлати дунё дастгирӣ ёфт. Дар доираи ин барнома 20-21 июни соли 2018, 6-9 июни соли 2022 дар ш. Душанбе конференсияҳои байналхалқӣ баргузор гардиданд.

10-13 июни соли 2024 дар шаҳри Душанбе ҳамоиши навбатии сатҳи баланд – конференсияи сеюми байналмилалӣ оид ба Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор барои солҳои 2018-2028» баргузор гардид. Дар ҳамоиш беш аз ду ҳазор намояндагону роҳбарон аз 100 давлати ҷаҳон дар пойтахти Тоҷикистон ба ҳам омада масоили обу иқлимро дар сайёра муҳокима намуданд.

Дар доираи баргузории конференсияи сатҳи баланд дар шаҳри Душанбе фестивалу форумҳои гуногун доир ба масъалаҳои обу пирияхҳо ва иқлим, аз ҷумла Форуми байналмилалии пирияхҳо, Форуми байналмилалии парлумони таҳти унвони «Захираҳои об ва устувории демографӣ ба манфиати ҷавонон», Форуми байналмилалии зан ва об, Форуми Осиеӣ Марказӣ таҳти унвони «Об ва тағйирёбии иқлим», Форуми оби Африқо, Форуми баҳши хусусӣ, Форуми кӯдакон ва ҷавонон оид ба об ва иқлим, Форуми ташкилоти ҳавзавӣ, Форуми илм ва технология ва Фестивали обу пирияхҳо гузаронида шуданд.

Намояндаи махсуси Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид оид ба Осиеӣ Марказӣ Каха Имнадзе зимни суханронӣ дар Форуми байналмилалии пирияхҳо дар Душанбе изҳор намуд, ки «Осиеӣ Марказӣ, махсусан Тоҷикистон, дар таҳқиқ ва ҳифзи пирияхҳо ва захираҳои обӣ дар ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ман хеле шод ва сипосгузорам, ки Ҳукумати Тоҷикистон ҳамроҳ бо созмонҳои зиёди ҷаҳонӣ чунин чорабинии васеъ миқёс баргузор намуда, ҷомеаи ҷаҳониро ба чунин масъалаи муҳими ҷаҳонӣ, ба мисли обшавии пирияхҳо ва ҳифзи захираҳои обӣ ҷалб менамояд» [7].

Ташаббусҳои Тоҷикистон дар соҳаи об нуфуз ва эътибори ҷумҳурии моро дар арсаи байналмилалӣ хеле боло бурд ва ба унвони «Раванди оби Душанбе» аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф ва қабул гардид. Ташаббусҳои Тоҷикистон ба оламиён нишон дод, ки дарёҳои фаромарзӣ ҳеҷ гоҳ манбаи пайдоиши низоъ набояд бошанд, балки онҳо василаи табиӣ ҳамгирӣ ва пайвастании халқҳо ва давлатҳо мебошанд.

Ин ташаббусҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз сатҳи баланди инсондӯстӣ ва ғамхорӣ ба қисмати ояндаи аҳли башар башорат медиҳад.

Ташаббусҳои Тоҷикистон заминаи мусоидро барои қабул ва такмили қонунгузориҳои оид ба масъалаи об фароҳам овард. Дар ин замина дар Ҷумҳурӣ якҷанд қонунҳо дар мавриди истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ қабул гардиданд. Аз ҷумла 19-уми июли соли 2019 таҳти №1633 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба обтаъминкунӣ ва поксозии резишгоҳҳои обӣ, 2 апрели соли 2020 таҳти рақами 1688 Кодекси об, Барномаи ислоҳоти сектори оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025, Барномаи беҳсозии таъмини аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оби тозаӣ нӯшоқӣ барои солҳои 2008-2020, Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нав барои солҳои 2022-2027 аз 1 март соли 2022 таҳти №90. Ин қонунҳо давоми мантиқии ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди истифодаи оқилонаи об буда, созмонҳо ва давлатҳои ҷаҳонро водор намуд, ки чиҳати ҳифзи захираҳои обӣ иқдомҳои назаррас рӯи кор гиранд.

Тағйирёбии иқлим ва обшавии пирияхҳо имрӯз ба яке аз масъалаи доғи сайёра табдил ёфтааст. Дар 20 соли охир дар қаторқуҳҳои Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Узбекистон 27 фоиз пирияхҳо об шудаанд. Дар Антарктида ҳамасола ба ҳисоби миёна 150 млрд, дар Гренландия 270 млрд ях об мешавад. Чунин ҳолат дар дигар минтақаҳои олам низ ба ҷашм мерасанд. Дар ҳудуди Тоҷикистон беш аз 14500 пирияхҳо вучуд доранд. Пирияхҳо манбаи асосии об ба ҳисоб мераванд ва

обшавии онҳо боиси кам шудани захираҳои оби нӯшокӣ мегардад. Бар асари тағйирёбии иқлим ва афзоиши партовҳои техникӣ дар тӯли даҳсолаҳо беш аз ҳазор пирахҳо дар ҷумҳурӣ об шуданд. Бо дарки ин мушкилот Тоҷикистон ташаббуси навро пешниҳод намуд.

14 декабри соли 2022 дар Иҷлосияи 77-уми Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид пешниҳоди навбатии Тоҷикистон оид ба эълон намудани соли 2025 «Соли байналмилалӣ хифзи пирахҳо» ва 21 март «Рӯзи байналмилалӣ хифзи пирахҳо» эълон гардид, ки моҳи августи соли 2024 бо пешниҳоди Тоҷикистон ва Франция Ассамблеяи генералии СММ қатъномаи нав қабул намуд, ки мутобиқи он солҳои 2025-2034 «Даҳсолаи амал баҳри хифзи пирахҳо» эълон гардид. Ҳамчунин барои амалисозии ин барнома фонди махсус таъсис дода шуд.

Ҳамин тариқ, дар зарфи ду даҳсолаи охир Тоҷикистон мавзуи истифодаи оқилонаи об ва захираҳои энергетикиро пайваста дар сатҳи ҷаҳонӣ масъалагузорӣ менамояд, ташаббускорӣ ин даъват намудани чандин ҳамоишҳои илмӣ байналмилалӣ ва вусъат додани ҳамкориҳои минтақавӣ дар масъалаи истифодаи оқилонаи захираҳои об мебошад.

Ташаббусҳои Тоҷикистон дар мавриди обу иқлим аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ бо қаноатмандӣ истиқбол гардида, кишвари моро ба давлати ғаёл ва ташаббускори ҷаҳонӣ табдил дод, ки ин мояи ифтихори ҳар як тоҷик ва тоҷикистонист.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Алиев, Қ. Об муъҷизаи ҳаёт: ба 10-солаи байналмилалӣ (2005-2015) «Об барои ҳаёт» баҳшида мешавад / Қ. Алиев. – Хучанд: Ношир, 2015.
2. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года, [Электронный ресурс] www.un.org
3. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27 январӣ соли 2015, №332 .
4. Музаффарзода, М. Давлатзода У. Ташаббусҳои байналмилалӣ Пешвои миллат дар ҳалли мушкилотҳои глобалӣ марбут ба об / Музаффарзода М., У. Давлатзода. – Душанбе: КВД «Тоҷик-дипсервис», 2017.
5. Сайидзода З.Ш., Саидов, Ф. Сиёсати давлатии Президент Эмомалӣ Раҳмон ва рушди устувори Тоҷикистон / З.Ш. Сайидзода, Ф. Саидов. – Душанбе: ООО «Контраст», 2012.
6. Сайидзода З.Ш. Республика Таджикистан и внешний мир: актуальный анализ и практические рекомендации / З.Ш. Сайидзода. – Душанбе: ООО «Контраст», 2025. – 268с.
7. Суханронӣ дар ифтитоҳи 16-умин Конфронси вазирони Барномаи ҳамкориҳои минтақавӣ иқтисодии Осиеи Марказӣ (CAREC) 27.10.2017, шаҳри Душанбе.
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар «Форуми байналмилалӣ Душанбе оид ба оби тоза». – Душанбе. – 2003.
9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд доир ба чамъбасти раванди татбиқи амалии Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт», солҳои 2005-2015, 9 июни соли 2015, ш. Душанбе. – Душанбе. – 2015.
10. Таджикистан-Организация Объединенных Наций, выступления, документы и материалы 1993-2000 г. Авторсост. Р.К. Алимов. М., 2001. – С. 75-76.
11. Тасдиқи стратегияи милли рушди кишвар барои давраи то соли 2030, [Захираи электронӣ] <http://sadoimardum.tj/ma-lisi-ol/tasdi-i-strategiyai-millii-rushdi-kishvar-baroi-davrai-to-soli-2030/>
12. Эмомалӣ Раҳмон: предложил придать международному фонду спасения Арала статус института ООН [Электронный ресурс] // <http://www.centrasia.ru>. – 2017.

НАҚШИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАШАККУЛИ ДИПЛОМАТИЯИ ОБ

Мақолаи мазкур ба таҳлили ташаббусҳои Тоҷикистон дар соҳаи об баҳшида шудааст. Дар

мақола нақши ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли мушкилоти таъмини аҳоли рӯи замин бо оби тоза ва истифодаи самараноки захираҳои оби мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Хизматҳои фарзанди барӯманди халқи тоҷик, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин самт хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ташаббус ва пешниҳодҳои созидаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҷалби тавачҷуҳи аҳли башар барои ҳаллу фасли мушкилоти об, вазъи экологӣ, тағирёбии иқлим возеҳ инъикос гардиданд. Аксари коршиносони ҷаҳонӣ эътироф менамоянд, ки талошу ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли оқилона ва одилонаи масъалаҳои глобалии ҷаҳони муосир ниҳоят муассиру беназиранд.

Ташаббусҳои Тоҷикистон дар соҳаи об нуфуз ва эътибори ҷумҳурии моро дар арсаи байналмилалӣ хеле боло бурд ва ба унвони «Раванди Душанбе дар соҳаи об» аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф ва қабул гардид.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, ташаббус, об, сарчашма, мамлакат, амал, энергетика, рушди устувор, пирих, сол.

Маълумотнома дар бораи муаллифон: Мирзоев Ниёз Мирзоевич – д.и.т., профессор, сарҳодими илмии Институти илмию таҳқиқотии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел.:+992 919160026 **E-mail:** nmmirzoev@mail.ru

Джумаева Парвона Абдувоҳидовна – н.и.т., ходими пешбари илмии шуъбаи илмҳои гуманитарӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ИИТ ДМТ. Суроға: Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Тел.: (+992) 985-39-40-00 **E-mail:** pdjumaeva@yandex.ru Т

РОЛЬ ТАДЖИКИСТАН В РАЗВИТИИ ВОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ

Данная статья посвящена анализу инициативам Таджикистана в водном секторе. В статье анализируется место и роль Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в решении проблем обеспечения населения чистой водой и эффективного использования водных ресурсов. В этом направлении очень важны заслуги достойного сына таджикского народа, лидера нации Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. А так, же в статье исследуется пять инициатив Президента Республики Таджикистан по решению проблем связанных с водой, экологической обстановкой и изменением климата. Большинство мировых экспертов признают, что усилия и инициативы президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон чрезвычайно важными и уникальными в рациональном и справедливом решении глобальных проблем современного мира.

Инициативы Таджикистана в водной сфере значительно повысили влияние и репутацию нашей республики на международной арене и были признаны и приняты мировым сообществом как «Душанбинский процесс в водной сфере».

Ключевые слова: инициатива, вода, источник, страна, энергетика, действия, устойчивое развитие, ледники, международный год.

Сведения об авторах: Мирзоев Ниёз Мирзоевич, д.и.н., профессор, главный научный сотрудник НИИ ТНУ Адрес 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел.:+992 919160026 **E-mail:** nmmirzoev@mail.ru

Джумаева Парвона Абдувоҳидовна - кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела гуманитарных и социально-экономических наук ИИТ РАН. Адрес: Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Тел.:+992 919160026 **E-mail:** nmmirzoev@mail.ru

TAJIKISTAN INITIATOR FOR THE PROTECTION OF WATER SOURCES

This article is devoted to the initiatives of Tajik in the water sector. The article analyzes the place and role of the founder of the world and national unity - the leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan respected Emomali Rahmon in solving the problems of providing the population with pure water and the efficient use of water resources. In this direction, the merits of the esteemed son of the Tajik people, the leader of the nation of the President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, are very important. And so, the article examines five initiatives of the President of the Republic of Tajikistan by decision related to water, environmental situation and climate change. Most world experts admit that the efforts and initiatives of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon are extremely important and unique in the rational and fair solution of the global problems of the modern world.

The initiatives of Tajikistan in the water sphere significantly increased the influence and reputation of our republic in the international arena and were recognized and adopted by the world community as the "Dushanbi process in the water sphere."

Key words: initiative, water, source, country, energy, actions, sustainable development, glaciers international year.

Information about the author: Mirzoev Niyoz Mirzoevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Research Institute of TNU Address 734025. Republic of Tajikistan, highway. Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

Tel.: +992 919160026 **E-mail:** nmmirzoev@mail.ru

Dzhumaeva Parvona Abduvakhidovna – is a candidate of Historical Sciences, a leading researcher at the Department of Humanities, Socio-Economic Sciences of the IIT RAS. Address: Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

Tel.:+992 919160026 **E-mail:** pdjumaeva@yandex.ru

“ТИББИ АКБАРИ” ВА ВИЖАГИҲОИ НУСХАҲОИ ЧОПИ САНГИИ ОН

(дар асоси нусхаҳои Ганҷинаи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ)

Холов А.С.¹

Тиб яке аз қадимтарин шоҳаҳои улуми дақиқ аст, ки вазифаи асосии он омӯзиши тани сиҳат ва бемории инсон бо нияти нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани тандурустӣ, ҳамчунин дарёфти усулу тадбирҳои ташхис, пешгирӣ ва муолиҷаи бемориҳо мебошад. Мардуми Шарқи Қадим – офаринандагони тамаддуни нахустин дар ривочу ранақи тиб саҳми назаррас доштанд. Мисри Қадим ватани пардозгарӣ ва таълимот дар бораи бемориҳои пӯст маҳсуб мешуд. Чихати хосси тибби Ҳинди Қадим унсурҳои беҳдошти шахсӣ ва ҷамъиятӣ, истифодаи равишҳои табиӣ муолиҷа – обшифой, ваннаҳои ҳавоӣ офтобӣ ва ғайра буданд. Дар Чини Қадим асосан ба набз ва ташхис диққат дода мешуд. Букроти юнониро падари тиб донистанд, ки ӯ маризро бистарӣ намуда, аломатҳои зоҳирии бисёр бемориҳоро тасвир менамуд. Дар тараққиёти тиб саҳми олимони ва табибони бузурги форс-тоҷик, ба монанди Закариёи Розӣ ва Абуалӣ ибни Сино бағоят бузург аст.

Дар ҳар давраи замон ворисони Ибни Сино барои рушди нумуи тиб осоре ба мерос гузоштанд, ки то имрӯз аз онҳо ба навъе истифода мешавад. Яке аз онҳо Муҳаммадақбарӣ Арзонӣ (вафот 1134/1722) мебошад, ки дар асри XVIII дар Ҳинд барои пешрафти тиб хидмати арзандае кардааст.

Дар мавриди зиндагӣ ва аҳволи Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ маъруф ба Арзонӣ 1сарчашмаҳо чандон иттилоӣ комил надодаанд. Аз овони ҷавонии Арзонӣ ҳамин маълум аст, ки аз хурдӣ шавқу рағбати зиёд ба фарогирии донишҳои тиббӣ дошта, вале ба далели он ки аз забони арабӣ, ки он замон забони илм буд, огаҳӣ надошт, ӯро ба ҳайси донишомӯзи пизишкӣ қабул накарданд. Баъдан, пас аз омӯзиши забони арабӣ ва ба интиҳо расонидани таҳсилот дар риштаи улуми тиббӣ тасмим гирифт, ки чихати ба осонӣ дастрас ёфтани форсизабонон ба манобеи илми пизишкӣ осори худро ба забони форсӣ-тоҷикӣ бинависад. Бархеҳо Арзонӣ лақаб гирифтаниро ба ҳамин далел медонанд. Вале андешаи дигаре ҳам мавҷуд аст, ки ин масъаларо бештар тавзеҳ медиҳад. Ин ҳам бошад қавли муаллифи китоби “Атиббои аҳди муғулия” ҳаст, ки он лақабро ба хотири иродати вай ба Ҳазрати Арзоншоҳ, яке аз урафои Ҳинд ва нисбати вай ба муршидӣ медонад [9, с. 4-5].

Арзонӣ дар Шерози Эрон таваллуд шуда, илмҳои ибтидоӣ ва таҳсилоташро ҳамон ҷо сипарӣ кард. Баъдан, бо сабабҳои гиру дори замона ба Ҳиндустон сафар мекунаду муқими он ҷо мегардад ва илми тибро дар Ҳинд равнақ мебахшад, ҳатто аксар муҳаққиқон ӯро аввалин табиби давраи Муғул мешуморанд, ки ба таври муназзам осори тиббии арабиро ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷума кардааст. Китобҳои тиббии ӯ дар Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон ва Эрон маъруфият пайдо карда, ҳамчун маводи таълимӣ баҳри донишомӯзону мутахассисони соҳа хидмат мекунад. Дар ибтидо Арзонӣ ба силсилаи суфияи қодирия шомил буда, муддате чихати тазкияи нафсу рӯҳ ба ӯшанишинӣ машғул буд, сипас ба таълими улуми исломии замонааш пардохта, дар ниҳоят худро қомилан ба таҳқиқ ва омӯзиши илми тиб бахшид” [8, с. 2].

Ҳақим Арзонӣ чандин асарҳо ба забони форсӣ таълиф кардааст, ки тавассути тарҷумаҳои гуногуни урду паҳн гардида, миёни табибони баъдӣ шуҳрати зиёд пайдо кардааст.

Аввалин асари Арзонӣ “Талҳиси тибби набавӣ” – рисолаи форсӣ-тоҷикӣ дар бораи тибби набавӣ буда, баъзан онро иштибоҳан ҳамчун тарҷумаи рисолаи “Манҳаҷ-ус-совӣ”-и Ҷалолуддин Суютӣ мешуморанд [15, с. 63-64].

Дигар осори Ҳақим Арзонӣ ва тафсилоти онро метавон чунин тавсиф кард:

«**Мизон-ут-тиб**» яке аз асарҳои ӯ аст, ки Арзонӣ онро мухтасар ва бо услуби содабаёнӣ баҳри донишомӯзони илми тиб эҷод кардааст. Муаллиф дар муқаддимаи китоб изҳор медорад, ки ҳа-

1. Холов А.С. – н.и.ф., ходими калони илмӣ Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

дафи таълифи он кӯмак ба донишчӯёни ниёзманд аст, ки мехоҳанд тибро омӯзанд. Шарҳу баёни возеҳ ва мухтасар доштани асар сабаб шудааст, ки аз асри XVIII ба баъд ба китоби асосӣ барои қадамҳои аввалини омӯзиши тиб табдил ёбад. Китоб аз се баҳши асосӣ иборат аст: кайфияти чаҳоргона (яъне чор хусусият: гармӣ, сардӣ, тарӣ ва хушкӣ); баёни доруҳои содаву мураккаб ва ғизоҳо; баёни бемориҳо ва муолиҷаи онҳо.

Қисми муҳимтарини китобро баҳши сеюми он ташкил медиҳад, ки ба бемориҳои узвҳои алоҳида ва табобати онҳо баҳшида шудааст. Ҳамчунин, дар ин баҳш бемориҳои хосси занонаву мардона, табу варамҳо баррасӣ гардидаанд.

Ноғуфта намонад, ки чихати бештари таваҷҷуҳи муҳаққиқону донишмандон ба китоби “Мизон-ут-тиб” ба он шарҳҳои зиёде навиштаанд, аз ҷумла Муҳаммадшариф ибни Муҳаммадбуҳорӣ Нақшбандӣ шарҳе бо забони форсӣ-тоҷикӣ зерини “Уммон-ут-тиб: шарҳу “Мизон-ут-тиб” (1259/1843) эҷод кардааст. Баъдан аз ҷониби дигар донишмандон чандин тарҷумаҳои урдуи он нашр гардид. Ин китоб ба сабаби аҳаммият ва шуҳрате, ки дорад, борҳо дар Ҳинду Эрон ва Покистон ба таъб расидааст.

“Муфарриҳ-ул-қулуб” – ин китоб шарҳи муфассал бар “Қонунча” буда, аз панҷ мақола иборат аст. Он ба подшоҳи вақт Султон Муҳаммад Фаррухсияр тақдим гардидааст. Китоб аз ҷониби Ҳаким Мавлавӣ Нури Карим ба забони арабӣ тарҷума шудааст.

“Қарободини Қодирӣ” – рисолаест дар илми дорусозиву таркиби адвия, ки соли 1126/1714 зоҳиран ба унвони охири таълифи тиббии Арзонӣ шинохта мешавад ва ба хоҳири пири ин тариқат Абдулқодирӣ Гелонӣ (ваф. 1166) номгузорӣ шудааст.

Ғайр аз ин, Акбари Арзонӣ бо номи “Ҳудуд-ул-амроз” луғати истилоҳоти тиббӣ ба забони арабӣ таълиф намудааст, ки баъдтар бар он Абулқосим Мир Қудратуллоҳон (ваф. 1254/1838) ба забони форсӣ шарҳ навиштааст. Асарҳои дигари ӯ иборатанд аз “Мучарработи Акбарӣ” (маҷмуи табобатҳои озмудашудаи ҳуди табиб), “Хайр-ут-таҷоруб” (ихтисори такмилшудаи “Тибби Акбарӣ”), “Тибби ҳиндӣ” (дар бораи доруҳои ҳиндӣ) ва амсоли ин.

Зикр кардан ба маврид аст, ки “Тибби Акбарӣ”-и Арзонӣ миёни осори дигари ӯ мақоми хоссаеро касб карда, шуҳрати муаллифашро дучанд намудааст. Муҳаққиқон ин асарро дар баробари осори бузурги тиббии ниёғони мо қарор додаанд [11, с. 4].

Ба аҳли таҳқиқ маълум аст, ки асри XIII аз ҷониби табиби машҳури тоҷик Начибуддини Самарқандӣ (вафот 619/1222) асаре дар илми тиб бо номи “Китоб-ул-асбоб ва-л-аломот” таълиф гардид, ки ниёзҳои онвақтаи табибон бароварда шуд. Муаллиф дар он, аслан, сабабу аломатҳои бемориҳоро баён доштааст. Китоб чандон бузургҳачм набуда, бештар ба василаи шарҳи он, ки аз ҷониби Бурҳонуддин Нафис ибни Ивази Кирмонӣ (вафот 852/1449) анҷом ёфтааст, шуҳрат дорад. Бурҳонуддин Кирмонӣ шарҳашро “Шарҳ-ул-асбоб ва-л-аломот” номгузорӣ кардааст ва таълифи онро соли 824/1424 ба итмом расонидааст. Арзонӣ “Тибби Акбарӣ”-ро дар заминаи ҳамин китоб тарҷумаву таълиф кардааст. Њарчанд ин асар бештар ба унвони тарҷумаи “Шарҳ-ул-асбоб ва-л-аломот” шинохта шавад ҳам, аммо назари бештари муҳаққиқон он аст, ки китоб талхиси “Шарҳ-ул-асбоб ва аломот” буда, танҳо як тарҷумаи сирф нест, балки бар он матолиби зиёде дигар, масъалаҳои муфид ва норасоҳои баъзе муолиҷот илова карда шудааст. Ҳуди Арзонӣ дар оғози китоб ба ҳамин сабаки таълифи худ ишораи сарех карда, мегӯяд ки «биноан алайҳ, дар хоҳири ҳақир рехт, ки агар он маҷмуаи касиру-н-нафъ [“Шарҳ-ул-асбоб ва-л-аломот” – Х.А.], ки дар камоли матонату эътибор аст, чихати умум ифода ва истифода ба лисони форсӣ аз забони арабӣ мутарҷам сохта шавад ва тарки баъзе далоили завоид авлову ансаб аст ва фавоиди дигар, ки эроди онҳоро дар баъзе мавозеъ аз қабиле лавозим бошад, аз “Қонун”-у “Ҳовӣ”-ю “Ақсарой” ва “Садидӣ”-ю “Мучаз”-у “Захира” ва “Кифояи мучоҳидия” ва ғайри он мундариҷ намуда ояд, аҳсану аляқ аст” [8, с. 1].

Аз ин бармеояд, ки дар асар, ғайр аз тарҷума, бисёр матолибе, ки зикри онҳо чандон манфиати бештар надорад, назф шуда ва аз сӯйи дигар фавоиди бисёре дар баъзе мавзӯҳои он, ки ҷойи холигиашон дар асли китоб эҳсос мешудааст, гунҷонида шудааст. Ҳатто дар бисёре аз мавридҳо Ҳаким Арзонӣ сарфаслҳои нави дар китоб илова ва мабоҳиси тозаеро матраҷ сохтааст.

Ин маҷмуаи тиббӣ, ки баъдан ба забонҳои урду тарҷума шуд, дар Покистон ва ҳавзаҳои ил-

мии он хеле мунташир гардид [10]. нишноаҳо ва муолиҷаи бемориҳои вобаста ба узвҳои муайян, инчунин бемориҳои умумиро фаро мегирад.

Воқеан ҳам, “Тибби Акбарӣ” яке аз муҳимтарин ва машҳуртарин китобҳои тиббӣ дар таърихи тибби суннатии исломӣ ва форсӣ-тоҷикӣ баъд аз “Захираи Хоразмшоҳӣ”-и Исмоили Ҷурҷонӣ ба ҳисоб меравад, ки таълифи он ба соли 1112/1702 рост меояд. Ин китоб ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф шуда, ҳамчун як манбаи комил дар тибби суннатӣ эътироф шудааст. Китоб асосҳои тиб, назарияҳои тибби суннатӣ, ахлот ва мизочҳо, шинохти беморӣ ва сабабҳои он, усули муолиҷа, аз ҷумла бо доруҳои гиёҳиву маъданӣ, доруҳатҳои амалӣ ва роҳҳои омода кардани онҳоро дарбар мегирад.

Забони асар дар баъзе мавридҳо мураккаб буда, хушбахтона, дар баробари калимаву истилоҳоти арабиву юнонӣ истилоҳоти тозаии форсӣ-тоҷикӣ низ ба кор бурда шудааст.

Дар китоб ба ҷуз сарчашмаҳо, ки ҳуди табиб дар муқаддима ёдовар шудааст [8, с. 1], ҳамчунин, китобҳои дигари тиббӣ, аз қабили “Тазкират-ул-қаҳҳолин”, “Китоб-ул-Мансурӣ”, “Ҳидоят-ул-мутааллимӣ”-и Абубакри Раббонӣ, осори юнонии Ҷолинусу Букрот ва амсоли инҳо ҳам мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ин асар дар баробари дигар китобҳои тибби суннатӣ, монанди “Ал-Қонун”-и Ибни Сино ва “Захираи Хоразмшоҳӣ”-и Исмоили Ҷурҷонӣ, саҳми муҳим дар интиқоли донишҳои тиббӣ ба наслҳои баъдӣ гузошта, то ҳол дар мадориси гуногуни Ҳинду Покистон мавриди тадрису таҳқиқ қарор дорад.

“Тибби Акбарӣ” аз ду мучаллад, як муқаддимаи таҳқиқотӣ ва 27 боб иборат аст. Вале дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» ин сарчашмаро дорои 24 фасл ё боб номидаанд [14]. Матолиби китоб то боби 12-ум дар ҷузъи аввал ва боқии бобҳо дар ҷузъи дуввум қарор доранд. Дар 26 боб бемориҳои тамоми аъзои бадан баррасӣ шуда, боби охир ба баёни амрози мутафарриқа (сӯхтагиҳо, газидагиҳо, масмумиятҳо ва ғ.) бахшида шудааст. Ҳар боби ин китоб ба бахшҳои хурдтаре таҳти унвони фасл тақсим шуда, фаслҳо низ ба ҷузъҳои кӯтоҳтар аз он ҷудо мешаванд.

Унвони бобу фаслҳои китоб бад-ин қарор аст:

Чилди яқум: боби аввал дар амрози сар; боби дувум андар амрози чашм; боби сеюм дар амрози гӯш; боби чаҳорум дар амрози бинӣ; боби панҷум дар амрози забон ва даҳон; боби шашум дар амрози лаб; боби ҳафтум дар амрози аснону лисса; боби ҳаштум дар амрози ҳалқ...; боби нухум дар амрози шушу сина; боби даҳум андари амрози қалб; боби ёздаҳум дар амрози садӣ (пистон);

Чилди дуюм: боби давоздаҳум андари амрози меъда; боби сездҳум андар амрози кабид (чигар); боби чаҳордҳум дар бемориҳои ярақон ва дар амрози тихол; боби понздаҳум андар амрози амъо; боби шонздаҳум андари амрози маъъад; боби ҳафздаҳум дар амрози куллия; боби ҳаждаҳум андар амрозе, ки махсус ба масона аст...; боби нуздаҳум андари амрозе, ки ба мардон махсус аст; боби бистум дар амрози сифоқ сарб ва марок; боби бисту яқум андар бемориҳои, ки ба занон махсус аст ва дар раҳм афтад; боби бисту дувум андар амрозе, ки дар пушту атроф падида ояд; боби бисту сеюм андар ҳамиёт; боби бисту чаҳорум андар аврому бусур, ки ба зоҳири бадан падида ояд ва он чи ба зоҳири тан тааллуқ дорад...; боби бисту панҷум андар амрози мӯй; боби бисту шашум андари амрози азоқир ва боби бисту ҳафтум дар амрози мутафарриқа.

Дар охири чилди дувум феҳристи луғоту мусталаҳоти тиббӣ, феҳристи таркиби доруворӣ ва ғизоҳои тиббӣ бо шарҳу тафсилоти мухтасар дар асоси тартиби алифбой оварда шудааст, ки аҳамияти илмӣ асарро боз ҳам афзун месозад.

Ноғуфта намонад, ки сарчашмаи мазкур аз дер боз мавриди таҳқиқи кормандони Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ қарор дошта, он дар асоси нусхаҳои дастнавис ва чопи сангии маҳфуз дар Ганҷинаи нусхаҳои хаттии Марказ ва нусаҳи дигари дар Эрон нашр шуда таҳия гардид. Дар Ганҷина ду нусхаи дастнависи чилди дувуми китоб таҳти № 874, 1528 ва ҳашт нусхаи чопи сангӣ зери рақамҳои 113, 257, 654, 831, 853/3, 3748, 5046, 5554 ниғаҳдорӣ мешаванд.

Бояд зикр кард, ки зери рақами нусхаи 853 се китоб зам карда шудааст. Андозаи муқова 28x17,5 ва бо туранҷу сартуранҷо ороиш дода шудааст. Китоби аввал – “Қонунча” бо забони арабӣ дар илми тиб, ки даҳ мақоларо дар бар гирифта, аз ҷониби Пиёрӣ Лаъл дар матбааи “Ҳин-

дупарис” (сах. 1–136) ба таъб расидааст. Китоби дуум – “Рисолаи Букрот”, ки онро Ҳунайн ибни Исҳоқ дар замони Маъмуни Рашид аз забони юнонӣ бо арабӣ тарҷума карда, фарогири 25 масъалаи тиббӣ дар ҳаҷми 10 саҳифа мебошад.

Ниҳоятан, китоби сеюм – “Тибби Акбарӣ”-и Муҳаммадақбари Арзонӣ, ки миёни дигар нусхаҳои чопи сангии он мукамалтар мебошад. Андозаи муқоваи нусха 28x17,5 см ва дохили матн 22x12,5 см ва ҳар саҳифа 25 сатрро дар ду муҷаллад (дар маҷмуъ, 641 сах.) дар бар мегирад. Дар рӯйи муқова дар васфи муаллифи китоб назмиаҳо оварда шуда, ўро ҳамчун Афлотуни сонӣ ном бурдаанд.

Чилди аввали нусха аз 328 (1–328 сах.) ва чилди дуум аз 313 саҳифа (329–641) иборат аст. Хатти он настаълиқи хоно буда, варақҳояш зардранги фабриқӣ ва дар матбааи “Ҳиндупорис” санаи 21-уми моҳи зулқайдаи соли 1278/1862, яъне 140 сол баъд аз вафоти муаллиф ба таъб расидааст [1]. Бадрӯкаи нусха аз ду ҷониб бо матои карбоси сурх сохта шуда, бар рӯйи он хушнависӣ зебо дарҷ гардидааст. Хушнависи якум аз девони “Фотихат-уш-шубоб”-и Абдурахмони Ҷомӣ бо андак дигаргунӣ оварда шудааст:

Пайи хирқаву луқма ҳар лаҳзае,
Нашояд кашидан зи халқе газанд.
Ба рӯзӣ бувад ним ноне кафоф,
Ба соли бувад куҳнадалқе басанд.

Хушнависи дувум аз рубоиёти Абусайиди Абулхайр:

Не гирия абри навбахорон монад,
Не хандаи кабки кӯҳсорон монад.
Дар даҳр чунон зихӣ, ки баъд аз мурдан
Ангуштгазиданӣ ба ёрон монад.

Дар рубоии Абусайиди Абулхайр дигаргуниҳо зиёдтар ба назар мерасанд. Чунончи дар асоси таҳияи муҳаққиқ ва мунаққиди тавонои тоҷик Х. Шарифов ба ҷойи иборати “Не гирия...” “Ин умр...”, “Не хандаи кабки...” “Ин дида ба сели...”, “Дар даҳр чунон зихӣ” “Эй дӯст, чунон бизӣ” омадааст [1, с. 21]

Дар ин нусха қабл аз оғози матн дар ҳаҷми 7 саҳифа (2–8) феҳристи мундариҷавӣ бо нишон додани саҳифа ва унвони бобу фаслҳо бо номи “Феҳристи китоби “Тибби Акбар” муштамил аст бар бисту ҳафт бобу чаҳорсаду ҳафт фасл ва хотима. Чилди аввал муштамил бар дувоздаҳ боб ва дусаду сиву чаҳор фасл зикр гардидааст. Феҳрист низ 27 бобу 407 фаслро пурра шомил аст. Инчунин дар баъзе ҳошияҳо барои муайян кардани бобу фаслҳо риштаҷаҳои сурхранг часпонида шудааст.

Саҳифаҳои нахустини ҳар ду чилд бо ҳошия ва гулҳо зинат дода шуда, ҷо-ҷо муҳрҳо [2, с. 9, 328-329] ба назар мерасанд. Нусхаи чопи сангӣ бидуни рикоба ба таъб расидааст.

Яке аз хусусиятҳои умумие, ки дар дигар нусхаҳо низ ба назар мерасад, ҳошиянависи он мебошад. Дар нусха ғайр аз ҳошияҳо, ки дар таъб омадаанд, ҳамчунин бо қалами дигар навиштаҷоте мушоҳида мешавад. Дар маҷмуъ, ҳошияҳо фарогири шарҳи истилоҳоти тиббӣ [2, с. 10, 12-13, 16, 33, 35, 45, 52, 56, 57, 74, 109, 122, 133, 141, 144, 158, 208, 219, 297 ва ғ.], шарҳи талаффуз ва хониши истилоҳоти тиббӣ [2, с. 14, 25, 27, 94, 109, 143, 163, 175, 219...], тарҷумаи ибораву ҷумлаҳо аз тоҷикӣ ба арабӣ ва баръакс [2, с. 2-3, 6, 9, 12, 16-17, 110, 128, 135, 143, 147, 153, 187, 191, 229, 235, 247...], аломатгузориҳои фаслу бобҳо, навъҳои бемориву табобат, дорусозӣ [2, с. 14, 25, 27, 94, 109, 143, 163, 175, 208, 219 ва ғ.] ва амсоли инҳо мебошанд. Чунончи, шарҳи истилоҳи “фулуниё” – исми маъҷунест, ки ҷузъи аъзами он афюн аст” [1, с.12-13] “оруғро ба тозӣ “غشا” (ғишо) гӯянд” [2, с. 9; 12], “كما هو مسطور في القرايات” – чунончи он мастур аст дар “Қарободиёт” [2, с. 128] “خطاف” ба зам ва ташдиди “то” – мурғест кӯҷак, сиёҳ, ки онро ба форсӣ парасту гӯянд ва авом “абобил” [2, с. 110] ва ба инҳо монанд хеле зиёд тавзеҳот зикр шудааст.

Инчунин дар бархе ҳошияҳо бо хатҳои қирмиз [2, с. 5,8, 19, 36, 53, 80, 214, 215, 287...] -у бунафш [2, с. 45–48, 51, 53, 55, 62–73, 109, 110, 120, 121 ва ғ.] ба бобу фаслҳо ё иқтибосот ишораҳо рафтааст, то ба хонанда пайдо кардани мавзӯ ва ё қавли ҳакиме мусоидат намояд.

Нусха дар ҳолати хуб қарор дошта, танҳо varaқҳои 213–116, 231–232, 273–274 аз чилд канда шуда, ҳамроҳ бо саҳифаҳои 640–641 тармимталаб мебошанд. Саҳифаҳои 120, 158, 212, 318, 474–489, 619–641 бо сабаби рутубатнокӣ доғ гирифтаанд, ки ба матн ҳеҷ таъсири манфие нарасонидаанд.

Нусхаи дигари чопи сангӣ таҳти рақами 831 низ яке аз нусхаҳои комил буда, 14 сол баъд аз нусхаи 853/3, яъне моҳи шаббони соли 1292/сентябри соли 1875 дар матбааи “Нувалкишур”-и Ҳинд ба таъб расидааст.

Муқоваи китоб қоғазӣ ғафси сабзранги бухороии лоқӣ буда, дар миёнаи он туранчи нақшдори калону сартуранҷҳо ҳақ ёфта, атрофшон бо занҷираҳои зард ҷадвалкашӣ шудаанд. Андозаи муқова 32x24 см ва матни он 27,5x16,5 см буда, ҳар ду чилд дорои 411 саҳифа (ҷ.1. аз саҳ. 1–212, ҷ.2. аз саҳ. 213–411) мебошад ва дар ҳар саҳифа 28 сатрӣ мавҷуд аст. Қабл аз оғози матн 6 varaқ “бадрақа” дида мешавад, ки дар он бо хатти настаълиқӣ зебо абёти шоирон, роҳҳои омода кардани баъзе доруҳо ва номгӯӣ бархе бемориву василаҳои табобати он дастнавис шудаанд. Аз намунаи хатти бадрақаҳо ва навиштаҷоти ҳошияҳо бармеояд, ки онро кадом табиби босаводе тасҳеҳ кардааст. Чунончи, дар саҳифаи аввали “бадрақа” аз ғазали Соибӣ Табрэзӣ ёдовар шудааст, ки матлааш чунин аст:

Ҳар киро дидем дар олам, гирифтори худ аст,
Кори Ҳақ дар токи нисён монда, дар кори худ аст...

Дар саҳифаи сеуми “бадрақа” мусахҳеҳ асли муолиҷотро дар панҷ усул хулоса карда, мегӯяд:

1. Аз амъо ба исҳол;
2. Аз урук ба фасд;
3. Аз чилд ба арақ;
4. Аз сар ба ғарғара;
5. Аз меъда ба қай.

Нусхаи мазкур ба монанди нусхаи чопи сангии 853/3 ҳошиягузори шуда, дар он истилоҳоти тиббӣ, тарзи талаффуз ва хониши вожаҳо, тарҷумаи баъзе ҷумлаҳои арабӣ тавзеҳ ёфтааст. Номи бобу фаслҳо ва ё бахшҳои муҳимми муолиҷот дубора бо ранги сурх китобат шудааст.

Хусусияти муҳимтарини нусха дар он зоҳир мегардад, ки китобро шахси донишманду табиб бознигарӣ карда, нусхаро аз аввал то охир тасҳеҳ намуда, ба баъзе истилоҳоти тиббии ноошно ҳаракат гузошта, калимаҳои афтодаро дар дохили матн ва берун аз он илова сохта, ибороти нодурусту ғалатро гоҳе болояш ва гоҳи дигар дар ҳошия тасҳеҳ кардааст. Ҳатто дар баъзе мавридҳо барои мукамал сохтани матн қисмати афтодаи онро дар қоғазҳои хурди китобат карда, бар мавзӯҳои лозима часпонидааст [3, с. 110, 220 ва ғ.]. Чунончи дар баёни фасли аввали бемориҳои гӯш банди зерин илова гардидааст: “Қисми сеум: дар ваҷаъу-л-узн, ки сабабаш имтилои хун бувад ва аломаташ он аст, ки рӯй сурх бувад ва дар сару чабҳа гаронӣ падид ояд, хосса ҳангоми сучуд. Ва дарди гӯш бо зарбони шадид бошад. Илоҷ: рағи қифол зананд ва ба оби фавокеҳ таъбро нарм кунанд. Ва рағани гул дар сирка пухта, дар гӯш чақонанд [3, с. 110]. Ҳамин банд аз нусхаҳои чопи сангии таҳти рақами 654, 113, 5554, 5046, 3748, 257, ки агарчи пас аз ин нусха нашр шудаанд, берун мондааст. Вале дар нашри Исфаҳон ин бахш мавҷуд аст [8, с. 501].

Аз кори мусахҳеҳ, нахуст, донишу диroyати ӯ дар илми тиб бармеояд ва дигар он ки аз ғалат орий набудани китобҳои чопҳои сангӣ хабар медиҳад. Ин масъала бори дигар аҳли таҳқиқро бадон водор месозад, ки дар бобати таҳия ва нашри осори бузургон набояд ба як ё ду сарчашма таъя кард, балки ҳар сарчашмае, ки дастраси муҳаққиқон аст, мебояд мавриди муқобалаву қиёс қарор гирад.

Мусахҳеҳ бештар иловаву ислоҳоташро дар ҳошия зикр карда [3, с. 6-7, 11–14, 17–19, 26, 32, 37, 39, 41, 182 ва ғ.], гоҳи дигар дар дохили матн низ [3, с. 4-5, 15-16, 18, 23, 40...] дарҷ кардааст,

ҳаракатгузории баъзе истилоҳоти тиббӣ низ дар дохили матн [3, с. 6, 8, 12, 16, 19, 34 ва ғ.] сурат гирифтаанд.

Чунончи дар бахши бемориҳои саръ ғалати фоҳишро мебинем, ки мусаҳҳеҳ онро ислоҳ карда, вале дар нусхаҳои дигари чопи сангӣ ин ғалат дасти ба даст гузаштааст. Арзонӣ дар боби якум фасли понздаҳум (дар баёни саръ-сукут) дар навъи ҳафтуми саръ зикр мекунад: “Ва бад-он сабаб дар мучовирии руҳи нафсонӣ зикр афтад ва саръ воқеъ шавад. Метавонад, ки мучиби суда фақат барди модда набувад аз кайфияти самияи модда ва мутаассир (-متعصر-фишурдашуда) шавад димоғ, чунончи гуфта шуд, балки ба сабаби истикроҳ ва танаффур аз кайфият самияи модда мунқабиз шавад димоғ. Ва бад-он сабаб дар маҷории руҳ суда афтад ва саръ ҳодис гардад” [3, с. 41].

Ин ҷо ҷумлаҳои “мучиби суда фақат барди модда набувад” ва “аз кайфият самияи модда ва мутаассир (-متعصر-фишурдашуда) шавад димоғ” [3, с. 47] дар нусхаи №257 “мучиби суда фақат шавад, модда набувад” ва “аз кайфияти самияи модда мунқабизу мутаассир (-متعصر-саҳту печида) шавад димоғ” омадаанд, ки маъноро ғалат гардониданд [7, с. 47]. Дар чопи Исфаҳон низ калимаи “мутаассир” (متعصر) бо ҳарфи “ص” истифода шуда [8, с. 145-146], решаи он “аср” ба маънои фишурдан, гирифтани оби мева ва ҷуз он мебошад [12, с. 1072].

Ба монанди ин мисолҳо зиёданд, ки мусаҳҳеҳ иштибоҳотро дар асоси нусхаҳои дигар ва дурӯст сохтани мазмуну муҳтавои матн тасҳеҳ карда, мутаассифона, дар чопҳои дигар ин камбудихоро идома кардааст.

Нусхаҳои дигари чопи сангии “Тибби Акбарӣ” маҳфуз дар Ганҷинаи Марказ айнан вижагиҳои нусхаҳои 831 ва 853/3 дошта, ҳеҷ тасҳеҳу бознигарӣ бар он нашудаанд.

Нусхаи рақами 654 айни табъи нусхаи 853/3 буда, соли хатми табъ моҳи шаъбони 1292/сентябри 1875 буда, аз 411 саҳифа иборат аст. Нусхаҳои таҳти рақами 113 (соли хатми табъ 1297/1880), рақами 5554 (соли хатми табъ 1305/1888), рақами 5046 (соли хатми табъ 1319/1901), рақами 3748 (соли хатми табъ 1310/1910), рақами 257 (соли хатми табъ 1910) ҳамагӣ дар матбааи “Нувалкишур”-и Ҳинд ба нашр расидаанд. Аксар нусхаҳо феҳристандӣ шуда, дар бархе нусхаҳо муҳри вақф дида мешавад, аз ҷумла дар нусхаи рақами 113 бо номи “Абулқосим” [5, с. 412] ва нусхаи рақами 5046 “Қозӣ Мулло Абдулҳакими Садр” [6, с. 443] муҳрҳо ҳақ ёфтаанд.

Ҳамчунин зикр кардан бамаврид аст, ки ғайр аз китоби “Тибби Акбарӣ” дар Ганҷинаи Марказ нусхаҳои дастнавис ва чопи сангии дигари осори Ҳаким Арзонӣ аз қабилӣ дастнависи “Мифтоҳ-ул-қулуб” (таҳти рақамҳои 702, 1244/1, 2013) ва китобҳои чопи сангии “Мизон-ут-тиб” (таҳти рақами 263, 530/2, 1197, 1926/1), “Қарободин” (168, 258, 1371, 2718, 2821/2) ва дигар расоил мавҷуд аст.

Дар охир, метавон гуфт, ки омӯзиши осори Ҳаким Арзонӣ, хосса тан “Тибби Акбарӣ” айни замон аз ҷумлаи мавзӯҳои мубрам ва таҳқиқталаб буда, дар илми тиб ва забоншиносии тоҷик мавриди таҳқиқу пажӯҳиш ва қиёсу муқобала қарор нагирифтааст. Ин асар, на танҳо барои муҳаққиқони таърихи тиб, балки барои ҳамаи онҳое, ки мехоҳанд бо усули табобати анъанавӣ ва асосҳои илми тиб ошно шаванд, манбаи муҳим хоҳад буд. Нашри он ба рушди таҳқиқоти минбаъдаи тиббӣ мусоидат намуда, умед аст, ки пас аз интишораш тавачҷӯҳи муҳаққиқонро бештар ба худ ҷалб намояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абусаиди Абулхайр. Таронаҳои дилангез / Абусаиди Абулхайр . Таҳия ва тартиби Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 91 с.
2. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ / нусхаи чопи сангии Ганҷинаи Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ таҳти рақами 853. Ду мучаллад. – Деҳлӣ: Ҳиндупарис, 1862. – 641 с.
3. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ / нусхаи чопи сангии Ганҷинаи Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ таҳти рақами 831. Ду мучаллад. – Лохур: Нувалкишур, 1871. – 411 с.
4. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ

- / нусхаи чопи сангии Ганчинаи Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ таҳти рақами 654. Ду муҷаллад. – Лоҳур: Нувалкишур, 1880. – 412 с.
5. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ / нусхаи чопи сангии Ганчинаи Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ таҳти рақами 113. Ду муҷаллад. – Лоҳур: Нувалкишур, 1880. – 408 с.
6. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ / нусхаи чопи сангии Ганчинаи Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ таҳти рақами 5046. Ду муҷаллад. – Лоҳур: Нувалкишур, 1901. – 443 с.
7. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби Акбарӣ / нусхаи чопи сангии Ганчинаи Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ таҳти рақами 257. Ду муҷаллад. – Лоҳур: Нувалкишур, 1901. – 412 с.
8. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ / ба кӯшиши Маҳдӣ Алмосӣ. Ҷ.1.. – Исфаҳон: Мавҷи нур, 1393. – 1055 с.
9. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ / ба кӯшиши Маҳдӣ Алмосӣ. Ҷ.2.. – Исфаҳон: Мавҷи нур, 1393. – 1041 с.
10. Арзонӣ, Муҳаммадақбар. Муҳаммадақбар ибни Муҳаммадмуқими Деҳлавӣ. Тибби акбарӣ / тарҷумаи урду. – Лоҳур: Матбааи Муфиди ом, 1913. – 635 с.
11. Воҷаномаи тиббӣ. Ҷ. 1. / мурағтибон Убайдулло Қурбон, Абдушуқур Раҷабзода. – Душанбе: СИЭМТ, 2014. – 808 с.
12. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷ. 1 / Муҳаммад Муин. – Техрон: Китоби роҳи нав, 1381. – 1102 с.
13. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Девон. Ҷ. 1 / Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Техрон: Мероси мактуб. 1378. – 942 с.
14. Энциклопедияи мухтасари тиб. Иборат аз 3 қисм / мурағтиб ва муҳаррир А. Раҷабзод. Ҷ. 1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик, 2011. – 504 с.
15. Cyril Elgood, A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate from the Earliest Times until the Year A.D. 1932, Cambridge, 1951. – 640 pp.

“ТИББИ АКБАРӢ” ВА ВИЖАГИҲОИ НУСХАҲОИ ЧОПИ САНГИИ ОН

(дар асоси нусхаҳои Ганчинаи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ)

Дар мақолаи мазкур мероси илмии табиб ва донишманди маъруф Муҳаммадақбари Арзонӣ (ваф. 1134/1722) ва нақши ӯ дар рушди илми тиб дар Ҳинд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар асоси нусхаҳои дастнавис ва чопи сангии Ганчинаи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ хусусиятҳои асарҳои муҳими Арзонӣ, аз ҷумла «Мизон-ут-тиб», «Муфаррих-ул-қулуб», «Қарободини Қодирӣ» ва «Тибби Акбарӣ»-ро таҳлил намудааст.

Дар Ганчинаи Марказ ду нусхаи дастнависи чилди дуҷуми китоб таҳти № 874, 1528 ва ҳашт нусхаи чопи сангӣ зери рақамҳои 113, 257, 654, 831, 853/3, 3748, 5046 ва 5554 ниғаҳдорӣ мешаванд, ки аҳамияти бузурги нусхашиносӣ доранд. Таваҷҷуҳи махсус ба нусхаи чопи сангии «Тибби Акбарӣ» (соли 1875, матбааи «Нувалкишур») зоҳир шудааст, ки бо дақиқии матн ва тасҳеҳоти касбии табиб ва муҳаққиқи он фарқ мекунад. Мақола аҳамияти ин нусхаҳоро дар омӯзиши таърихи тибби суннатӣ ва истилоҳоти тиббии форсӣ-тоҷикӣ арзишманд нишон медиҳад.

Инчунин дар мақола хусусиятҳои нусхашиносии нусахи зикршуда дар асоси таҳлили қиссӣ-таърихӣ ва омӯри мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар асоси чопҳои муосир ва тарҷумаҳои натиҷагирӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: Муҳаммадақбари Арзонӣ, “Тибби Акбарӣ”, тибби суннатӣ, дастнавис, чопи сангӣ, Ганчинаи мероси хаттӣ, вижагиҳои нусхашиносӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Аълохуҷа Сайнозимович – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

ЛИТОГРАФИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ «ТИББИ АКБАРИ» И ИХ ОСОБЕННОСТИ (на основе Фондов Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ)

В данной статье рассматривается научное наследие известного врача и ученого Мухаммада Акбара Арзани (ум. 1134/1722) и его вклад в развитие медицинской науки в Индии. На основе рукописных и литографических списков из Фонда Центра востоковедения и письменного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана автором анализируются особенности ключевых трудов Арзани, таких как «Мизон-ут-тиб», «Муфаррих-ул-кулуб», «Карободини Кодири» и «Тибби Акбари».

В Фондах Центра хранятся две рукописи второго тома (№ 874, 1528) и восемь литографий (№ 113, 257, 654, 831, 853/3, 3748, 5046, 5554), представляющих значительную кодикологическую ценность. Особое внимание уделено литографическому изданию «Тибби Акбари» 1875 года (типография «Нувал Кишур»), отличающемуся текстологической точностью и наличием профессиональных исправлений, внесенных врачом-исследователем. Статья обосновывает высокую научную значимость данных экземпляров для изучения истории традиционной медицины и персидско-таджикской медицинской терминологии. Кодикологические характеристики указанных списков рассматриваются с применением сравнительно-исторического и статистического методов анализа.

Ключевые слова: Мухаммад Акбар Арзани, «Тибби Акбари», традиционная медицина, рукопись, литография, Фонд письменного наследия, кодикологические особенности.

Сведения об авторе: Холов Аълохуджа Сайнозимович – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Центра востоковедения и письменного наследия при Президиуме НАНТ.

LITHOGRAPHIC EDITIONS OF "TIBBI AKBARI" AND THEIR FEATURES (Based on the Collection of the Center for Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan)

This article examines the scientific heritage of the renowned physician and scholar Muhammad Akbar Arzani (d. 1134/1722) and his role in the development of medical science in India. Based on manuscripts and lithographic editions from the Treasury of the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan (NAST), the author analyzes the characteristics of Arzani's major works, including "Mizon-ut-Tib," "Mufarrih-ul-Qulub," "Qarobodini Qodiri," and "Tibbi Akbari."

The Center's collection contains two manuscript copies of the second volume (No. 874, 1528) and eight lithographic editions (No. 113, 257, 654, 831, 853/3, 3748, 5046, 5554), which hold significant codicological importance. Special attention is given to the 1875 lithographic edition of "Tibbi Akbari" (Naval Kishore Press), distinguished by its textual accuracy and professional corrections made by a physician-researcher. The article highlights the value of these copies in studying the history of traditional medicine and Persian-Tajik medical terminology. The codicological features of the mentioned copies are examined through comparative-historical and statistical analysis, with conclusions drawn based on modern editions and translations.

Keywords: Muhammad Akbar Arzani, "Tibbi Akbari," traditional medicine, manuscript, lithography, written heritage collection, codicological features.

About the Author: Kholov Alokhujja Saynozimovich – Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher at the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of the NAST

ИСТИФОДАИ МАНОБЕЪИ ТАЪРИХӢ ВА ТАҲҚИҚОТӢ ҲАМЧУН АСОСИ ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ ДАВЛАТИ СОМОНИӢН ДАР ОСОРИ А.МУХТОРОВ

Ҳочиев К.М.¹

Абдусаттор Мухторов дар таҳқиқоти худ оид ба таърихи давлати Сомониён ба маҷмуи васеи маъхазҳои таърихӣ ва осори илмӣ академӣ таъя намуда, таҳлили муфассали ин давраи муҳими таърихи Осӣи Миёнаро пешниҳод менамояд. Дар мақолаи мазкур аҳамияти истифодаи ин равиш, инчунин нуқтаҳои асосӣ ва тафсириҳое, ки А. Мухторов дар осори худ пешниҳод кардааст, мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

Дар омӯзиши таърихи Сомониён профессор А. Мухторов ба як қатор сарчашмаҳои нодири таърихӣ таъя мекунад. Аз ҷумла, ӯ асарҳои «Таърихи Бухоро»-и Абубакри Наршаҳӣ, «Таърихи Табарӣ», «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ, «Ҳудуд-ул-олам», «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд, «Таърихи Систон», «Таърихи Байҳақ», «Таърихи Табаристон»-и Баҳоуддини Исфандиёр, «Табақоти Носирӣ»-и Минҷочии Сироч, «Таърихи гузида»-и Ҳамдуллоҳи Мустафӣ, «Ҳабиб-ус-сияр»-и Хондамир ва дигар манбаъҳои истифода намудааст.

Муаррих қайд мекунад, ки Абубакри Наршаҳӣ дар таърихнигории Шарк бо асари маъруфи худ «Таърихи Бухоро» шинохта шудааст. Ӯ ба рӯйдодҳои давраи ҳукмронии амирон Исмоил, Аҳмад, Насри II ва Нӯҳ ишора намуда, як қатор воқеаҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ ин давраро таҳлил кардааст. Аз ҷумла, дар асар рӯйдодҳои солҳои 943-954 ва масъалаҳои марбут ба давраи ҳукмронии Нӯҳи II ибни Насри II, инчунин шиддат гирифтани муборизаҳои дохилӣ баррасӣ шудаанд. Муаррих зикр менамояд, ки Наршаҳӣ дар асари худ таърихи минтақа ва ҷомеаи маҳаллиро аз давраи истилои араб то замони ҳукмронии Нӯҳ ибни Насри II таҳлил кардааст.

Ин сарчашма маълумоти муҳими таърихро дар бораи давлатдорӣ Сомониён, ҳудуди қаламрав ва хусусиятҳои идоракунии он дар бар мегирад. Наршаҳӣ, аз ҷумла, ба масъалаи ба сари қудрат омадани Исмоил ибни Аҳмад тавачҷуҳи махсус зоҳир менамояд. Мувофиқи маълумоти мавҷуда, ин асар дар соли 1128 аз ҷониби мутарҷим Абунаसर Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Наср ал-Қубавӣ ба забони форсӣ тарҷума шудааст. Нашри пурраи асар дар соли 1363 дар Эрон ба таъъ расидааст [1].

Дар таҳқиқоти таърихи хонадони Сомониён «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ яке аз сарчашмаҳои асосӣ ба шумор меравад, зеро муаллифи он ба рӯйдодҳои давраи шукуфоии давлати Сомониён наздик будааст [1, с. 120]. Аз ин рӯ, маълумоти пешниҳодкардаи ӯ барои омӯзиши таърихи ин сулола аҳамияти муҳим дорад.

Дар баробари ин, А. Мухторов аз осори дигар муаррихони асрҳои миёна низ истифода намудааст. Аз ҷумла, яке аз ҷунин сарчашмаҳо асари Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ – «Таъриху-р-русул ва-л-мулк» мебошад, ки бештар бо номи «Таърихи Табарӣ» маълум аст. Ин асар яке аз муфассалтарин таълифоти таърихӣ асрҳои миёна ба ҳисоб меравад ва рӯйдодҳои таърихро аз давраҳои қадим то замони муаллиф дар бар мегирад [2].

Муаррихон қайд мекунанд, ки аз ҷумлаи аввалин мутарҷимони ин асар ба забони форсӣ Абуалӣ Муҳаммад Балъамӣ буда, дар замони хидмати худ дар дарбори Сомониён таърихи Табариро ба шакли мухтасар тарҷума кардааст. Ҷилди дувуми тарҷумаи мазкур ба давраи ташаккули қудрати сиёсӣ ва фаъолияти сулолаи Сомониён бахшида шуда, рӯйдодҳоро то оғози ҳукмронии Насри II ибни Аҳмад (914-943) дар бар мегирад. Баъзе қисматҳои ин асар дар давраҳои баъдӣ аз ҷониби муҳаққиқон ва мутарҷимон ба форсӣ баргарадонида шудаанд [3].

Профессор А. Мухторов дар асари худ «Сомониён: Замон ва макон» инчунин ба асари ҷуғрофии «Ҳудуд-ул-олам» таъя намудааст. Ба гуфтаи муаррих, ин асар яке аз муҳимтарин манбаъҳои ҷуғрофии давраи Сомониён буда, бо забони форсии тоҷикӣ таълиф гардидааст ва маълумоти арзишмандеро оид ба ҷуғрофия, иқтисод ва мардумшиносии минтақа пешниҳод мекунад. Дар он маълумот дар бораи шаҳрҳо ва ноҳияҳои Хуросон ва Мовароуннаҳр, аз ҷумла Бухоро, Самарқанд, Суғд, Тирмиз, Ҷағониён, Шумон, Вашгирд, Ҷизах, Хучанд, Фарғона, Ӯш, Чоч, Хатлон, Парғар, Сикошим (Ишкошим) ва дигар минтақаҳо оварда шудааст.

1. Ҳочиев Комрон – муаллими калони факултаи таърихи Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ш. Панҷакент.

Дар омӯзиши таърихи давлати Сомониён инчунин аз асари Муҳаммад ибни Ховандшоҳ ибни Маҳмуд, маъруф ба Мирхонд – «Равзат-ус-сафо» истифода шудааст. Ҷилдҳои баъдии ин асар ба таърихи сулолаҳои Тоҳириён, Сафориён, Сомониён, Ғазнавиён, Хоразмшоҳиён, Салҷуқиён, Чингизиён ва Темуриён бахшида шудаанд.

Профессор Абдусаттор Мухторов дар асари худ «Сомониён: Замон ва макон» инчунин ба таҳқиқоти муҳаққиқони муосир ишора мекунад. Аз ҷумла, ӯ асари муҳаққиқи эронӣ Ҷаводи Ҷиравӣ – «Эрон дар замони Сомониён»-ро ёдовар мешавад. Ба гуфтаи муаллиф, ин асари сечилда ба таҳлили таърихи сулолаи Сомониён дар асоси сарчашмаҳои маҳаллӣ ва умумитаърихӣ бахшида шудааст.

Ба таъкиди А. Мухторов, саҳми Ҷ. Ҷиравӣ пеш аз ҳама дар таҳлили сабабҳои ба сари қудрат омадани сулолаи Сомониён зоҳир мегардад. Муаллиф бо таъкиди ба сарчашмаҳои ҷун «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ рушди қудрати сиёсии Сомониёнро то давраи ҳукмронии Аҳмад ибни Исмоил баррасӣ намуда, ҳамчунин масъалаҳои марбут ба ҷуғрофияи ҷойгиршавии онҳо ва муносибатҳои ин сулола бо хилофати Аббосиёнро таҳлил мекунад.

Дар баррасии масъалаи ба сари қудрат омадани Сомониён Ҷ. Ҷиравӣ чунин менависад: «Сомониён ҳатто пеш аз Тоҳириён ба арсаи қудрати сиёсӣ баромада буданд» [4]. Ҷамзамон, ба гуфтаи А. Мухторов, муаллиф масъалаҳои марбут ба муносибати ҳокимияти араб ба Сомониён, инчунин сабабҳои ба ислом рӯ овардани Сомонхудоҷ ва писараш Асадро ба таври муфассал шарҳ надодааст. Ба ақидаи ӯ, яке аз хусусиятҳои асосии таҳқиқоти Ҷ. Ҷиравӣ таваҷҷуҳи махсус ба муборизаи Исмоили Сомонӣ барои таҳкими истиклолияти сиёсӣ ва пирӯзии ӯ бар Амр ибни Лайси Саффорӣ мебошад, ки бо таъкиди ба маълумоти Наршаҳӣ ва Низомулмулк шарҳ дода шудааст [4].

Асари «Сиёсатнома»-и Хоҷа Низомулмулк яке аз муҳимтарин манбаъҳои оид ба усулҳои идоракунии давлат дар асрҳои миёна ба шумор меравад. Муаллиф ҳамчун арбоби барҷастаи давлатӣ дар идоракунии давлати Салҷуқиён саҳми назаррас гузошта, таҷрибаи давлатдорӣ асримиёнагии минтақаҳои Мовароуннаҳр ва Хуросонро ҷамъбаст намудааст [5]. Профессор А. Мухторов қайд мекунад, ки дар таҳқиқи масъалаи «усули давлатдорӣ Сомониён» аз маълумоти овардаи Низомулмулк дар «Сиёсатнома» истифода бурдааст.

Ба гуфтаи муҳаққиқ, дар як қатор осори сарчашмаҳои масъалаи муноқишаҳои байни Исмоили Сомонӣ ва Амр ибни Лайси Саффорӣ ба таври муфассал инъикос наёфтааст. Дар «Сиёсатнома» Низомулмулк ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, дар фасли «Андар мазолим нишастани подшоҳ ва адлу сирати неку варзидан» муборизаи байни ин ду амирро шарҳ медиҳад. Ҷамчунин муаллиф ба баъзе паҳлуҳои таърихи сулолаи Сомониён дахл намуда, аз ҷумла ба давраи ҳукмронии Нӯҳ ибни Насри II, Абдумалик ибни Нӯҳ ва Мансур ибни Нӯҳ ишора мекунад. Дар ин замина вай болоравии нуфузи ғуломони турк дар дастгоҳи давлатӣ ва нақши шахсиятҳои ҷун Алптегин ва Сабуктегинро дар равандҳои сиёсӣ баррасӣ менамояд. Илова бар ин, дар асар муборизаи тӯлонии Мансур ибни Нӯҳ бо Алптегин зикр гардида, инчунин ба қобилият ва қудрати сиёсӣ ва низомии Исмоил ибни Аҳмад баҳои мусбат дода шудааст.

Аз ҷумлаи дигар сарчашмаҳои муҳим оид ба таърихи сулолаи Сомониён асари муаррихи маъруфи ибтидои асри XI Абдулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ – «Зайн-ул-аҳбор» мебошад. Профессор А. Мухторов таъкид мекунад, ки ин асар ба султони Ғазнин Зайнулмилла Абдуррашид ибни Маҳмуди Ғазнавӣ (1049-1053) бахшида шудааст ва рӯйдодҳои таърихи аз замони қадим то соли 1041 дар бар мегирад. Муаллиф дар он таърихи шоҳони Эрон, пайдоиш ва густариши ислом, инчунин таърихи Хуросонро то миёнаҳои асри XI баррасӣ кардааст. Дар асар инчунин маълумоти арзишманд дар бораи сулолаҳои Тоҳириён, Сафориён ва Сомониён оварда шудааст. Ба ин тартиб, асари Гардезӣ дар баробари «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ аз ҷумлаи манбаъҳои муҳими таърихӣ оид ба омӯзиши сулолаи Сомониён ба ҳисоб меравад.

Дар таҳқиқи таърихи хонадони Сомониён саҳми муҳаққиқони аврупоӣ ва рус низ назаррас мебошад. Аз ҷумла, шарқшиноси маъруф В. В. Бартолд дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба омӯзиши таърихи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, як қатор асарҳо ва мақолаҳои илмӣ нашр кардааст. Мақолаи ӯ дар бораи Сомониён, ки дар доираи таҳқиқоти ӯ оид ба таърихи Туркистон нашр гардидааст, ба масъалаҳои забткориҳои арабҳо, вазъи сиёсии минтақа ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии Мовароуннаҳр ва Хуросон дар давраи Сомониён бахшида шудааст.

Дар таърихнигории шуравӣ ин таҳқиқот яке аз аввалин корҳои илмӣ оид ба омӯзиши сулолаи Сомониён ба ҳисоб меравад [6].

Илова бар ин, Бартолд дар асарҳои дигари худ, аз ҷумла «Туркистон дар замони истилои муғулҳо», «Таҳлили таърихию ҷуғрофии Эрон», «Таърихи ҳаёти маданияи Туркистон», «Тоҷикон. Очерки таърихӣ» ва дигар таҳқиқот низ ба масъалаҳои марбут ба таърихи Сомониён, ҳудуди қаламрави онҳо ва ташаккули халқияти тоҷик дахл кардааст. Ӯ дар баъзе аз асарҳои худ нақши сулолаи Сомониёнро дар таҳкими равандҳои сиёсӣ ва фарҳангии минтақа ва рушди забони дарӣ таъкид менамояд.

Баъдтар шарқшиноси маъруф А. А. Семёнов низ ба омӯзиши таърихи сулолаи Сомониён машғул гардид. Дар мақолаи худ «Оид ба масъалаҳои пайдоиши давлати Сомониён» ӯ масъалаи пайдоиши сулоларо мавриди таҳлил қарор дода, бар он назар аст, ки хонадони Сомон аз муҳити маҳаллии Осиёи Миёна сарчашма гирифтааст. Ба гуфтаи ӯ, Сомониён ҳамчун намояндагони муҳити фарҳангии минтақа дар ташаккули давлатдорӣ мустақил ва рушди тамаддуни минтақа саҳми назаррас гузоштаанд [7].

Дар омӯзиши таърихи сулолаи Сомониён саҳми муаррихи тоҷик Б. Ғафуров низ хеле муҳим аст. Ӯ аз ҷумлаи аввалин муҳаққиқоне мебошад, ки ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи халқҳои Осиёи Миёна машғул шуда, дар асарҳои худ давраҳои гуногуни таърихро баррасӣ кардааст. Масъалаҳои марбут ба таърихи Сомониён дар асарҳои ӯ, аз ҷумла «Таърихи мухтасари халқи тоҷик», «Тоҷикон» ва дигар таҳқиқот мавриди таҳлили муфассал қарор гирифтаанд.

Ҳамчунин саҳми як қатор шарқшиносони рус дар омӯзиши таърихи фарҳангӣ ва сиёсӣ дар давраи Сомониён назаррас мебошад. Бисёре аз муҳаққиқоне, ки таърихи илму фарҳанги асрҳои IX-X-ро омӯхтаанд, ба масъалаҳои марбут ба давраи Сомониён низ таваҷҷуҳ намудаанд. Аз ҷумла, А. Е. Бертелс дар асарҳои худ, аз ҷумла «Рӯдакӣ ва қарматиён» ба ҳаёти сиёсӣ фарҳангии нимаи асри X дахл намуда, мавқеи амирон Насри II ва Нӯҳ ибни Насрро нисбат ба ҳаракати қарматиён баррасӣ карда, инчунин муносибати Рӯдакиро ба ин ҷараён таҳлил кардааст.

Муаррих дар осораи «Сомониён: Замон ва макон» қайд мекунад, ки «Таърихи хонадони Сомониён, аз нуқтаи назари илми бостоншиносӣ, тангашиносӣ, мардумшиносӣ аз тарафи олимони варзида Е.А. Давидович[8], Б.А. Литвинский[9], А.М. Белинский[10], О.Г. Боль-шаков[11] ва дигарон хуб таҳқиқ намудаанд. Е. А. Давидович яке аз тангашиносони барҷастаи Шуравӣ ба шумор меравад. Вай дар таҳқиқи тангаҳои қадима ва омӯзиши ислоҳоти пулию молии давлатҳои алоҳидаи Осиёи Миёна хизмати калон намудааст. Яке аз кашфиёте, ки олим анҷом додааст, омӯзиши таърихи тангаҳои замони Сомониён мебошад. Инро вай дар асараш «Муомилоти пулии Мовроуннаҳр дар замони Сомониён» хеле возеҳу равшан нишон додааст.

Муаррих дар асоси таҳлили манбаъҳои таърихӣ масъалаи рушди иқтисодии давлати Сомониён, аз ҷумла инкишофи саноати кӯҳиро баррасӣ менамояд. Ба гуфтаи ӯ, дар давраи ҳукмронии Сомониён истихроҷи маъдан ва коркарди металл ба сатҳи назаррас расида буд. Манбаъҳои қадима бештар ба зикри мавҷудияти конҳо ва фаъолияти маъданкорӣ маҳдуд мешаванд, аммо дар таҳқиқоти давраи шуравӣ ин масъала ба таври муфассалтар мавриди омӯзиш қарор гирифт. Дар ин самт саҳми академик Б. А. Литвинский махсусан назаррас мебошад. Ӯ конҳои қадимаи минтақа, аз ҷумла конҳои марбут ба давраи Сомониёнро таҳқиқ намуда, нақши ин сулоларо дар рушди саноати кӯҳӣ ва металлкоркунӣ дар асрҳои IX-X нишон додааст. Аз ҷумла, пажӯҳишҳои ӯ, аз қабиле «Таҳқиқоти ҷадид дар конҳои қадими Қарамазор» ва «Аз таърихи истеҳсоли қурғошим дар Узбекистон» ба масъалаҳои таърихи саноати кӯҳӣ бахшида шудаанд.

Давраи Сомониён ҳамчунин бо болоравии кишоварзӣ ва рушди низоми обёрӣ тавсиф мешавад. Дар ин самт низ як қатор муҳаққиқон таҳқиқоти муҳим анҷом додаанд. Аз ҷумла, пажӯҳишгари маъруф И. Зеймал дар асари худ «Каналҳои куҳна ва асри миёнагии Вахш» масъалаҳои марбут ба таърихи обёрӣ ва сохтмони каналҳои қадимаро мавриди таҳлил қарор додааст.

Саҳми А. Ю. Якубовский дар омӯзиши таърихи қадимаи халқҳои Осиёи Марказӣ ва таҳқиқоти бостоншиносӣ низ муҳим арзёбӣ мегардад. Ӯ яке аз роҳбарони аввали экспедицияи бостоншиносии Панҷакенти қадима буда, дар як қатор асарҳои худ ба масъалаҳои таърихи асрҳои миёна дахл кардааст. Аз ҷумла, асарҳои ӯ «Маҳмуди Ғазнавӣ ва Фирдавсӣ», «Шӯриши Муқаннаъ – ҳаракати одамони сафедпӯш» ва «Масъалаҳои даврандӯрии таърихи Осиёи Марказӣ дар асрҳои

миёна» ба таҳқиқи равандҳои сиёсӣ ва фарҳангии минтақа бахшида шудаанд. Дар ин таҳқиқотҳо ба баъзе паҳлуҳои таърихи сулолаи Сомониён низ ишора мегардад, ки профессор М. Мухторов аз онҳо самаранок ва бамаврид истифода кардааст.

Ҳамчунин масъалаи рушди ҳунармандӣ, аз ҷумла истеҳсоли абрешим ва шоҳибобӣ, дар таҳқиқоти як қатор муҳаққиқон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар байни муҳаққиқон оид ба пайдоиш ва марказҳои асосии рушди ин ҳунар андешаҳои гуногун вучуд доранд. Аз ҷумла, А. М. Белинский ба масъалаҳои таърихи пайдоиш ва инкишофи саноати шоҳибобӣ дар давраи Сомониён тавачҷуҳ намуда, хусусиятҳои рушди ин соҳаи ҳунармандиро таҳлил кардааст.

Муҳаққиқи дигар, О. Г. Большаков, дар асари худ «Қайдҳо доир ба ҳудуди таърихии водии Зарафшон дар асрҳои IX-X» ба нақши шаҳрҳои бузурги минтақа, аз ҷумла Бухоро, Самарқанд ва Панҷакент ҳамчун марказҳои муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ишора намуда, саҳми сулолаи Сомониёнро дар рушди иқтисодӣ ва ободонии ин минтақа таъкид мекунад.

Дар раванди омӯзиши таърихи давлатдорӣ Сомониён муаррих инчунин ба саҳми муҳаққиқони тоҷик дар давраи шуравӣ ишора менамояд. Аз ҷумла, Бобочон Ғафуров аз аввалин муҳаққиқоне буд, ки дар асоси далелҳои таърихӣ ва манбаъҳои ҳагтӣ ба назарияҳои ғаразнок оид ба пайдоиши тоҷикон посух додааст. Ӯ бар зидди ақидаҳои баромад, ки пайдоиши тоҷиконро танҳо бо муҳоҷирати баъдӣ ё бо пайдоиши берунаи онҳо шарҳ меоданд.

Б. Ғафуров дар асоси таҳлили манбаъҳои таърихӣ ба чунин ҳулоса омад, ки дар даврҳои қадим ҳаракати аҳоли асосан аз минтақаи Осиёи Миёна ба самти ҷануб сурат гирифтааст. Ба гуфтаи ӯ, ин раванд дар миёнаҳо ва нимаи дувуми ҳазораи II пеш аз мелод мушоҳида мешавад. Муаллиф ин назарро дар асарҳои худ «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» [12] ва «Тоҷикон» [14] ба таври муфассал шарҳ додааст.

Ҳулоса, осори А. Мухторов бо истифода аз маъхазҳои аввалиндараҷа дар омӯзиши таърихи давлати Сомониён аҳамияти назаррас дорад. Ӯ бо таъки ба маҷмуи васеи манбаъҳои таърихӣ ва таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла «Таърихи Бухоро»-и Абубакри Наршаҳӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Муҳаммад ибни Қарири Табарӣ ва «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд, таҳлили муфассали ин давраи таърихи пешниҳод намудааст. Тавачҷуҳи махсус ба асари Наршаҳӣ имкон медиҳад, ки равандҳои ташаккул ва рушди давлати Сомониён, инчунин фаъолияти амироне чун Исмоил, Аҳмад, Насри II ва Нӯҳ аз нигоҳи манбаъшиносӣ баррасӣ шаванд.

Муқоиса ва ҷамъбасти маълумоти сарчашмаҳои гуногун ба А. Мухторов имкон додааст, ки тасвири нисбатан ҳамаҷонибаи давлатдорӣ, иқтисод ва мероси фарҳангии Сомониёнро пешниҳод намояд. Ба ин тартиб, таҳқиқоти ӯ барои омӯзиши минбаъдаи таърихи Осиёи Миёна аҳамияти муҳим дорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Наршаҳӣ, А. М. Таърихи Бухоро / А. М. Наршаҳӣ ; мураттибон Ғ. Ғолибов, К. Олимов, Н. Амиршоҳӣ. – Душанбе : Пайванд, 2012. – 114 с.
2. Табарӣ, А. Қ. М. Таъриху-р-русули ва-л-мулук / А. Қ. М. Табарӣ ; тарҷума аз арабӣ А. Поянда ; таҳрири умумӣ Н. Амиршоҳӣ. – Душанбе : СИ ЭМТ, 2014. – 756 с.
3. Мухторов, А. Сомониён: Замон ва макон / А. Мухторов. – Душанбе : Сурушан, 1990. – 282 с.
4. Ҷиравӣ, Қ. Эрон дар замони Сомониён (Таърихи Сомониён аз оғоз салтанати Насри II) / Қ. Ҷиравӣ; муқаддима ва баргардони С. Сулаймонӣ. – Душанбе : Ройзании фарҳанги ҚИ Эрон дар Тоҷикистон, 1998. – 285 с.
5. Пирумшо, Ҳ. Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ / Ҳ. Пирумшо. – Душанбе : Дониш, 2020. – 432 с.
6. Бартольд, В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия / В. В. Бартольд // Сочинения. – М., 1963. – Т. 1. – 763 с.
7. Семёнов, А. А. К вопросу о происхождении Саманидов / А. А. Семёнов // Сборник статей, посвященных истории и культуре периода формирования таджикского народа и его государственности (IX–X вв.). – Сталинабад, 1954. – С. 48–62.
8. Давидович, Е. А. Нумизматические материалы для истории развития феодальных отноше-

ний в Средней Азии при Саманидах / Е. А. Давидович // Труды АН Тадж. ССР. – 1954. – Т. 27. – С. 25–38.

9. Литвинский, Б. А. Из археологических материалов по истории горной техники Средней Азии (преимущественно X–XIII вв.) / Б. А. Литвинский // Труды АН Тадж. ССР. – 1954. – Т. 27. – С. 43–56.

10. Беленицкий, А. М., Бентович, И. Б. Из истории среднеазиатского шелкоткачества / А. М. Беленицкий, И. Б. Бентович // Советская археология. – 1961. – № 2. – С. 66–78.

11. Большаков, О. Г. Город Средней Азии в конце VIII – начале XIII вв. : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / О. Г. Большаков. – М., 1974. – 48 с.

12. Зеймаль, Т. И. Древние и средневековые каналы Вахшской долины / Т. И. Зеймаль // Страны и народы Востока. – М., 1971. – Вып. 10. – С. 52.

13. Гафуров, Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик / Б. Гафуров. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1947. – 384 с.

14. Гафуров, Б. Г. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав : дар 2 кн. / Б. Г. Гафуров. – Душанбе, 1998. – 870 с.

ИСТИФОДАИ МАНОбЕЪИ ТАЪРИХӢ ВА ТАҲҚИҚОТӢ ҲАМЧУН АСОСИ ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ ДАВЛАТИ СОМОНИӢН ДАР ОСОРИ А. МУХТОРОВ

А. Мухторов дар осори худ таърихи давлатдорӣи Сомониёнро таҳқиқ намуда, ба маъхазҳои гуногун ва осори илмӣ таърихи менамояд. Сарчашмаи асосии таҳқиқоти ӯ манобеи муҳимми таърихӣ, аз қабилӣ «Таърихи Бухоро»-и Абубакри Наршаҳӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ, инчунин «Ҳудуд-ул-олам» ва «Разват-ус-сафо»-и Мирхонд мебошанд.

Дар асар ба аҳамияти осори Абубакри Наршаҳӣ, ки давраи шукуфоии Сомониёнро тасвир намуда, воқеаҳои давраи ҳукмронии амирони гуногун, аз ҷумла Исмоил, Аҳмад, Насри II ва Нӯҳро таҳлил мекунад, диққатро ба худ ҷалб мекунад. Мухторов ба муҳимияти ин маъхазҳои таърихӣ тавачҷуҳ дорад, зеро худ Наршаҳӣ шоҳид ва иштирокчи бисёре аз воқеаҳои таърихӣ он давра буд.

А. Мухторов ба ғайр аз «Таърихи Бухоро» ба осори муаррихони дигар, назари Табарӣ ва Мирхонд муроҷиат мекунад, то манзараи мукамалтари давлати Сомониён ва таърихи онро пешкаши хонанда намояд. Ӯ ба аҳамияти ин осор дар заминаи омӯзиши таърихи наҷоди эронӣ таъкид карда, фарогирии густурдаи ҷуғрофӣ ва ҷузъиёти воқеаҳои онҳоро қайд мекунад.

Истифода аз маъхазҳои гуногун ба С. Мухторов имкон дода, ки таърихи Сомониёнро аз зухури онҳо то давраҳои охири сулола, ҳамаҷаҳат таҳқиқ намояд. Ҳамин тариқ, осори ӯ дар таърихнигорӣ ин давра саҳми арзанда буда, ба хонандагон дар бораи давлатдорӣ ва мероси фарҳангии Сомониён дарки амиқтаре фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: Давлати Сомониён, А. Мухторов, сарчашмаҳои таърихӣ, Абубакри Наршаҳӣ, «Таърихи Бухоро», «Таърихи Табарӣ», Сомониён, таърихнигорӣ, рӯйдодҳои сиёсӣ, мероси фарҳангӣ, олами ислом.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳочиев Комронҷон Маҳмадқулович – муаллими калони факултети таърих, Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент (Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон). Суроға: 735500, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ, 108.

Тел: (+992) 921016667. E-mail: komron080392@gmail.com.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТ КАК ОСНОВЫ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ САМАНИДСКОГО ГОСУДАРСТВА В ТРУДАХ А. МУХТОВОРА

А. Мухторов в своей работе осуществляет исследование истории Саманидского государства, опираясь на разнообразные источники и научные работы. Основными источниками для его анализа стали редкие исторические труды, такие как «История Бухары» Абу Бакра Наршахи, «Исто-

рия Табари» Мухаммада ибн Джарира Табари, а также «Худуду-л-Олам» и «Развату-с-Сафа» Мирхонда.

В работе обращается внимание на значимость труда Абу Бакра Наршахи, который описывает период расцвета Саманидов и анализирует события правления различных эмиров, включая Исмаила, Ахмеда, Насри II и Ноя. Мухторов акцентирует внимание на уникальности этого источника, поскольку Наршахи был свидетелем и участником многих исторических событий.

Дополнительно к «Истории Бухары», А. Мухторов обращается к работам других историков, таким как Табари и Мирхонд, чтобы представить более полное представление о Саманидском государстве и его истории. Он подчеркивает важность этих трудов в контексте изучения истории иранской расы и отмечает их широкий географический охват и детализацию событий.

Использование разнообразных источников позволяет Мухторову представить всестороннее исследование истории Саманидов, начиная от их взятия к власти и заканчивая последними периодами правления династии. Таким образом, его работа служит ценным вкладом в историографию этого периода и предоставляет читателям более глубокое понимание государственности и культурного наследия Саманидов.

Ключевые слова: Саманидское государство, А. Мухторов, исторические источники, Абу-бакр Наршахи, «История Бухары», «История Табари», саманиды, историография, политические события, культурное наследие, исламский мир.

Сведения об авторе: Ходжиев Комронжон Махмадқулович – старший преподаватель исторического факультета Таджикского педагогического института в Панджакенте (Панджакент, Республика Таджикистан). Адрес: 735500, Республика Таджикистан, г. Панджакент, проспект Рудаки, 108.

Тел: (+992) 921016667. **E-mail:** komron080392@gmail.com.

USING HISTORICAL SOURCES AND RESEARCH WORKS AS THE FOUNDATION FOR STUDYING THE HISTORY OF THE SAMANID STATE IN A. MUKHTOROV'S WORKS

In his research on the history of the Samanid state, A. Mukhtorov relies on a diverse array of sources and scholarly works. His analysis primarily hinges upon rare historical texts, notably «The History of Bukhara» by Abu Bakr Narshahi, «The History of Tabari» by Muhammad ibn Jarir Tabari, alongside «Khudud-ul-Olam» and «Razwat-us-Safa» by Mirkhond.

Mukhtorov's attention is particularly drawn to the significance of Abu Bakr Narshahi's work, which vividly portrays the zenith of Samanid power and meticulously examines the reigns of various emirs, including Ismail, Ahmed, Nasri II, and Noah. He underscores the uniqueness of Narshahi's account, given the author's firsthand experience and involvement in many historical events.

Beyond «The History of Bukhara» A. Mukhtorov delves into the writings of other historians such as Tabari and Mirkhond to present a more comprehensive panorama of the Samanid state and its historical trajectory. He underscores the pivotal role of these works in illuminating the history of the Iranian race, citing their extensive geographical scope and detailed narrative of events.

By leveraging a diverse array of sources, Mukhtorov offers a thorough exploration of the Samanids' history, spanning from their ascent to power to the twilight of the dynasty. Consequently, his work stands as a noteworthy contribution to the historiography of this era, enriching readers' understanding of Samanid governance and cultural legacy.

Keywords: Samanid state, A. Mukhtorov, historical sources, Abu Bakr Narshahi, «History of Bukhara», «History of Tabari», Samanids, historiography, political events, cultural heritage, Islamic world.

Information about the Author: Khojiev Komronjon Mahmadqulovich – Senior Lecturer, Faculty of History, Tajik Pedagogical Institute in Panjakent (Panjakent, Republic of Tajikistan). Address: 735500, Republic of Tajikistan, Panjakent, Rudaki Avenue, 108.

Tel: (+992) 921016667. **E-mail:** komron080392@gmail.com.

ХУСУСИЯТҲОИ НУСХАШИНОСИИ ДАСТНАВИСИ «ТАЪРИХИ РАШИДӢ»-И МИРЗО МУҲАММАДҲАЙДАРИ ДӢҒУЛОТ (ДАР АСОСИ НУСХАИ №475 МАРКАЗИ ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ ХАТТИИ НАЗДИ РАӢСАТИ АМИТ)

Назаров М.¹

«Таърихи Рашидӣ» яке аз асарҳои муҳими таърихии асри XVI мебошад, ки онро Муҳаммад Ҳайдар Дӯғулот (1499–1551) дар давраи сулолаи Бобуриён навиштааст [1, 4]. Ин асар ба таърихи давлатҳои Чағатойӣ, Темуриён, Шайбониён ва бархе рӯйдодҳои марбут ба Ҳиндустон, Фарғона, Кошғар ва дигар манотиқи Осиёи Марказӣ равшанӣ меандозад. Азбаски асар дар муҳити таърихнигории тоҷикӣ ва туркӣ навишта шудааст, он дорои маълумоти гаронбаҳо дар бораи сохтори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии минтақа мебошад. Бисёре аз муҳаққиқон ин китобро яке аз сарчашмаҳои аввалиндараҷаи таърихи муғулони Чағатойӣ ва аввали сулолаи Бобуриён медонанд [8, 70].

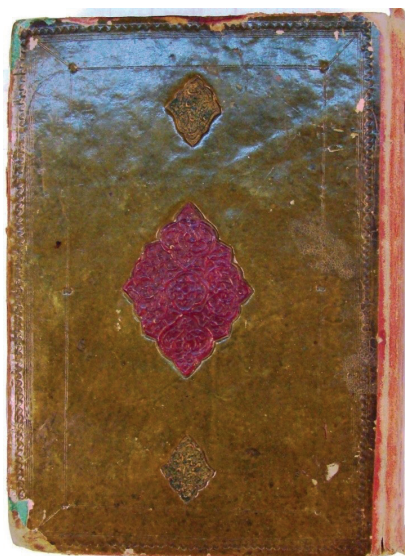
Бо гузашти замон, нусхаҳои гуногуни «Таърихи Рашидӣ» пайдо шуда, онҳо тавассути ҳаттотон ва таърихшиносон дар шаклҳои гуногун нусхабардорӣ шудаанд. Дар ин мақола мо муҳимтарин нусхаҳои дастнавис ва хусусиятҳои онро баррасӣ мекунем. Муаллифи «Таърихи Рашидӣ» – Муҳаммад Ҳайдар Дӯғулот ба ҳайси як фармондеҳи низомӣ, таърихнигор ва адиби номдор шуҳрат дошт [5]. Ӯ аз хонадони Дӯғулотҳо буд, ки дар давраи Чағатойён нақши муҳим доштанд. Ҳангоме ки сулолаи Шайбониён ба Мовароуннаҳр ҳуҷум кард, Муҳаммад Ҳайдар маҷбур шуд, ки ба Ҳиндустон ҳиҷрат намояд ва дар қанори Бобуриён ҷой гирад. Дар ҳамин давра ӯ ба таълифи «Таърихи Рашидӣ» машғул шуд [6, 254–255]. Асар ду бахшро дар бар мегирад: Қисми аввал – таърихи ҳокимони муғул, бахусус Чағатойён ва Темуриён. Қисми дуюм – хотироти шахсии муаллиф ва рӯйдодҳои замони ӯ [3]. Ҳамин сохтор ба асар хусусияти хос дода, онро ба як сарчашмаи асосии омӯзиши таърихи Осиёи Марказӣ ва Ҳиндустон табдил додааст.

Мавриди зикр аст, ки нусхаҳои дастнависи «Таърихи Рашидӣ» дар китобхонаҳои ҷаҳон маҳфузанд. Баъзе аз онҳо комил ва бархеи дигар қисман нусхабардорӣ шудаанд. Нусхаи Британия (British Library, London) яке аз қадимтарин ва боэътимодтарин нусхаҳои мавҷуд аст. Ҳеч гуна таҳриротӣ чиддӣ дар муқоиса бо матни асли надорад. Бо ҳатти раво ва ҳаттотии форсӣ навишта шудааст. Нусхаи Санкт-Петербург (Институти шарқшиносии Русия) аз ҷиҳати арзишмандӣ яке аз пурратарин нусхаҳо ба шумор меравад. Муҳаққиқони рус онро дар нимаи дуоми асри XIX кашф ва таҳқиқ кардаанд. Шарҳҳои иловагӣ ва эзоҳҳо бар он бастаанд. Нусхаи Ҳинд (National Archives of India, New Delhi) дорои баъзе фарқиятҳои луғавӣ ва услубӣ буда, дар он баъзе истилоҳоти ҳиндӣ ва ислоҳоти маҳаллӣ ба назар мерасанд. Пажӯҳишгарон тахмин мекунанд, ки ин нусха баъдтар навишта шудааст. Ноғуфта намонад, ки нусхаи Париж (Bibliothèque nationale de France) миёни дигар нусхаҳо яке аз қадимтарин ва муътамадтарин нусхаҳо мебошад. Муҳаққиқон тахмин мекунанд, ки он дар замони худи Муҳаммад Ҳайдар ё як чанд сол баъд нусхабардорӣ шудааст. Нусха дорои хошиянависиҳо ва эзоҳҳои замони худ аст [4, 28].

Аз ҷумла яке аз нусхаҳои комилтари он дар Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳти рақами 475 ҳифз ва нигоҳдорӣ мешавад.

Дастнависи таҳти рақами 475 аз ҷумлаи сарчашмаҳои нодири осори комили МуҳаммадҲайдари Курагонӣ ба шумор меравад. Муқоваи нусха сохти Осиёи миёнагӣ буда, рангаш лоқии сабзранг, миёни он туранҷу сартуранҷ ва дар дохили сартуранҷ навиштаҷоти «Амали Мулло Ҳоча Саҳоф 1253» китобат шуда, атрофаш бо занҷираҳо ҷадвалкашӣ шудааст (Ниг. расми 1).

1. Маҳмуд Назаров – ходими илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Расми 1. Муқоваи нусха

Остари нусха бо ранги бунафш ба муқова часпонида шудааст. Қабл аз оғози матн 2 varaқи холи – бадрақа дида мешавад. Матни нусха аз varaқи 16 бо басмала оғоз ёфтааст (Ниг. расми 2)

Нусха бо чунин ҷумлаҳо оғоз шудааст:

[6] افتتاح تاريخ جهاندارى و ابتدای ظهور بختيارى بحمد و ستایش پادشاهی تواند بود.... [9, 1] (нусха, varaқи 16)

(Ифтихои таърихи ҷаҳондорӣ ва ибтидои зуҳури бахтиёрӣ ба ҳамду ситоиши подшоҳӣ таванад буд....)

Расми 2. Varaқи 16

Андозаи муқоваи нусха 24 x 16 см ва матни он 17,5 x 9,5 см буда, дорои 357 varaқ ва дар ҳар саҳифа 17 - сатрӣ навишта шудааст. Сохти қоғаз шарқӣ буда ва дар он қоғазҳои рангаи гуногун истифода шудааст, ки аксари он зардҷатоб мебошад, дар байни нусха қоғазҳои ранги сабз (дар varaқҳои 21, 26, 28, 35, 37, 42, 62, 68, 72, 74, 75, 77, 81, 84, 87, 94, 99, 128, 133, 135, 142, 169, 172, 249, 252, 308, 315), қоғазҳои ранги норинҷӣ (29, 34, 57, 60, 64, 66, 67, 69, 79, 86, 93, 97, 100, 104, 109, 127, 134, 136, 141, 159, 166, 168, 173, 176, 181, 184, 189, 199, 209, 212, 225, 228, 233, 236, 242, 243, 256, 261, 268, 270, 274, 275, 289, 292, 321, 327, 330, 344, 347, 349, 353, 354), ранги зарди баланд (43-55, 82, 83, 95, 102, 103, 110, 112, 114, 115, 117, 119, 121, 124, 126, 175, 182, 221, 245, 254, 258, 259, 272, 277, 281, 284, 316), ва ранги кабуд (146, 147, 152, 157, 192, 217, 220, 287, 294, 301, 306, 332, 351) дида мешавад. Хатти нусха настаълиқи зебои хоно мебошад.

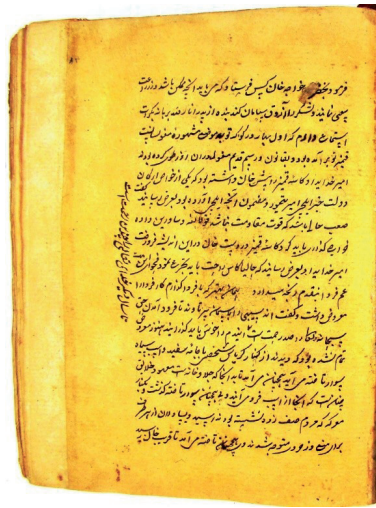
Котиби нусха маълум нест. Таърихи китобати нусха аз рӯи қоғаз ва хатти он мутобиқ ба охири асри XVII ва аввали асри XVIII мебошад.

Ҳошияҳои нусха дорои аҳаммияти илмӣ дошта, дар он баъзе маълумоти муфид ва арзишманд

аз лиҳози нусхашиносӣ дарҷ гардидаанд. Чунончи дар баъзе ҳошияҳои нусха ибораву калимаҳои хусусияти такмилсозии матн дида мешавад (21а, 31б, 32б, 38а, 44б, 45а/б, 46а, 49а, 50а, 51б, 52а, 54а, 55а/б, 64б, 65а, 66б, 68б, 69а, 70а, 72б, 78а, 79б, 80а, 84а/б, 106б, 111б, 113б, 114а, 123б, 124б, 131б, 132б, 135а, 144а/б, 146а, 147б, 149б, 155а, 161б, 175а, 178б, 182б, 186а, 187а, 190а, 191а, 192а, 193а, 196а, 197а, 199а, 200а, 202а, 208а, 228а, 233а, 242а, 245б, 247б, 249б, 262а/б, 272а, 277а, 278а, 305а, 306б, 315б, 317б, 318а/б, 319а, 326а/б, 329б, 346б, 349б, 355б), дар варақи 341а ва 342а якҷанд абёт оварда шудаанд.

Аз ҷумла, дар мавзуи «Зикри ибтидои аҳволи Хизрхон ибни Туғлуқтемурихон», «Ва гуфтанд себери ба осмон партованд то фуруд омадан, Ҳақ субҳонаҳу ва таолоро сад раҳмат аст ин дамро хуш бояд гузаронид». Болои ҷумлаи «сад раҳмат аст» бо аломати шартӣ дар ҳошия котиби нусха чунин илова кардааст: «То соли дигар Худойи таъолоро чандин раҳмат аст» [9, 43а] (Ниг. расми 3). Шояд котиб дар асоси нусхаи дигар ин тағйиротро дар ҳошия зикр кардааст. Ҳамин ҳошияро муҳаққиқи эронӣ Аббосқули Ғаффорфард дар нашри худ (Техрон соли 1383) ворид кардааст [4, 203].

Расми 3. Варақи 43а

Дар ҷойи дигари нусха низ ҳамин вижагӣ ба назар мерасад: «Аз мардуми муътабари вай таркишбанде дар даруни вай даромадӣ ҳеҷ чизи вай ба ҳеҷ ҷойи хум нарасидӣ». Котиби нусха болои ҷумлаи «Аз мардуми муътабари вай» бо аломати шартӣ дар ҳошия чунин илова кардааст: «Истимоъ афтодааст, ки дар қалъаи қуҳнаи Ёрканд ганҷе ёфтанд бисту ҳафт хум...» [9, 186а], ки ин тавассути дигар котиб бо дигар хат пурра карда шудааст (Ниг. расми 4). Ҳамин ҳошияро Аббосқули Ғаффорфард дар нашри худ (Техрон соли 1383) пурра зикр карда, танҳо ба ҷойи таъбири «Қуҳнаи Ёрканд» иборати «Хутан» овардааст [4, 456].

Расми 4. Варақи 186а

Муҳаммадхайдари Дуғулот дар китоби мавриди назар чо-чо ашъори бузургони форсу тоҷикро мавриди истифода қарор додааст. Ин вижагӣ дар ҳошияҳои нусха низ ба кор рафта котиб дар баъзе варақҳо абёти форсӣ-тоҷикӣ дарҷ намудааст, ки ба шоироне чун Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ ва дигарон мансубанд. Ин чо байте аз Ҷомиро барои мисол меорем:

Маҳмил ҳамин ба синаи вайрони мо кушод,

Ҳар қорвони ғам, ки расад аз диёри ишқ [9, 341a]. (Ниг. расми 5)

Ин байт аз ғазали шумораи 530-и девони ашъори “Фотиҳату-ш-шубоб” мебошад, ки матлаби ғазал ин аст:

Эй хуррам аз ҳавои руҳат навбахори ишқ,
Дар ҳар диле зи тозагулат хор-хори ишқ. [11, 295]

Расми 5. Варақи 341a

Инчунин бояд зикр кард, ки котиби нусха ба чуз нусхаи худ аз дигар нусхаҳо бохабар буда, зимни муқобалаи онҳо дар нусхаи тасҳеҳкардаш баъзе каллимаву ибора ва ё ҷумлаҳоро хат задааст, ё ин ки ба ҷойи он дигар вариантҳо ҷой додааст (33б, 34а, 66а, 178б).

Чунончи дар ҷумлаи «Ҳазрати Соҳибқиронро марҳамату ишфоқ бар он дошт, ки аз он чо мурочиат фармуд ва муддати ду моҳ дар Самарқанд таваккуф намуд, то сурати бурудати ҳаво бишикаст ва боз дар душанбеи ғура шавол мувофиқи авоили тушқон эли ташҳади ҳудуди азимат фармуд ва асокири Мансурро мураттаб дошта мутаваҷҷеҳи ҷониби Ҷита, ки иборат аз Муғулистон аст шуд» дар ин ҷумла иборати «Ки иборат аз Муғулистон аст» хат зада шудааст [9, 33б], (Ниг. расми 6).

Расми 6. Варақи 33б

Ё ин ки дар ҷойи дигар «Акнун ба соҳили иқбол расидам, кадом бемуруввати беҳақиқат ин

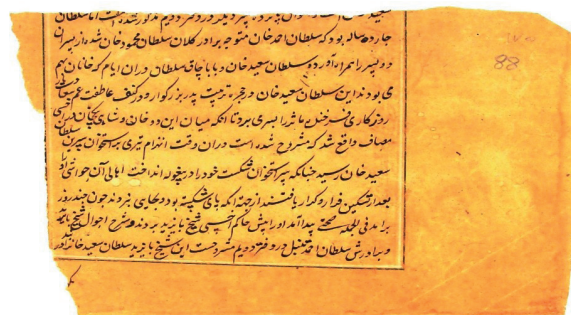

амри шаниъро тавонад муртакиб гашт? ба тавассути Амир Қосим Кучин ки абаваии маобподшоҳ буд, арза намуд...». Дар ин ҷумла ибораи «ба тавассути» хат зада шуда ба ҷояш дар ҳошия бо аломати шартӣ чунин омадааст: «Ман ҳаргиз бад-ин амри нолоиқ ҳамдостон нахоҳам шуд, шумоён низ аз ин сухани носавоб даргузаред...» [9, 1786], (Ниг. расми 7). Дар таҳияи Гаффорфард ин ислохот ворид нашудааст [4].

Расми 7. Варақи 1786

Ногуфта намонад, ки чун нусха ба қарни 18 тааллуқ дошта даст ба даст то замони мо омадааст, ва дар намноқиҳо нигоҳдошта шудааст, бархе варақҳо осеб дида ва ё доғ гирифтаанд. Баъдан чунин нуқсонҳо тармим гардидаанд. Аз ҷумла варақҳои 130-131 тармим шуда, матни ноқис пурра карда шудааст, аз қисми болои варақҳои 324-326, 6-7 сатрӣ афтада, тармим гардида, вале матн пурра нашудааст (Ниг. расми 9). Варақи 88 ҷудо шуда, нисфи болои он афтада, бетармим мондааст (Ниг. расми 8).

Расми 8. Варақи 88

Расми 9. Варақҳои 325-326

Ҳамчунин бояд гуфт, ки атрофи матн бо рангҳои сурх, сабз, сафед, кабуд чадвалкашӣ шудааст. Баъзе варақҳо бидуни чадвал низ дида мешаванд: (21-27, 43-70, 111-134, 143-150, 160, 165, 215-222, 295-299, 322, 323, 344-349, 356, 357).

Боз чанд варақи нусха баъдан дар вақти тармим бо дигар хат китобат шудааст (1-20, 160, 165, 206, 207, 295-299, 322-326, 336-343, 356, 357).

Сарлавҳаҳо бо ранги шангарф китобат шудааст, дар варақҳои 64а, 67а бо ранги сабз; дар варақҳои 69а, 79а бо ранги кабуд; дар варақҳои 94а/б, 135б, 157б, 256а/б, 301б бо ранги зард; дар варақҳои 106а, 107б, 114б, 134а/б, 176а, 178б, 179а, 181а, 195б, 197б, 199б, 219а, 233б, 236а, 242а/б, 243а, 254б, 259а, 261б, 265б, 268б, 277а, 284а бо ранги сафед китобат шудаанд.

Дар варақи 104а картуши нотамои (ниг. расми 10) ва дар варақи 104б сарлавҳа наққошӣ шудааст (Ниг. расми 11).

Расми 10. Варақи 104а

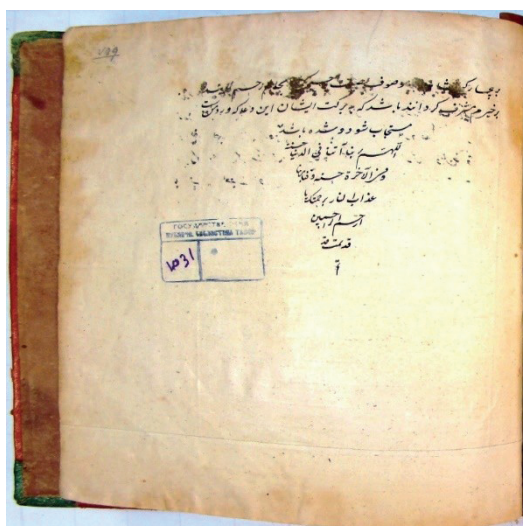
Расми 11. Варақи 104б

Ногуфта намонад, ки нусха дорои колофон (варақи 357а) буда, дар он чунин ҷумлаҳо дарҷ ёфтаанд: (Ниг. расми 12)

مستجاب شود و شده باشد اللهم ربنا اتنا في الدنيا حسنة و في الآخرة حسنه و قنا عذاب النار برحمتك يا ارحم الراحمين، قد تمت قد تم.

(Мустаҷоб шавад ва шуда бошад, Аллоҳума рабано отино ғай-дунё ҳасанатан ва ғай-л-охирати ҳасанатан ва қино азоба-н-нор, бираҳматика ё арҳама-р-роҳимин, қад таммат, қад тамма.)

(Тарҷума: Қабул гардад ва қабул гардида бошад! Эй Парвардигори мо! Ба мо дар дунё некие ато фармо ва дар охират низ некие бибахш, ва моро ба раҳмати Ҳуд аз азоби оташ ҳифз кун, эй меҳрубонтарини меҳрубонҳо! Тамом шуд-тамом шуд) [9, 357а].

Расми 12. Варақи 357а

Бо назардошти таҳқиқи болозикр таҳлили нусхаҳои гуногун нишон медиҳад, ки баъзе фарқи-

ятҳои забони ва матнӣ дар байни онҳо вучуд доранд. Масалан; баъзе нусхаҳои дорои калимаҳои гуногун ва тағйироти услубӣ мебошанд ё дар баъзе нусхаҳои порчаҳои муайян нестанд ё илова шудаанд. Нусхаҳои баъди баъзан ихтисор ва таҳрир шудаанд. Ҳамин сабабҳо муҳаққиқонро водор месозанд, ки барои таҳқиқ ва тарҷумаи «Таърихи Рашидӣ» ҳамаи нусхаҳои мавҷудро муқоиса кунанд.

Аз охири асри XIX инҷониб «Таърихи Рашидӣ» чандин маротиба ба забонҳои гуногун тарҷума ва нашр шудааст (Нашри англисӣ Elias & Ross, 1895) – яке аз аввалин тарҷумаҳои пурраи ин асар ба забони англисӣ [12]. Академики маъруфи рус Василий Бартольд таҳқиқоти амиқ оид ба ин асар анҷом додааст [2]. Дар солҳои охир таҳқиқоти нав ва нашрҳои муосири ин асар дар Эрон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон анҷом дода шудаанд.

«Таърихи Рашидӣ» манбаи нодирест, ки дар омӯзиши таърихи Осиёи Марказӣ ва Ҳинд нақши муҳим дорад. Ин асар маълумоти дақиқ дар бораи сиёсат, фарҳанг ва иҷтимоиёти он замон медиҳад. Бо истифода аз нусхаҳои гуногун, муҳаққиқон метавонанд таърихи воқеии муғулони Чағатойиро таҳлил кунанд. Ҳамчунин, ин китоб намунае аз сабки таърихнигории форсии асрҳои миёна ба шумор меравад.

Инчунин нусхаҳои гуногуни ин асар хусусиятҳои хоси худро доранд ва омӯзиши онҳо барои дарки воқеиятҳои таърихӣ зарурӣ аст. Ҳифз ва таҳқиқи минбаъдаи ин нусхаҳои барои рушди илми таърих аҳамияти калон дорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Атойӣ Захро. “Таърихи Рашидӣ”-и Мирзо Муҳаммадхайдари Дӯғулот; биниш ва равиши таърихнигорӣ / Захро Атойӣ. Конференсияи илмӣ 2017.
2. Бартолд В. В. “О Таърих-и Рашиди Мухаммеда Хайдара” / В. В. Бартолд. Записки Восточного отделения Императорского Русского археологического общества, том 11, Санкт-Петербург, 1899. – С. 137-206.
3. Бобой Бехрӯзбек. Таҳлили сабкиносонаи “Таърихи Рашидӣ” асари “Мирзо Муҳаммадхайдари Дӯғулот” / Бехрӯзбек Бобой. Баҳори адаб, шумораи паёпайи 54, соли 1399. – С. 1-22.
4. Дӯғулот Мирзо Муҳаммадхайдар. “Таърихи Рашидӣ” / Мирзо Муҳаммадхайдар Дӯғулот. Бо тасҳеҳ ва таҳияи Аббосқули Ғаффорифард. – Техрон: Мероси мактуб, 1383. – С. 859.
5. Кітапханалық-ақпараттық орталық. Мұхаммед Хайдар Дулати –көрнекті мемлекет қайраткері, әйгілі тарихшы, ғалым, әдебиетші Тараз, 2018. – С. 64.
6. Муҳаммадӣ Алӣ. Зарурати бознигарии “Таърихи Рашидӣ” / Алӣ Муҳаммадӣ. Маҷаллаи илмии Оинаи мерос, 1387. – С. 253-272.
7. Таркошвандӣ Илҳом, Муҳаммадӣ Алӣ. Баррасӣ ва нақди техникҳои ривойии Мирзохайдар Дӯғулот дар “Таърихи Рашидӣ” / Илҳом Таркошванд, Алии Муҳаммадӣ. Таърихномаи Эрон баъд аз ислом, соли 14, шумораи 36, 1402. – С. 83-107 с.
8. Таркошвандӣ Илҳом, Муҳаммадӣ Алӣ. Баррасии забони адабӣ ва забони илмӣ ва таърихӣ дар “Таърихи Рашидӣ” ва табиини шохисаҳои онҳо / Илҳом Таркошванд, Алии Муҳаммадӣ. Пажӯҳишҳои Эроншиносӣ, давраи 13, шумораи 4, 1402. – С. 69-88.
9. “Таърихи Рашидӣ”-и Мирзо Муҳаммадхайдар. Дастанвиси таҳти рақами 475 маҳфуз дар Ганҷинаи дастанвисҳои шарқии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
10. Т. И. Султанов. Тюркские версии «Тарих-и Рашиди» и их место в средневековой восточнотуркестанской историографии / Султанов Т. И.. Источниковедение и историография, выпуск 9, 1997. – С. 357-383.
11. Қомӣ Абдурахмон. Қулиёти Қомӣ / Абдурахмони Қомӣ. Дар матбаъаи номии Муншии нуки шур, 1900. – С. 568.
12. Mirza Muhammad Haidar Dughlat. of Tarikh-i-rashidi / the translation E. Denison Ross. – London, 1895. – P. 535

ХУСУСИЯТҲОИ НУСХАШИНОСИИ ДАСТНАВИСИ «ТАЪРИХИ РАШИДӢ»-И МИРЗО МУҲАММАДҲАЙДАРИ ДӢҒУЛОТ (ДАР АСОСИ НУСХАИ №475 МАРКАЗИ ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ ХАТТИИ НАЗДИ РАӢСАТИ АМИТ)

Мақола ба муаррифии муфассали нусхаи дастнависи «Таърихи Рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммадхайдари Дӯғулот (№475), ки дар Ганҷинаи дастнависҳои Маркази шақшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ ниғаҳдорӣ мешавад, бахшида шудааст. Ин нусха дар ҳудуди Тоҷикистон ягона ва комил ба шумор меравад.

Муаллиф аввал аҳамияти умумии асари «Таърихи Рашидӣ»-ро ҳамчун манбаи аввалиндараҷаи таърихи муғулони чағатойӣ, Темуриён, Шайбониён, Бобуриён ва рӯйдодҳои Осиёи Марказию Ҳиндустони асри XVI қайд карда, сипас ба муқоисаи мухтасари нусхаҳо пардохтааст.

Муаллифи мақола ба муқоиса бо нашри Аббосқулӣ Гаффорифард (Техрон, 1383 ш.) исбот мекунад, ки хошияҳои нусхаи №475 дорои маълумоти нодир ва арзишманда мебошад, ки ҳатто дар нашрҳои муосир пурра инъикос нашудаанд.

Нусхаи №475 яке аз муҳимтарин ва комилтарин нусхаи «Таърихи Рашидӣ» дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Он натавон аз лиҳози матн, балки аз ҷиҳати хошияҳои нусхашиносӣ, ороиши хатӣ ва фарҳангӣ аҳамияти бузург дорад. Омӯзиши минбаъда ба муқоисаи ин нусха бо нусхаҳои дигар (маҳсусан, Париж, Лондон ва Санкт-Петербург) барои барқарорсозии матни дуруст ва таҳияи нашри илмӣ зарур аст. Ҳифз ва рақамикунонии ин дастнавис барои илми таърих ва нусхашиносии тоҷик аҳамияти бузург дорад.

Калидвожаҳо: «Таърихи Рашидӣ», Муҳаммадхайдари Дӯғулот, нусхаҳои дастнавис, таҳқиқоти таърихӣ, Осиёи Марказӣ, дастхат, нусхашиносӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Маҳмуд – ходими илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025. ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35.

Тел: +992 908-28-88-95.

ОСОБЕННОСТИ КОДИКОЛОГИЯ РУКОПИСИ «ИСТОРИИ РАШИДА» МИРЗО МУҲАММАДА ГЕЙДАРА ДУГУЛОТА (НА ОСНОВЕ ЭКЗЕМПЛЯРА № 475 ЦЕНТРА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ ПРИ ОТДЕЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ИНСТИТУТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ)

Статья посвящена подробному обзору рукописного списка «Истории Рашиди» Мирзо Мухаммадхайдара Дугулота (№ 475), хранящегося в Фонде рукописей Центра востоковедения и письменного наследия при Президиуме НИАТ. Этот список считается единственным и полным в Таджикистане.

Автор сначала отмечает общее значение труда «История Рашиди» как первоисточника по истории чагатайских монголов, Тимуридов, Шейбанидов, Бабура, а также событий в Средней Азии и Индии в XVI веке, а затем проводит краткое сравнение с другими списками и хранившиеся в Париже и Иранской издани.

Автор статьи, сравнивая его с изданием Аббаскули Гаффарифарда (Тегеран, 1383 г.), доказывает, что поля списка № 475 содержат редкие и ценные сведения, не отраженные в полной мере даже в современных изданиях. Экземпляр № 475 считается одним из самых важных и полных списков «Истории Рашиди» в мире.

Этот список имеет большое значение не только с точки зрения текста, но и с точки зрения эпиграфики, декоративно-прикладного и культурного наследия. Дальнейшее изучение и сравнение этого экземпляра с другими списками (в частности, парижскими, лондонскими и Санкт-Петербургскими) необходимо для восстановления полной редакции текста и подготовки научной публикации. Сохранение и оцифровка данной рукописи имеет большое значение для таджикской исторической науки и эпиграфики.

Ключевые слова: «Тарихи Рашиди», Мухаммадхайдар Дугулот, копии рукописи, исторические исследования, Центральная Азия, рукопись, эпиграфика.

Информация об авторе: Назаров Махмуд - научный сотрудник Центра востоковедения и

письменного наследия при Дирекции Национального института национальной разведки. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода, 35.
Тел.: +992 908-28-88-95.

**FEATURES OF THE MANUSCRIPT COPY OF TARIKH-I RASHIDI BY
MIRZA MUHAMMAD-HAYDAR DUGHLAT (BASED ON MANUSCRIPT NO.
475 FROM THE CENTER FOR ORIENTAL STUDIES AND WRITTEN HERITAGE
UNDER THE PRESIDUM OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN)**

This article provides a detailed examination of manuscript No. 475 of Tarikh-i Rashidi by Mirza Muhammad-Haydar Dughlat, in the Manuscript Collection of the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of National Academy of Sciences of Tajikistan. This particular manuscript is considered the only complete copy available in Tajikistan.

The author first highlights the general significance of Tarikh-i Rashidi as a primary source on the history of the Chagatai Mongols, the Timurids, the Shaybanids, Babur, as well as key events in Central Asia and India in the 16th century. The article then offers a brief comparison with other known copies held in Paris and with published editions from Iran.

By comparing manuscript No. 475 with the edition prepared by Abbaskuli Ghaffarifard (Tehran, 1383 AH/2004 CE), the author demonstrates that the margins and notes of manuscript No. 475 contain rare and valuable information not fully reflected even in modern printed editions. This makes manuscript No. 475 one of the most important and complete surviving witnesses of Tarikh-i Rashidi worldwide.

The significance of this manuscript extends beyond its textual content: it is also an important artifact from the perspective of epigraphy, decorative arts, and cultural heritage. Further study and comparison of this copy with other manuscripts—particularly those preserved in Paris, London, and Saint Petersburg—are essential for reconstructing a complete textual edition and preparing a critical scholarly publication. The preservation and digitization of this manuscript are of great importance for Tajik historical scholarship and epigraphy.

Keywords: Tarikh-i Rashidi, Muhammad-Haydar Dughlat, manuscript copies, historical research, Central Asia, manuscript studies, epigraphy.

Author Information: Nazarov Mahmud – Research Fellow at the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, 35 Sh. Huseynzoda St.

Tel.: +992 908-28-88-95.

ФИЛОЛОГИЯ

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШИ ХУСУСИЯТҶОИ ТАРКИБИИ ВОҶИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СЕРМАЪНО ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Азизова М. С.¹

Таркибҳои фразеологии дар илми забоншиносӣ ҳамчун «оина»-и забон маҳсуб ёфта, дар он хусусияти ҷаҳонбинии миллӣ таҷассум гардидааст. Воҳидҳои фразеологӣ (минбаъд ВФ) ба соҳибзабонон имконияти ба таври маҷозӣ (пуробуранг) баён кардани фикрро медиҳад.

Омуъзиши воҳидҳои фразеологии сермаъно дар илми забоншиносӣ ҳанӯз аз аввали асри ХХ, баъд аз назарияи танқидии забоншинос Ш.Баллӣ ва мақолаи академик В.В.Виноградов «Об основных типах фразеологических единиц в русском языке» яке аз масъалаҳои баҳснок мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Дар натиҷа даҳҳо рисолаҳои илмӣ, мақолаҳои сершумор оид ба хусусиятҳои фразеологияи забонҳои гуногун нашр гардидаанд [4, с. 21].

Масъалаи омуъзиши ВФ-и сермаъно дар илми забоншиносӣ масоили баҳснок боқӣ монда, муҳаққиқон доир ба маъно ва хусусиятҳои гуногуну серпахлӯи он баҳсҳои зиёде намуда, тадқиқотҳои илмӣ хешро ба анҷом расонида, вале ҳанӯз ба як ақидаи умум наомадаанд. Дар аксарияти таҳқиқотҳо роҷеъ ба маънои ибораҳои фразеологӣ чунин ақидаҳо ҷой дода шудаанд: сермаъноӣ дар ибораҳои фразеологӣ мавҷуд аст ва ё баръакс сермаъноӣ хоси ВФ нест.

Новобаста аз омуъзиши сершумор доир ба сохтори маъноии ВФ, аз сабаби мураккаб будани маъноҳои дар он ин масъала то ҳол ҳалли пурраи хешро наёфтааст.

А.И. Ефимов сермаъноии ВФ-ро эътироф наменамояд, зеро ӯ чунин таъкид намудааст, ки «агар калимаҳои дорои маъноҳои зиёд бошанд, ибораҳои фразеологӣ танҳо як маъноро дар бар мегиранд ва сермаъноӣ хоси ВФ нест. Онҳо маъноҳои навро фаро гирифта наметавонанд, зеро фасоҳати маъноҳои вобаста ба матн барои тағйир ёфтани маъноҳои имконият намедиҳанд» [10, с. 14].

Сабаби маҳдуд будани маъноҳои дар ВФ дар он аст, ки назар ба калимаҳои онҳо дорои сохтори семантикии устувор буда, ҷузъҳои ибораҳои маъноҳои томо ташкил медиҳанд.

Масалан, яке аз ҷузъи иборати гурги борондида –ро иваз намуда, гурги барфдида ё рӯбоҳи борондида гӯем, ибора ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам сохт барҳам меҷӯрад.

А.В. Кунин доир ба сохти таркибии ибораҳои фразеологӣ таъкид намудааст, ки ВФ – таркибҳои устувори лексемаҳои буда, дар раванди тарҷума интиқоли пурра ё ҷузъиро тақозо мекунанд [13, с.157]. Хусусиятҳои маъмули ВФ-ро таҳқими луғавӣ, маънои том ва низоми алоҳидаи ибораҳои меноманд. Омили асосии устувории ВФ дар забон фасоҳату маҷозияти онҳо мебошад, ки ба яке аз талаботи инкишофи забон, яъне эзоҳталабӣ мувофиқат мекунанд [13, с. 164].

ВФ низ ба монанди калимаҳои якҷанд сифатҳои хусусиятҳои семантикиеро доро мебошанд, ки ба инкишофи ВФ-и сермаъно, омонимҳо, антонимҳо ва синонимҳо оварда мерасонад [4, с.9].

Забоншиносони машҳури рус В.П. Жуков, В.М. Глухов сабаби асосии бавучудоии маъноҳои нави воҳидҳои фразеологиро вобаста ба маҷоз медонанд. «Маъноҳои нав дар воҳидҳои фразеологӣ ҳар бор дар заминаи бознигарӣ, ки дар асоси маҷоз ба вучуд меояд, пайдо мешаванд», –қайд менамояд В.П. Жуков [11, с.47].

Чун анъана маҷоз дар асоси навҳои гуногуни шабоҳат дар асоси хусусиятҳои гуногуни ашёҳо, ҳайвонҳо, парандаву ҳашаротҳо ва дигар чизҳо суръат мегирад. Масалан, шабоҳати синну сол: *babes and sucklings* – шахси бетаҷриба, аз дунё беҳабар, *old stager* (амер.*old coon*) - шахси ботаҷриба, гурги борондида. Шабоҳати рафтор: *every dog is lion at home* – хонашеру майдонғариб, *as wise as an owl* – шахси оқил, кордон. Шабоҳати эҳсоси зоиқа: *sweet as honey (as sugar)* – ширин, чун асал; *the sweet and the bitter of life* – ширинию талхӣ ҳаёт, пастиву баландии зиндагӣ ва ғайраҳо.

¹Азизова Мехрангез Саидовна -докторанти (PhD) кафедраи забони муосири рус ва забоншиносии умумии факултети филологияи рус. МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» (Тоҷикистон, Хучанд).

Дар илми забоншиносӣ масъалаи омӯзиши меъёрҳои маъноҳои полисемантикии ВФ қариб, ки ба назар намерасид ва ин тааҷҷубовар нест, зеро ҳодисаи сермаъноӣ дар ВФ то дер аз ҷониби забоншиносон эътироф нагардида буд. Бо вучуди ин дар таҳқиқотҳои як қатор пажӯҳишгарони рус маълумотҳои пурарзиш, мушоҳидаҳо ва эродҳо доир ба масъалаи ВФ-и сермаъно қарор гирифтааст.

А.И. Молотков – якумин тартибдиҳандаи луғати фразеологӣ забони русӣ, дар монографияи хеш таъкид намудааст, ки «зухуроти сермаъноӣ дар таркиби ВФ зоҳиран гурӯҳ ва категорияҳои калимаҳои гуногунро ташкил дода, ба ҳудудгузори маъноҳо дар ВФ вобаста ба мувофиқати исмҳо аз бо назардошти ҷондор ва бечон буданашон дарак медиҳанд. Ҳамчунин, маъноҳо дар ВФ сермаъно бо ҳамдигар ҳамон вақт алоқаманд мешаванд, агар ки а) як маъно предмети муайян ва маъноӣ дигар фаҳмиши абстракцио ифода намояд, б) яке мафҳуми умумӣ, дигаре қисман, в) яке маъноӣ том, дигаре қисми онро ташкил диҳанд [16, с. 68].

Омӯзиши В.Н. Гришанова оид ба меъёрҳои ВФ-и сермаъно ҷолиби диққат аст. Забоншинос меъёрҳои асосии семантикии ВФ-и зеринро пешниҳод намудааст: 1) тавъампазирии луғавии ВФ; 3) фарқият байни ВФ дар натиҷаи муносибат бо инсон; 4) таркибҳои гуногунии грамматикӣ ВФ; 5) муносибатҳои ВФ бо ин ё он ҳиссаҳои нутқ ва вазифаҳои онҳо дар ҷумла; 6) меъёрҳои калимасозӣ дар ВФ.

Ба ақидаи забоншинос меъёрҳои фарқияти маъноҳои ВФ тобишҳои эмотсионалӣ ва экспрессивӣ, муносибатҳои гуногуни услубӣ ва ҳамчунин, дараҷаҳои гуногуни маҷозиро дар бар мегиранд.[8, с. 88]

Забоншиносони рус А.М. Чепасова, В.М. Глухов, Т.Е. Помикалова ва Н.А. Павлова аҳамияти масъалаи сермаъноӣ ва омонимҳои ВФ -ро эътироф намуда, таъкид намудаанд, ки байни онҳо алоқамандии зич мавҷуд аст.

Таҳқиқоти А.М. Чепасова доир ба таснифоти сермаъноӣ ва омонимияи фразеологӣ манъбаи арзандае хоҳад буд, зеро ба ақидаи ӯ омонимия ва полисемияи фразеологӣ дар илми забоншиносӣ аслан бо ташаккулёбии фразеологияҳо, сермаъноӣ, шабоҳат ва фарқияти онҳо саруқор дорад. Мавсуф дуруст таъкид намудааст, ки масъалаи ВФ-и сермаъно ва омонимҳо дар ташаккулёбии забон алоқамандӣ доранд. Дар илми забоншиносӣ масъалаи тафовут байни ВФ-и сермаъно ва омонимҳо ҳафт ва боқӣ хоҳад монд, зеро инкишофёбии маъноҳо дар забон доимо ба вучуд меояд, ки он ба худ таснифоти муайянеро талаб менамояд.[19, с. 22]

Муҳимияти масъалаи мазкурро забоншинос Н.А. Павлова дарк намуда, қайд намудааст, ки «масъалаи меъёрҳои объектавии фарқияти ВФ сермаъно ва омонимҳо, мавҷудияти ҳудуди доимии байни онҳо, то ҳол масъалаи асосӣ дар илми забоншиносӣ қарор гирифтааст»[17, с. 18].

Ҳалли мукаммали ин масъала дар асари забоншинос В.М. Глухов "Полисемия и омонимия глагольных фразем в современном русском языке" инъикос ёфтааст. Муаллиф усулҳои фарқияти байни полисемияи фразеологӣ ва омонимҳоро дар асоси муқаррар намудани муносибатҳои денотативӣ ва десигнативӣ, муқоисаи муодилҳо байни маъноҳо, муайянкунӣ дар асоси монандӣ ва таҳлили таърихӣ этимологӣ ба роҳ мондааст, ки он бо мақсади дарёфти сарчашмаҳо ва пайдоиши ибораҳои фразеологӣ мебошад. Ғайр аз ин забоншинос чунин роҳҳои ба вучуд омадани омонимҳои фразеологиро ошкор намудааст:

1. Омонимҳои фразеологӣ мустақил ва монанд: вытянуться в нитку «хеле хароб шудан» - вытянуться в нитку «ба як қатор истодан».

2. Таъсири забони адабӣ дар музофоти муҳити нутқ: разделить под орех «ягон кори хуб кардан» - разделить под орех «дашном додан, сарзаниш намудан, танбеҳ додан». [7, с. 13]

Муаллиф якчанд аломатҳои пайдоиши омонимҳои фразеологиро шарҳ медиҳад. Масалан, вайроншавии шакли дохилии фразеологизм, пайдошавии пояи мустақили образнокӣ, аз байн рафтани алоқа байни маъноҳо, ба ҷойи як ВФ-и полисемантикӣ пайдо шудани якчанд маъноҳои инвариантӣ ва ғайраҳо.

Бо назардошти ҳамаи далелҳо ва меъёрҳои фарқкунандаи ВФ-и полисемантикӣ ва омонимӣ бояд зикр намуд, ки полисемия ва омонимияи фразеологӣ дорои қисматҳои мураккаб мебошанд.

Дигар масъалае, ки дер боз диққати илмӣ муҳаққиқонро ҷалб намудааст, ин омӯзиши қисматҳои ВФ.

Доир ба омӯзиши қисматҳои ВФ якумин маротиба В.В. Виноградов ақидаи хешро баён намудааст, зеро ӯ ба фаҳмиши диалектикаи хусусиятҳои қисматҳо ва маъноӣ фразеологӣ асос гузошта буд.

Ба ақидаи муҳаққиқони рус таърихи омӯзиши қисматҳои ВФ аз се марҳила иборат аст. Масалан, В.М. Бурмако қайд намудааст, ки «дар марҳилаи якум масъалаи тафовут байни ВФ ва ибораҳои озод ҷой дода шудааст». Дар марҳилаи дуум бошад, ба ақидаи забоншинос ин ошкор намудани тарзи тағйирот байни қисматҳои ВФ, яъне муайян намудани хусусиятҳои қисматҳо ва маъноҳо дар ВФ [5, с. 136].

Ин масъала дар нимаи аввали соли 70-ум аз ҷониби забоншиносон В.Л. Архангелский, Р.Н. Попов, В.П. Жуков ва дигарон ҳалли пурраи хешро ёфт. Дар натиҷа муайян гардид, ки: 1) қисматҳои ВФ хусусияти луғавӣ хешро нигоҳ медоранд; 2) дар баъзе маврид як қисми онро аз даст медиҳанд; 3) ё тамоман хусусияти луғавӣ худро аз даст медиҳанд.[4, с. 43]

Таҳқиқоти муҳаққиқи варзида Р.Н. Попов дар ҳалли масъалаи қисматҳои ВФ манъбаи арзанда хоҳад буд, зеро мавсуф таъкид карда буд, ки «қисматҳои ВФ ибораҳо дар бар мегиранд, ки ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам шаклан муттаҳид ҳастанд» [18, с. 26].

Дар ин бобат гуфтаҳои забоншиноси маъруф В.М. Бурмако низ хеле ба маврид аст: «Аз сабаби мураккабияти омӯзиши ВФ, қисматҳои он ва ташаккулёбии маъноҳои ибораҳои фразеологӣ ақидаҳои гуногун боқӣ хоҳад монд». Бо вучуди ин, забоншинос дар он ақида аст, ки «дар илми забоншиносӣ доир ба омӯзиши ВФ-и сермаъно якҷанд комёбиҳои назаррас ба даст оварда шудааст».[5, с. 38]

Дар марҳилаи сеюми омӯзиши қисматҳои ВФ, ақидаи нодурусти А.И. Молотков доир ба омӯзиши қисматҳо ва умуман моҳияти ВФ ҷой дода шудааст. Назарияи нодурусти А.И. Молотков, ба ақидаи В.М. Бурмако дар «беасос шуморидани қисматҳои ВФ, ба пуррагӣ гум кардани хусусияти луғавӣ онҳо буд, ки бо ин ақидаи хеш ӯ ташаккулёбии маъноҳои ВФ инкор намудааст.»[5, с. 59]

Ҳоло бошад, таҳқиқоти қисматҳои ВФ дар асарҳои забоншиносон В.А. Лебедский, Е.Е. Иванова, Н.А. Павлова ва дигарон инъикос ёфтааст.

Масалан, Е.Е. Иванова қисматҳои ВФ -ро дар асоси ибораҳои феълӣ таҳлил намуда, ба хулосае омадааст, ки «қисматҳои ВФ шакли худро нигоҳ медоранд, аз ҷиҳати маъно инкишоф меёбанд, бо вучуди ин дар баъзе маврид қисми муайяни таркиби маъноҳои луғавӣ хешро нигоҳ медоранд ё аз даст медиҳанд» [12, с. 14].

В.П. Жуков нақши асосии қисматҳои ВФ -ро дар ҳамбастагӣ бо маъно эътироф намуда, қайд менамояд, ки «маъноҳои ВФ дорои қисматҳо буда, дараҷаи иштироки қисматҳои ВФ дар ташаккулёбии маъноҳои том қобилияти зиддияти байни муодилҳои ибораҳои озодро муайян менамояд».[11, с. 41]

Омӯзиши маъноҳо дар ВФ яке аз масъалаҳои гуногунҷанба маҳсуб ёфта, забоншиносон онро дар асоси муқоисаи маъноҳои фразеологӣ ва луғавӣ, тавассути таҳлили амиқи хусусиятҳои семантикии ВФ ҳал менамоянд. Аксари пажӯҳишгарон дар он ақидаанд, ки ВФ-и назар ба маъноҳои луғавӣ ва ибораҳои озод дорои маъноҳои мураккаб мебошанд.

Доир ба омӯзиши сохти семантикии ВФ саҳми забоншиносон В.П. Жуков ва А.М. Мелерович назаррас аст.

Ҳалли мукаммали омӯзиши сохтори семантикии ВФ дар асари А.М. Мелерович ҷой дода шудааст. Таҳлили семантикии ВФ-е, ки аз ҷониби забоншинос оварда шудааст, ин «муайянсозии сохтори маъноӣ дар асоси зоҳиршавии алоқаи байни маъноҳо ва намудҳои ВФ» мебошад. Бо назардошти хусусияти луғавӣ қисматҳои ВФ А.М. Мелерович чунин ақида дорад, ки «мувофиқати семантикии калимаҳо дар таркиби ВФ бо маъноҳояшон дар системаи забон ҳамчун маъноӣ ғайримустақим ифода ёфтаанд» [15, с. 79].

Таҳлили сохтории ВФ-и сермаъноӣ феълҳо дар асари забоншиноси рус Н.С. Дмитриев мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он қайд гардидааст: «татбиқи ҳар як маъноҳои ВФ-и сермаъно дар матнҳои гуногун ба вучуд омада, ҳамчун нишондиҳандаи доимии забон амал мекунад.» Дар натиҷаи таҳлили 50 феълҳои сермаъноӣ фразеологӣ забоншинос ба хулосае меояд, ки «арзиши полисемияи ВФ, ба монанди калимаҳои сермаъно дар забон хусусиятҳои матнии худро дорост».[9, с. 12]

Масалан, иборати сермаъноӣ «фисфисаки маизкӯбак»-ро, ки аз ду маъно иборат аст: 1. хап-

паки ба кори худ хушёр; 2. маккори худро зоҳиран сода нишондиҳанда; бо кадом маъно омадани ибораи мазкурро аз матн мушоҳида кардан осон аст:

Сағираҳо бало мешаванд, худат беҳабар мемонӣ, ки аз дасти онҳо ба бало гирифташуда шудай. Ин хелаша фис-фисаки маизкӯбак мегӯянд. (Ҷ. Икромӣ, «Тори анкабуд»)

Вай мехоҳад, ки аз об хушк барояд. Вале ба фикри мо ин фис-фисаки маизкӯбак ба мақсади худ ноил шуда наметавонад. (Хорпуштак)

Доир ба ин масъала забоншинос Арсентева Е.Ф. таъкид намудааст, ки сохти семантикии фразеологизм барои моделикунони ВФ, замина гузоштааст, ки ҳамаи элементҳои байни ҳам дар робитаи мустақам ва вобастагӣ қарор дорад [2, с.87].

Бештари таҳқиқоти забоншинос А.В. Кунин маводи фонди фразеологияи забони англисиро фаро гирифтааст. Мавсуф доир ба таркибҳои устувор таҳқиқоти назаррасро ҷамъбаст намуда, таснифоти сохтори-семантикии ВФ-ии забони англисии муосир ва принсипҳои тартиб додани луғати русӣ-англисии фразеологиро пешниҳод намудааст.

Ба ақидаи В.Л. Архангелский устувори ибораҳои фразеологӣ – маҷмӯи маҳдудиятҳо дар интиҳоби фразеологизмҳои тағйирёбанда ба шумор меравад. Тағйирёбии махсусиятҳои аъзоҳои ибораҳо ба таркиби ибораҳои фразеологӣ хос нест, гарчанде аз рӯи назария муодилнокии аъзоҳои он имконпазир аст. Мафҳуми пажӯҳишгар оид ба устувори ВФ барои муайян намудани он ҳамчун сохтори комплексӣ имкон медиҳад. Вобаста ба ҷузъҳои таркибии ВФ забоншинос қоидаҳои оригиналии устуворро пешниҳод намудааст [3, с.62].

Роҷеъ ба ҳудуди ибораҳои фразеологӣ то алҳол ба таври бояду шояд таҳқиқоти аниқе арзи вучуд надорад. Дар илми забоншиносии ягон таърифи ҳамаҷонибае, ки аз он моҳияти ибораҳои фразеологӣ маълум гардад, арзи вучуд надорад. Як гурӯҳ муаққикон фразеологияро ба маънои васеъ фаҳмида, ба он ҳамагуна воҳидҳои таркибии забонро мансуб донистаанд, гурӯҳи дигар ин масъаларо ба маънои танг қабул карда, танҳо ибораҳои устувор ва анъанавии забонро дохил намудаанд. Дар натиҷа ҳудуди ВФ, аз як тараф, ба воҳидҳои луғавӣ ва аз тарафи дигар, бо воҳидҳои гуногуни нутқ омехта карда мешавад. [14, с.56]

Дар рушду таҳқиқи масоили мубрами фразеологияи тоҷик нақши забоншиносии варзида, профессор Ҳ. Мачидов назаррас мебошад. Мавсуф дар мавриди ин қазийа қайд намудааст, ки ҳар як маънои мушаххаси ВФ паҳлӯҳои муайяни соҳаи забонро нишон дода, маъноҳои он асолати образнокиро ифода менамоянд.

Ба ақидаи Ҳ. Мачидов маъноҳо дар ВФ-и сермаъно аз ҳамдигар на танҳо дар асоси самти консептуалӣ, балки бо хусусияти образнокӣ фарқ мекунаанд. Ҳамчунин, забоншинос қайд менамояд, ки ҳамаи маъноҳо дар ибораҳои сермаъно умумияти дохилиашонро нигоҳ медоранд, вагарна доир ба мавҷудияти ВФ-и сермаъно сухан намерафт. [14, с.123]

Забоншинос Азимова М.Н. қайд мекунад, ки ВФ барои хушобуранг ва муассир гардонидани услуби баён хизмат намуда, бо баробари номбар кардан метавонад ин ё он тобишҳои маъноиро ифода намоянд. Рехтагии қолаб, устувори таркиб ва маънои яклухтро ифода кардан аз аломатҳои хос ва принсипҳои асосии ҷудо кардани ВФ маҳсуб меёбад. [1, с.19]

Ҳамин тавр, дар забоншиносии муосир масъалаҳои зерин, ки ба омӯзиши ВФ полисемантикӣ алоқаманд аст, ҳалли худро ёфтааст:

1. Масъалаи хусусиятҳои таркиби ВФ ба пурраги омӯхта шуда, доир ба тағйироти кулӣ ва якҷояшавӣ дар ВФ таҳқиқотҳои аниқ ба сомон расидааст. Дар натиҷа муайян гардидааст, ки 1) таркибҳои ВФ хусусияти луғавии худро нигоҳ медоранд; 2) дар мавридҳои гуногун онро аз даст медиҳанд; 3) ё тамоман хусусияти луғавии хешро аз даст медиҳанд.

2. Муносибати байни ВФ-и сермаъно ва омонимҳо ҳалли худро ёфт, яъне тафовути байни полисемия ва омонимҳои фразеологӣ муайян гардид; роҳҳои ташаккулёбии омонимҳои фразеологӣ; хусусияти муносибатҳои дохилифразеологӣ омонимҳо таҳқиқ карда шудааст.

Хусусияти мураккаби маъноҳо дар ВФ имкон медиҳанд, ки онҳо дар системаи забон ҷойи махсусро ишғол намоянд ва аз дигар маъноҳо, аз ҷумла аз маъноҳои луғавии калимаҳо фарқ дошта бошанд. Маъноҳои ВФ на танҳо объект, ашё ва дигар ҳақиқати воқеиро номбар мекунаанд, балки дар аксар вақт онҳоро тавсиф менамоянд, ки на ҳамаи калимаҳо дорои чунин хусусият мебошанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Азимова М.Н. Воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар шарҳи муқоисавӣ – типологӣ / М.Н. Азимова. – Хучанд: Нашриёти «Меъроҷ», 2014. – 180с
2. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (На материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека, в английском и русском языках) / Е.Ф. Арсентьева. – Казань: Изд-во Казан. Ун-та, 1989. – 126с.
3. Архангельская Ю.В. О семантической категории пространства в русской фразеологии / Ю.В. Архангельская // Семантика языковых единиц: Материалы 3-и межвуз. н. -и. конф. – М., 1993. – С.6-8.
4. Бичурина Г.И. Фразеологическая полисемия в русском и татарском языках: дис. канд. филол. наук / Бичурина Г.И. – Казань, 1998. – 159с.
5. Бурмако В.М. К проблеме семантической структуры фразеологизмов Семантико-грамматические свойства фразеологизмов русского языка: Межвуз. сб. науч. тр. / В.М. Бурмако. - Челябинск: ЧГПИ, 1985. – С. 146-158.
6. Виноградов В.В. Русский язык: (грамматическое учение о слове) – В.В. Виноградов. – М. -Л. -Учпедгиз, 1947. – 748с.
7. Глухов В.М. Полисемия и омонимия глагольных фразем в современном русском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук / В.М. Глухов. – Ростов-на-Дону, 1971. - 18с.
8. Гришанова В.Н. К вопросу о критериях разграничения значений поли-семичных фразеологических единиц / В.Н. Гришанова // Рус. яз. в школе. -1979. - №6. – С.84-88.
9. Дмитриева Н.С. Об установлении семантической структуры многозначных фразеологических единиц (На материале глагольной фразеологии) / Н.С. Дмитриева // Очерки по семантике русского глагола. Уч. зап. Башкир, ун-та. Вып. 43. Сер. филол. наук. №16. – Уфа, 1971. – С. 12-26.
10. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И.Ефимов. – М.: МГУ, 1961. – 508с.
11. Жуков В.П. К вопросу о многозначности фразеологизмов / В.П. Жуков // Вопросы фразеологии. – Ташкент, 1965. – С.41-52.
12. Иванова Е.Е. Структурно-семантические свойства фразеологизмов с компонентом-глаголом движения: Автореф. дис.... канд. филол. наук / Е.Е. Иванова. – Курган, 1991. – 20с.
13. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1986. - 336с.
14. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 1982. – 409с.
15. Мелерович А.М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка: Учеб. пособие по спецкурсу / А.М. Мелерович. -Ярославль, 1979. - 79с.
16. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. - Л.: Наука, 1977. -283с
17. Павлова Н.А. Омонимия как проявление системных семантических отношений и нарушения семантического тождества фразеологических единиц: Автореф. диссертации докт. филол. наук / Н.А. Павлова. – Орел, 1996. – 38 с.
18. Попов Р.Н. Методы исследования фразеологического состава: Учеб. пособие / Р.Н. Попов. – Курск: Кур. гос. пед. ин-т, 1976. – 83с.
19. Чепасова А.М. Семантические и грамматические свойства именных фразеологизмов: Автореф. диссертации докт. филол. наук / А.М. Чепасова. – Л., 1985. - 26с.

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШИ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРКИБИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СЕРМАЪНО ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Таснифоти омӯзиши воҳидҳои фразеологии сермаъно масоили мубрами илми забоншиносӣ ба шумор рафта, ақидаҳои муҳаққиқон доир ба ин мавзӯ гуногун мебошад. Ҳадафи мақола ҳаллу фасли хусусиятҳои таркибии воҳидҳои фразеологии сермаъно мебошад. Омӯзиши меъёрҳои воҳидҳои фразеологӣ ва марҳилаҳои асосии таърихи омӯзиши қисматҳои воҳидҳои фразеологӣ

аз нуқтаи назари забоншиносон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ҳамчунин, диққати асосӣ ба алоқамандӣ ва тафовут байни полисемия ва омонимҳои фразеологӣ равона карда шудааст, ки ин масъала то ҳол аз ҷониби муҳаққиқон ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтааст.

Дар натиҷаи омӯзиши хусусиятҳои таркибии воҳидҳои фразеологӣ ҳулосабардорӣ карда шудааст, ки сермаъноӣ хоси ибораҳои фразеологӣ буда, дорои сохти семантикии устувор мебошад. Маъноҳои асосии воҳидҳои фразеологиро ташкил медиҳанд ва ҳар қадар, ки дар мундариҷаи маъноии воҳиди фразеологӣ маъноҳои бештар инъикос гарданд, ҳамон қадар маъноии ягонаи он пуробуранг мегардад.

Калидвожаҳо: полисемияи фразеологӣ, омонимҳои фразеологӣ, қисматҳои воҳидҳои фразеологӣ, сохти семантикӣ, маъноӣ маҷозӣ, меъёрҳои воҳидҳои фразеологӣ, муодил.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизова Мехрангез Саидовна, докторанти (PhD) кафедраи забони муосири рус ва забоншиносии умумии факултети филологияи рус. МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (Тоҷикистон, Хучанд).

E-mail: amekhrangez@list.ru

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ СОСТАВА СИМВОЛИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Изучение классификации многозначных фразеологических единиц в современном языкознании является актуальным, и мнения исследователей по этому поводу разные. Статья преследует цель изучения особенностей состава многозначных фразеологических единиц в современном языкознании. С точки зрения лингвистов изучение критериев фразеологических единиц и основные этапы их истории находятся в стадии исследования.

Также основное внимание уделяется взаимосвязи и дифференциации между полисемией и фразеологическими омонимами, что до сих пор в языкознании полностью не нашло своего решения.

В результате изучения особенностей состава фразеологических единиц делается вывод, что многозначность типична для фразеологизма и имеет устойчивую семантическую структуру.

Основная причина возникновения новых значений фразеологизмов связана с их переносным значением. Значения составляют основную основу фразеологических единиц, и чем больше в семантическом содержании фразеологических единиц отражаются значения, тем более насыщенным становится его основное значение.

Ключевые слова: фразеологическая полисемия, фразеологическая омонимия, компоненты фразеологической полисемии, семантическая структура, метафорическое значение, критерия фразеологических единиц, эквивалент.

Сведения об авторе: Азизова Мехрангез Саидовна, докторант (PhD) кафедры современного русского языка и общего языкознания факультета русской филологии. МУТ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» (Таджикистан, г. Худжанд).

E-mail: amekhrangez@list.ru

HISTORY OF STUDYING THE FEATURES OF THE COMPOSITION OF SYMBOLIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN LINGUISTICS

The classification of the study of polysemy of phraseological units is an important problem in linguistics, and researchers have different point of view about it. The article is devoted to the study of the structural features of polysemy of phraseological units. The study of the criterion of phraseological units and the main stages of the history of the study of the components of phraseological units from the point of view of linguistics has been investigated. The main attention is paid to the connection and difference between polysemy and phraseological homonyms, which have not yet been fully studied.

As the result of studying the compositional features of phraseological units, it is noted that polysemy

is inherent in phraseological units and it has a stable semantic structure. If phraseological unit has more meanings its main meaning becomes more significant.

Keywords: phraseological polysemy, phraseological homonyms, components of phraseological units, semantic structure, metaphorical meaning, criterion of phraseological units, equivalent.

Information about the author: Azizova Mekhrangez Saidovna, PhD candidate in the Department of Modern Russian Language and General Linguistics, Faculty of Russian Philology, Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov (Tajikistan, Khujand).

E-mail: amekhrangez@list.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Садуллоева В.¹

Военная терминология является важной частью любого языка, отражая особенности военной науки, практики и организации. Термины, связанные с военным делом, не только описывают специфические объекты и процессы, но и играют важную роль в обеспечении понимания и коммуникации между военнослужащими, государственными структурами, а также в международных отношениях. Русский и английский языки имеют значительное количество схожих и отличных военных терминов, обусловленных различиями в истории, культуре и вооружённых силах стран. В данной статье проводится сравнительный анализ военной терминологии в русском и английском языках, выявляются особенности перевода, различия в понимании и применении терминов также предлагаются рекомендации для преодоления возможных языковых барьеров. Исторический контекст формирования военной терминологии

Военная терминология русского и английского языков имеет свои исторические корни, которые во многом обуславливают их различия. Русский язык в своей военной лексике отражает многовековую историю русской армии, начиная с периода Киевской Руси и заканчивая современными вооружёнными силами Российской Федерации. Примером может служить слово "полк", которое в русском языке уходит своими корнями в военно-административную систему XVII века. Английский язык, в свою очередь, имеет свою специфику, обусловленную историей Британской империи и её военной мощью [1]. Технические и организационные термины, связанные с морским делом и артиллерией, часто имеют специфические англоязычные аналоги, например, такие как "fleet" (флот) и "brigade" (бригада), которые зародились в англосаксонский период и развивались параллельно с британскими военными традициями. Один из ярких примеров различий в военной терминологии касается рангового состава [10]. В русском языке ранги военнослужащих и офицеров во многом заимствованы из старинных русских традиций, таких как "генерал", "майор", "лейтенант" [9]. В английском языке наблюдается аналогичная система, но с характерными особенностями: "general", "major", "lieutenant" — эти термины имеют долгую традицию в армии Великобритании и других англоязычных странах [7]. Несмотря на схожесть, в практике применения этих званий могут быть различия. Например, в Великобритании звание "lieutenant" может использоваться в различных родах войск, а в России оно чаще всего используется в армии, полиции и других силовых структурах [11]. В то же время звание "captain" в английском языке традиционно ассоциируется с морскими офицерами, в то время как в русском оно имеет более универсальное значение. Термины, описывающие боевые подразделения, такие как "дивизия", "батальон", "рота", в обоих языках существуют, однако их точное использование в армии России и Великобритании может несколько различаться. В русском языке "дивизия" является стандартной единицей военной организации, которая может включать в себя несколько полков и других подразделений [7]. В английском языке аналогичное понятие — "division" — также существует, но в британской армии деление на дивизии встречается реже, и там часто используются другие единицы, такие как "brigade".

Новые военные термины образуются с использованием обычных способов словообразования, характерных для современного английского языка. Ясное представление о способах словообразования позволяет более глубоко понять процессы развития военной терминологии и значений новых терминов, еще не отраженных в словарях.

Как известно, различают морфологическое словообразование (при котором новые слова создаются путем сочетания морфем) и лексико-семантическое словообразование (при котором новые слова возникают в результате переноса наименования или изменения значения без образо-

1. Садуллоева Васила – докторант PhD третьего курса кафедры иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана тел.

вания нового звукового комплекса). Военная лексика пополняется также за счет различного рода заимствований.

Морфологическое словообразование терминов охватывает следующие способы: аффиксация, словосложение, конверсия и сокращение.

Аффиксация – это способ словопроизводства, с помощью которого новые термины создаются путем присоединения словообразующих аффиксов (префиксов и суффиксов) к основам различных частей речи.

К числу наиболее продуктивных суффиксов, с помощью которых образуются военные термины (существительные) относятся следующие:

- ability**: maintainability
- age**: camouflage; sabotage; barrage
- al**: removal; survival
- an**: custodian
- ance**: surveillance; resistance
- ancy**: expectancy

Наиболее употребительные суффиксы прилагательных в военной лексике:

- able**: droppable; transportable
- al**: conventional; operational
- ary**: rotary
- ible**: convertible

Наиболее употребительные суффиксы глаголов в военной лексике:

- ate**: activate
- ize**: mobilize

Из наиболее употребительных префиксов, с помощью которых образуются термины (существительные), можно указать следующие:

- anti-**: antimissile
- co-**: coordination
- counter-**: counterinsurgency
- dis-**: disengagement; disorganization

С глаголами в английской военной лексике чаще всего сочетаются следующие префиксы:

- co-**: coordinate; cooperate
- counter-**: counterattack; counteract
- de-**: deorbit; debrief; decontaminate; decode
- dis-**: dismount; disband; discharge
- em-**: emplane

Следующие префиксы наиболее часто сочетаются с прилагательными:

- extra-**: extraterrestrial; extravehicular
- im-**: impassable
- in-**: inaccessible; invincible
- inter-**: intercontinental; interallied

Словосложение – способ словообразования, при котором новое слово образуется путем соединения основ двух или трех слов. Здесь можно представить следующие основные структурные типы:

а) сложные существительные:

основа существительного + основа существительного: aircraft; battlefield; bridgehead; warhead; workshop;

основа существительного + основа существительного, соединенные предлогом: man-of-war;

основа прилагательного + основа существительного: strongpoint;

основа глагола + основа наречия: countdown; break-through.

б) сложные прилагательные: основа существительного + основа прилагательного: battlewise; infantry-heavy; seaworthy;

основа существительного + основа причастия I: armor-piercing; target-seeking;
основа существительного + основа причастия II: air-delivered; battle-scarred; flash-burnt;
helmet-mounted;

основа наречия + основа причастия I: hard-hitting;
основа наречия + основа причастия II: hard-fought; least-engaged;
основа прилагательного + основа прилагательного: nuclear-free;
основа прилагательного + основа причастия II: nuclear-powered.

в) сложные глаголы:

основа наречия + основа глагола: outfight;
основа существительного + основа глагола: manhandle;
основа наречия + основа глагола: downgrade.

Конверсия – очень распространенный в английской военной лексике тип словообразования, при котором некоторые существующие слова, не изменяя своей исходной формы, приобретают значение другой части речи.

Конверсия – один из основных способов образования глаголов (преимущественно от существительных). Например, mortar – to mortar; shell – to shell; rocket – to rocket. Глагол, образованный с помощью конверсии, во всех случаях обозначает действие, связанное со значением исходного слова. Трудности в переводе таких новых образований заключаются в том, что в русском языке может не быть глаголов, образованных от аналогичных основ (например, to mortar – по-русски нельзя сказать «минометить», надо «обстреливать из миномета, вести минометный огонь»; to officer «укомплектовывать офицерским составом»; to gap «пробивать брешь, проделывать проход»).

Возможен также процесс образования путем конверсии существительных от глаголов (например, to intercept – intercept).

Сокращение (1) является очень распространенным способом морфологического словообразования в английской военной лексике. При этом происходит сокращение (отпадение) некоторой части звуковой оболочки или графической формы слова.

Несомненное влияние на интенсивность и распространенность этого явления оказывают особенности стиля боевых документов, для которых требование краткости, сжатости является доминирующим. Многие термины и сочетания приобретают какой-либо установленный (уставной) вариант сокращенного написания. Однако такое употребление сокращений в письменной речи не является само по себе словообразованием в полном смысле, так как в данном случае создаются не новые слова, а только используется специальная условная (хотя и в известной степени мотивированная) система обозначения уже существующих лексических единиц. Говорить об образовании нового слова путем сокращения можно с полным правом только тогда, когда оно начинает употребляться и в устной речи (или в письменных контекстах, для которых употребление сокращений не является нормой) как синоним соответствующего полного слова, например, plane – airplane; chute – parachute.

Существует довольно большая группа интернациональных военных терминов, которые встречаются в английском и русском языках (division, general, lieutenant, major). Однако надо иметь в виду, что такие термины в английском языке могут иметь другое или несколько измененное значение по сравнению с русским. Например, ammunition – «боеприпасы», а не «амуниция, снаряжение»; diversion «отвлекающий удар», а не «диверсия»; disposition «боевой порядок», а не «диспозиция»; bomb не только «бомба», но и «минометная мина»; battalion не только «батальон», но и «дивизион»; strategic не только «стратегический», но и «оперативно-стратегический, оперативный».

Влияние иностранных языков в английской военной лексике проявляется и в образовании так называемых «калек». В последнее время, например, появилось много калек с русского языка: inhabited point «населенный пункт»; rifle division «стрелковая дивизия»; front «фронт (объединение)».

Особенности деления армии и соотношение между различными уровнями командования так-

же оказывают влияние на использование терминов [2]. Например, в английском языке понятие "regiment" обозначает организационное подразделение, тогда как в русском "полк" может иметь различные организационные и исторические значения в зависимости от контекста [3]. Военные технологии и вооружение в русском и английском языках имеют свои специфические термины, которые в некоторых случаях сложно перевести без потери точности [6]. Например, термин "танк" в русском языке аналогичен "tank" в английском, но описание технологий и классификации бронетехники может различаться. В английском языке часто используется термин "armored vehicle" для обозначения широкого спектра бронетехники, включая танки, боевые машины пехоты, бронетранспортёры. Терминология, связанная с воздушными силами, также имеет свои отличия [4]. В русском языке часто используется термин "истребитель", в то время как в английском аналогичное понятие выражается через слово "fighter". При этом термины, такие как "бомбардировщик", "штурмовик", "пехотный самолёт", имеют разные значения и контексты в зависимости от их применения в рамках авиации различных стран [10]. Перевод военных терминов между русским и английским языками вызывает определённые трудности, поскольку многие термины имеют особое значение в контексте исторических и культурных различий [5]. Например, при переводе терминов, связанных с военными званиями и рангами, важно учитывать специфику вооружённых сил каждой страны. Некоторые термины могут иметь несколько значений или быть неполными аналогами, что требует дополнительной пояснительной работы [6]. Одной из трудностей является отсутствие точных эквивалентов для некоторых специфических терминов. Например, в русском языке может существовать несколько терминов для обозначения разных типов подразделений, в то время как в английском языке используется более общее название [1]. Это может привести к ошибочному толкованию или неполноте перевода.

Сравнительный анализ военной терминологии в русском и английском языках показывает, что несмотря на общие исторические корни и схожие концепции, существует множество различий в использовании и интерпретации терминов. Эти различия обусловлены историческими, культурными и организационными особенностями военных сил каждой страны. Важно учитывать эти различия при переводе и применении военной лексики, чтобы избежать недоразумений и ошибок в межкультурном общении. В будущем развитие международных военных соглашений и сотрудничества потребует более точной и гибкой работы с военной терминологией, что будет способствовать укреплению взаимопонимания между различными странами.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Чернышев, В.А. Сравнительная лексикология и лексикография: основы и подходы / В.С. Чернышев. – М.: Наука, 2015.
2. Воробьева, Н.И. (2007). Сравнительная лексикология русского и английского языков Н.И. Воробьева. – М.: Издательство РГГУ.
3. Миронов, И.В. Военная терминология: основные аспекты и проблемы перевода / Миронов И.В.. – М.: Военное издательство, 2012.
4. Потапова, Л.В. Лексика военных терминов: Проблемы перевода в русско-английской и англо-русской практике/ Л.В. Потапова. – М., 2014.
5. Васильев, Н.В. Проблемы перевода в сфере военной терминологии / Н.В. Васильева . М.: Издательство МГУ. . (2009).
6. Адамова, Е.П. Теория и практика перевода специальных текстов: Военные термины и их перевод Е.П. Адамова. – СПб.: СПбГУ, 2016.
7. Большой энциклопедический словарь (2000). Термины и понятия военно-стратегического назначения. –М.: Советская энциклопедия.
8. Кембриджский словарь военно-терминологической лексики (2008). Military Terms and Concepts in English. Cambridge University Press.
9. Петров, С. В. Применение военной терминологии в современном русском и английском языках / С.В. Петров // Язык и культура, 2011, №3(7). –С. 34-45.

10. Бенашвили, Н. М. Сравнительный анализ военных терминов в англоязычных и русскоязычных источниках / Н.М. Бенашвили // Международные исследования, (2014). №5(12). –С.78-85.

11. Military English Dictionary English-Russian Dictionary of Military Terms. Oxford University Press, 2020.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ БО ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ оварда шуда, хусусиятҳои тарҷумаи терминҳои ҳарбӣ, ки бо рангҳо, унвонҳо, воҳидҳои ҷангӣ ва технологияҳои ҳарбӣ алоқаманд мебошанд, шарҳ дода шудаанд. Таъсири фарқиятҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ба рушд ва истифодаи ин терминҳо дар ду забон таҳлил гардидаанд. Вақти махсус ба мушкилоти тарҷумаи лексикаи ҳарбӣ дода мешавад ва тавсияҳо барои беҳтар кардани дақиқии тарҷума дар муҳити муоширати байнизабонӣ пешниҳод мешаванд. Ин кори илмӣ барои лингвистҳо, тарҷумонҳо ва мутахассисоне, ки дар соҳаҳои технологияҳои ҳарбӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ кор мекунанд, муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Истилоҳоти ҳарбӣ, таҳлили муқоисавӣ, лексикология, лексикография, рангҳо ва унвонҳо, воҳидҳои ҷангӣ, лексикаи ҳарбӣ, технологияҳои ҳарбӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Садуллоева Васида – докторанти PhD соли сеуми кафедраи забонҳои хориҷии АМИТ,

Тел: 50181358; **E-mail:** ilmomuz11@gmail.com/

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проводится сравнительный анализ военной терминологии в русском и английском языках. Описаны особенности перевода военных терминов, связанные с рангами, званиями, боевыми подразделениями и военными технологиями. Исследуется влияние исторических и культурных различий на развитие и использование этих терминов в двух языках. Особое внимание уделено проблемам перевода военной лексики и предложены рекомендации для улучшения точности перевода в контексте межъязыкового общения. Работа может быть полезной для лингвистов, переводчиков и специалистов, работающих в области военных технологий и международных отношений.

Ключевые слова: Военная терминология, Сравнительный анализ, лексикология, лексикография, ранги и звания, боевые подразделения, военная лексика, военные технологии.

Сведения об авторе: Садуллоева Васида – докторант PhD третьего курса кафедры иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана

Тел: 50181358; **E-mail:** ilmomuz11@gmail.com/

A COMPARATIVE ANALYSIS OF MILITARY TERMINOLOGY IN RUSSIAN AND ENGLISH

This article presents a comparative analysis of military terminology in Russian and English. The study examines the peculiarities of translating military terms related to ranks, titles, combat units, and military technologies. The influence of historical and cultural differences on the development and usage of these terms in both languages is explored. Special attention is given to translation issues and recommendations are provided for improving translation accuracy in the context of interlingual communication. The paper will be useful for linguists, translators, and specialists working in the fields of military technologies and international relations.

Keywords: Military terminology, Comparative analysis, Lexicology, Lexicography, Ranks and titles, Combat units, Military lexicon, Military technologies.

Author information: Sadulloeva Vasila – Doc Phd third course of the Department foreign language of Tajik National Academy.

Tel. 501813581; **E mail:** ilmomuz11@gmail. com

ПАДИДАҲОИ СЕРМАЪНОИ ВА ОМОНИМИЯ ДАР НИЗОМИ КОМОНИМҲОИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Хайдаров К.Н.¹

Сермаъноӣ яке аз қабатҳои луғавӣ буда, зухури онҳо дар низоми номҳои чуғрофӣ, номвожаҳо ё комонимҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ мушоҳида мешавад, яъне яке аз маъноҳои вожа номи ин ё он деҳаву русторо ифода мекунад. Дар низоми номҳои чуғрофӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ миқдори зиёди комонимҳое мавҷуданд, ки дорои якчанд маъноянд. Мо дар раванди таҳлилу баррасии маводи ҷамъовардашуда бо комонимҳое рӯ ба рӯ шудем, ки дар онҳо хусусияти сермаъноӣ дида мешавад, ба монанди Навобод, Чашмасор, Сангистон, Асбоб ва ғ.

Вожаи Навобод аз нигоҳи таркиби сарфӣ ҳамчун сифати мураккаб буда, аз вожаҳои нав ва обод таркиб ёфтааст. Ин вожа дар луғатнома чунин шарҳ ёфтааст: “нав ободшуда, нав бунёдшуда, нав ба вучуд овардашуда, навбунёд” [7, 880]: Дар натиҷаи пешрафти корҳои обёрӣ протсессӣ ба зиндагонии муқимӣ гузаштани тоифаҳои бодиянишини узбек дар заминҳои навобод қувват гирифт [2, 431]. Муродбек ва қозӣ Сафӣ канори рӯди Чилвони навобро ҳам ором нагузоштанд: деҳқонони дар он ҷо киштукоркунанда тамоман бе ҳайвоноти қорӣ буда, фақат бо каланду бел заминҳои майита (мурда)-ро қор қарда гашта буданд [1, 99].

Хусусияти комонимии вожаи навобод дар таркиби ҷумла бештар намудор мегардад: Раиси маҳалла аз деҳаи Гулистон Шариф Шафиев барои таъмири насосҳои обкашонӣ, раиси маҳаллаи деҳаи Навобод Бозор Қурбонов барои насб кардани трансформатор ва таъмин намудани ин деҳа бо симҷӯбҳо мусоидат хостааст. Дар ноҳияи Зафаробод дар заминаи маркази саломатии деҳаи Навобод 5 кат ва Панҷакент дар заминаи маркази саломатии Порвен 5 кат, ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ дар заминаи маркази саломатии деҳоти Ғӯзн 3 кат ба нақша гирифта шудааст [3]. Агар дар ду ҷумлаи аввал вожаи навобод дар таркиби ҷумла ҳамчун сифат омада, омада хусусияти ҷиғунагии замин (заминҳои навобод) рӯдро (рӯди Чилвони навобод) ифода намояд, пас, дар ду ҷумлаи охир ҳамчун исми хос ифодакунандаи номи деҳа (Навобод) аст.

Вожаи чашмасор аз исми чашма ва пасванди -сор сохта шуда, аз нигоҳи сохтори сарфӣ сифати сохта аст. Ин вожа ҳамчун сифат маъноӣ “ҷои серчашма, маҳалле, ки дар он чашма фаровон аст”-ро ифода мекунад [8, 545]: Садои шилдирроси оби чашмасор шоҳзодаро водор сохт, ки ба боғи афсонавӣ қадам гузарад. Забоншиносу муаррихон вожаи Ховалингро «Хварамунка» — мулки офтобӣ, хушманзар, чашмасор, макони гиёҳҳои шифобахш маънидод кардаанд [3]. Дар ҷумлаҳои мураккаб, ки дар боло оварда шуданд, сифати чашмасор нахуст хусусияту аломати ҷиғунагии об (оби чашмасор) ва баъдан, аломати мулк (мулки чашмасор, яъне мулку замин, ки пур аз чашма аст)-ро муаррифӣ мекунад. Аммо ин вожа дар низоми номҳои чуғрофӣ ҳамчун исми хос ифодакунандаи номи деҳа аст: Яке аз муборизони роҳи адолат, озодӣ ва баробарҳуқуқӣ сокини деҳаи Чашмасори ноҳияи Мӯъминобод Саидҷон Назаров буд. Яке аз онҳо Тоҷиддин Бухориев ном дошта, дар оилаи раиси колхозии овозадори ба номи Сталин, деҳаи Чашмасор Бозор Бухориев, ки зиёда аз 35 сол раисӣ қарду аз Намоишгоҳи комёбиҳои хоҷагии халқи ИҶШС як медали тилло, як нӯқра, ду автомашинаи борқаш тӯҳфа гирифт, ба камол расид [4, 13].

Вожаи сангистон аз решаи санг ва пасванди маконсози -истон бунёд ёфта, аз лиҳози таркиби сарфӣ ҳамчун исми сохта маънии “сангзор, замини санглох”-ро ифода мекунад [8, 203]: Зеро ҳар сол дар вақти боронгарии саҳт ана ҳамин заминҳои мулоими шудгор сабаб мешуданд, ки сел заминро шуста боғот ва майдонҳои киштро ба сангистон табдил диҳад. Дар ин макон, дар ин сангистон бе банду занҷир ба дасту пойҳоям завлона задиву кунун хандаю қаҳ-қаҳа мезанӣ! [3]. Дар низоми номҳои чуғрофӣ бошад, ин вожа ҳамчун исми хос ифодакунандаи номи деҳа ба шумор меравад: Модарам Шафоат Ҷабборовна наздик ба чил сол мешавад, ки дар муассисаи таълимии рақами 19 ба номи А. Гадоеви деҳаи Сангистон ноҳияи Айнӣ омӯзгори забон ва адабиёти рус

1. Хайдаров К.Н. – унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.

мебошанд. Дар ноҳияи Айнӣ ба бунёди боғҳои инсентивӣ ва суперинтенсивӣ низ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир гардида, тибқи нақша соли қорӣ дар деҳаи Сангистон боғи суперинтенсивӣ бунёд хоҳад шуд [4, 13].

Вомвожаи арабии асбоб шакли чамъи вожаи сабаб буда, маъниҳои зеринро ифода мекунад: “1. боис, иллат, мӯчиб. 2. васила. 3. лавозимот, чизу чораи дарқорӣ; олат, афзол, аслиҳа” [8, с. 183; 5, с. 90]: Тағоиҳо каланд, табар, дасткола ва дигар асбобҳоро дар ғалтакҳо ниҳода пеш ронданд [1, с. 39]. Писарам, ту дилтангӣ нақун ва ҳар касро дар миёна наандоз, ман пасу пеши худро дида асбоби тӯйро тайёр кунам, амри хайри шумоёнро пеш мегирам [1, с. 52]. Вазифаҳои дигари ин асбоб он аст, ки хангоми дар нуругоҳҳои барқӣ ё зеристгоҳҳо аз қор мондани чараёни барқ ба шуъбаи танзим хабар медиҳад ва масъулин метавонанд, ба осонӣ қорашонро анҷом диҳанд. [3]. Дар низоми номҳои чуғрофӣ вожаи асбоб ҳамчун исми хос ифодакунандаи номи деҳа аст: Инҷунин, сохтмони МТМУ-и №66 дар деҳаи Асбоб, ки ду ошона ва дорои 24 синфхона мебошад, бомаром чараён дорад. Дар деҳаи Ширкент тоҷори варзиш ва дар деҳаҳои Хуснободу Асбоб майдончаҳои варзиш ба истифода дода шуданд [9, с.1].

Ҳамин тавр, аз қор қорониме, ки зикрашон дар боло рафт, дутои аввал аз ҷиҳати таркиби сарфӣ сифат (навобод, чашмасор) буда, дутои охир исми хос, яъне номвожа (Сангистон, Асбоб) мебошанд. Аммо дар низоми номҳои чуғрофӣ бошад, ҳар қор вожаи ёдоваршуда, исми хос буда, номи ин ё он деҳаро дар манотиқи гуногуни кишвар ифода мекунад. Дар баробари ин, аз қор навожаи зикршуда танҳо яктоаш (Асбоб) аз забони арабӣ ворид шуда, боқимонда се номвожа (Навобод, Чашмасор, Сангистон) вожаҳои аслии тоҷикианд.

Гузашта аз ин, дар низоми номҳои чуғрофи номвожаҳои мавҷуданд, ки ҳамзамон ҳам номи деҳаву қишлоқ ва ҳамзамон номи дарёву наҳрро ифода мекунад, яъне онҳо ҳам қороним ва ҳам гидроним буда метавонанд, ба монанди: тағоб, сурхоб ва ғ. Калимаи тағоб ҳамчун вожаи умумистеъмол маънои “қои пасти обгузари байни ду кӯҳ, қои обқанда, дара”-ро ифода мекунад [8, с. 295]: Майса баробари сабзаҳо дамид, Қурбон гову гӯсолаю харҳоро гирдгардон мекард, ки ба майса надароянд, бештар ба тағоб меронд ва дар хавф буд, ки як рӯз не, рӯзе пӯсту устухонашонро аз он қои пайдо мекунад... [3]. Ҳамчун қороним вожаи тағоб ба сифати номи деҳа истеъмол мешавад: Қоргари қавони қони ангишти Сӯлукта Рӯзӣ ва қистақӯзӣ Қайюм, ки дар ҳучуми шабонан зидда босмаҷиё ба ӯ ҳамроҳ буданд, деҳқонбачаҳои қишлоқи Тағоб Ёдгор ва Назар, ки бо даъвати ӯ ба даст милтиқ гприфта буданду ҳоло фидоӣ номи ба шумор мерафтанд, ӯро қои қадар дӯст медоранд [3]. Ба сифати гидроним (номҳои дарёҳо, кӯлҳо, қазираҳо, укёнусҳо, обанборҳо ва ғ.) низ ин вожа ба қор меравад: Бо маблағгузори Дирексияи иншооти сохтмони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон канали Тағоб сохтмонаш ба масофаи 5, 8 км дар арафаи анҷомёбӣ қарор дошта, 80 гектар замин ба қардиши кишоварзӣ ворид карда шуда, зиёда аз 60 қоиҳои қори нав таъсис ёфта, барои қаст намудани қатъи қамбизоатии аҳолӣ қамини мусоидро фароҳам меорад. [3]. Ё худ вожаи сурхоб агар ҳамчун воҳиди луғавии умумистеъмол ба маъниҳои “1. оби сурх, оби лойолуд. 2. гулгуна, ғоза, сурхӣ, моддаи сурхранге, ки қанон ба рӯи худ мемоланд” ба қор равад [8, с. 274], қас, дар низоми номҳои чуғрофӣ ба сифати ифодакунандаи номи деҳа (қороним), номи дарё (гидроним) ва номи кӯҳ (қороним) истеъмол мешавад. Истеъмоли вожаи “сурхоб”-ро ҳамчун қороним дар таркиби қумлаҳои зерин мушоҳида намудем: Муҳаммад Валиев, сардори Идораи ҳолатҳои фавқулодаи ноҳияи Фарҳор рӯзи қанҷшанбеи 17-ӯми май дар сӯҳбат бо Радиои Озодӣ гуфт, ки дар қои боронқариҳои зиёд, об ба қанзилҳои қоқинони деҳаҳои Сурхоб ва Қизилсӯ ворид шуда ва қиштзорҳоро хароб кардааст. Фавран қонаи қакку қамсояҳо даромадам, ки қгон қаклиёт ёфта аз деҳаи худамон (Далёни қоён) ба деҳаи Сурхоб равам. Соли равон низ илова бар қактаби қакми 5-и деҳаи Қазорқашма дар деҳаи Сурхоб барои 240 қонанда ва дар деҳаи Далёни қоён барои 640 қонанда қактабҳои нав бунёд қардида истодааст. Тавре Қумитаи ҳолатҳои фавқуллодаи Тоҷикистон қабар медиҳад, 5 июни соли равон дар қои боридани қорони зиёд дар деҳаҳои Янгишаҳр, Қӯлқерак, Сурхоб ва Қӯшағбаи ноҳияи Лаҳш сел омада, худуди 20 қитъа қамини наздиқавлигии қоқинон зерин об монд [3]. Ба сифати гидроним қорбасти қаридани вожаи сурхоб низ ба қашм расид: Офтоб қанӯз аз зерин абрқораҳои сиёҳ набаромада буд, дарёи Сурхоб дар қарафи дасти қачи мо бо як қалаёни қамоме қорӣ шуда мерафт. Бо қабол қаридани

корхона ҳам маҳсулоти хӯшсифати арзон истеҳсол мешаваду ҳам соҳилҳои дарёи Сурхоб аз хатар эмин мегарданд. Қаротегин – номи таърихии ноҳияи кӯҳии Тоҷикистон аст, ки дар хавзаи дарёи Сурхоб (болооби Вахш), байни кӯҳҳои Қаротегин, Зарафшону Олтой ва Дарвоз воқеъ гаштааст. [3]. Вожаи Сурхоб ҳамчун ороним низ истифода мешавад: Ҳанӯз офтоб дар паси кӯҳҳои Сурхоб панаҳ буд, лекин дар он тараф осмон равшантар гашта, тарҳи кӯҳ намоён гашта буд [3].

Ҳамин тариқа, аз шарҳу тавзеҳи комонимҳои зикршуда маълум гардид, ки ин анвои вожагон низ амсоли калимаҳои умумистеъмол ба он қодиранд, ки сермъно бояшанд. Дар баробари ин, яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи комонимҳо дар он аст, ки он дар дигар бахшҳои топонимика низ метавонанд истеъмол шаванд, ки ин ҳолатро мо дар мисолои комонимҳои дар боло зикршуда мушоҳида намудем.

Дар низоми номҳои чуғрофии забони англисӣ низ миқдори зиёди комонимҳо мавҷуданд, ки ба худ хусусияти сермаъноӣ мегарданд, ба монанди Broom, Hatch, Thorn, Baker ва м.и.

Вожаи broom (чорӯб) аз ҷиҳати таркиби сарфӣ исми сода буда, аз калимаи “brōm”-и забони англисии қадим ба вучуд омадааст. Дар луғатнома ба маъниҳои зерини ин вожа рӯбарӯ шудем: “1) a flowering shrub with long, thin green stems and small or few leaves, cultivated for its profusion of flowers” [11] (бӯттаи гулдор бо пояҳои дарозу борики сабз ва баргҳои хӯрд ё кам, ки барои гулҳои фаровон парвариш карда мешавад)”. Пайдоши вожаи “broom”-ро ба калимаҳои даниягии braam ва bramble мансӯб медонанд.

Вожаи bramble бошад аз калимаҳои “bræmbel, bræmel”-забони англисии қадим пайдо шуда, маънои 1. a prickly scrambling vine or shrub, esp. a blackberry or other wild shrub of the rose family (ток ё буттаи худрӯй, аз чумла марминҷон ё дигар буттаи худрӯй аз оилаи настараниҳо)”. 2. a kind of brush with a long handle used for sweeping the floor (як намуди чӯтка, ки дастаки дароз дошта барои рӯфтани фарш истифода мешавад); a wild bush with a lot of tiny yellow flowers (бӯттаи худрӯй, ки гулҳои хӯрди зард бисёр дорад)-ро ифода мекунад [11]: The morning of the fire, Mays should have had a broom and dustpan in his hand, cleaning the back of the ship (Субҳи он рӯзе, ки сӯхтор рӯй дод, ба Мейсе лозим омад, ки чорӯб ва чангқашакро ба даст бигирад, то ки партовҳои паси киштиро тоза кунад). Use a rake or broom to keep debris out of the road and away from storm drains, ditches, and streams Барои тоза кардани хокрӯба ва хасӯ хошок аз роҳ, инчунин аз захбурҳои селпартов, чӯйҳо ва дарёчаҳо мола ё чорӯб истифода баред [12]. Ҳамчун комоним вожаи broom ба маънии зерин ба кор меравад: “a small village in the Central Bedfordshire district of the county of Bedfordshire, England about 8.5 miles (14 km) south-east of the county town of Bedford (деҳаи хӯрде, ки дар ноҳияи Бедфордшири Марказии мӯзофоти Бедфордшири Англия тақрибан 8,5 мил (14 км) аз чанубу шарқи шаҳраки Бедфорд воқеъ аст): The village (Broom – Ҳ.Қ.) lies in the north-west corner of the parish between the River Avon, which forms its western boundary, and the road from Bidford to Alcester (Деҳа дар кунҷи шимолу ғарби калисо дар байни дарёи Авон, ки сарҳади ғарбии онро ташкил медиҳад ва роҳ аз Бидфорд то Алсестер ҷойгир аст). Broom is part of the Bidford and Salford ward of Stratford-on-Avon District Council and represented by Councillor Jonathan Spence, Conservative Party (Брӯм як қисми Бидфорд ва Салфорди Шӯрои ноҳияи Стратфорд-он-Авон буда, онро узви шӯро Ҷонатан Спенс аз Ҳизби консервативӣ намояндагӣ мекунад) [13].

Вожаи thorn (хор) исми моддӣ буда, дар луғатнома ба маъниҳои зерин омадааст: “1) a stiff, sharp-pointed woody projection on the stem or other part of a plant (барҷастагии дурӯшти тези чӯбин дар поя ва қисми дигари растанӣ). 2) a thorny bush, shrub, or tree, especially a hawthorn (бутта ё дарахти хордор, алал- хусус дулона). 3) an Old English and Icelandic runic letter, þ or Þ, representing the dental fricatives [ð] and [θ]. It was eventually superseded by the digraph th (Ҳарфи рӯнии қадимаи англисӣ ва исландӣ þ ё Þ, ки ҳамсадоҳои молишхӯрандаи байнидандонии [ð] ва [θ] -ро мӯаррифӣ мекунад. Баъдан ин ҳарф бо диграфи th иваз карда шуд). 4) a yellowish-brown woodland moth which rests with the wings raised over the back, with twig-like caterpillars (шапалак ё парвояи чангалии зарду қаҳваранг, ки болҳояшро аз пушт боло бардошта бо кирмакҳои химчашаклаш ҳаракат мекунад) [11]: The next morning, a tiny thorn got wedged into the sole of my son’s foot (Пагоҳии рӯзи дигар хори майдае дар кафи пойи писарам халид) [14]: Certainly thorn trees occur along leys, and planting is a way of establishing a mark with relatively little effort (Албатта, қад-қадӣ заминҳои

парров дарахтони хордоре мерӯянд ва шинондани онҳо кӯшиши нисбатан камеро талаб мекунад [15]. Дар низоми номҳои чуғрофӣ бошад, вожаи thorn (хор) ба сифати комоним ба маънии “a hamlet located in the Central Bedfordshire district of Bedfordshire, England (як деҳае, ки дар ноҳияи Бедфордшири Марказии Бедфордшири Англия ҷойгир аст.): The hamlet of Thorns lies four miles southwest of Silchester (Деҳаи Торнс чор мил дар ҷанубу ғарби Силчестер воқеъ аст). Smaller in size than Silchester, Thorns contained little over 300 inhabitants in 1493, when it was the site of the convention (Соли 1493 Торнс аз ҷиҳати ҳаҷмӯ андоза аз Силчестер хурдтар буда, каме бештар аз 300 нафар аҳоли дошт, яъне замоне ки он макони баргузори чаласавӯ маҷлисҳо ҳисоб мешуд) [16]. Агар ба этимология ё пайдоиши вожаи thorn рӯ орем, он, аслан, бунёди олмонӣ дошта, фарҳангшиногон баромади онро ба вожагони даниягии doorn ва олмонии Dorn мансуб медонанд.

Вожаи baker (нонпаз, нонвой, нонвойхона) исми сохта буда, аз феъли содаи bake (cook (food) by dry heat without direct exposure to a flame, typically in an oven (пухтан (-и хӯрок) бо гармии хушк бидуни таъсири бевоситаи оташ, алов, маъмулан дар танӯр) ва пасванди исмоси ифодакунандаи касбӯ ҳунари -er таркиб ёфтааст. Агар калимаи baker ҳамчун вожаи умумистеъмол маънои “a person whose trade is making and selling bread and cakes (шахсе, ки касбаш нону қулча тайёр кардану фурӯхтан аст)-ро ифода мекунад: The town might have lost its butcher and baker (Шаҳр шояд қассоб ва нонпази худро гум карда бошад). The master baker will talk about his life since his dad persuaded him to ditch a sculptor career to join the family bakery (Соҳиби нонвойхона дар бораи ҳаёти худ нақл мекунад, зеро падараш ӯро водор кардааст, ки аз касби ҳайкалтарошӣ даст кашида ба нонвойхонаи оилавӣ ҳамроҳ шавад). The window was open and I could smell the baker's ovens below and hear the hum and clatter of the souk (Тиреза кушода буд ва ман аз поён бӯи танӯрҳои нонвойхона ҳис мекардам ва ба гӯшам садои виззос ва тақ-тақи бозор мерасид [17]. Ба сифати комоним вожаи baker ба маънии “an inactive incorporated village in Stoddard County, Missouri, United States (деҳаи худидоракуне, ки дар округи Стоддарди Миссурии Иёлоти Муттаҳида воқеъ аст.)” истеъмол мешавад: Baker is located on the Castor River along Missouri Route 11, approximately 10 miles east of Dexter and 11 miles southwest of Sikeston (Бейкер дар ҳамшафати дарёи Кастор қад-қадӣ шохроҳи 11 Миссури, тақрибан 10 мил аз шарқи Декстер ва 11 мил аз ҷанубу ғарби Сикестон ҷойгир аст). Baker is 28.6 miles from Arkansas, 28.2 miles from Illinois, 23 miles from Tennessee, and 18 miles from Kentucky (Бейкер 28,6 мил аз иёлати Арканзас, 28,2 мил аз иёлати Иллинойс, 23 мил аз Теннесси ва 18 мил аз иёлати Кентукки воқеъ аст.) [18].

Дар баробари ин, дар низоми номҳои чуғрофӣ забони англисӣ як миқдори муайяни вожагоне мавҷуданд, ки агар аз як тараф, номи чуғрофӣ бошанд, аз тарафи дигар, номи инсонро ифода мекунад, ба монанди Roosevelt. Вожаи Roosevelt ҳамчун комоним маънои “a hamlet and census-designated place (CDP) in the Town of Hempstead in Nassau County, on the South Shore of Long Island, in New York, United States (як деҳа ва ҷои барӯйхатгирии аҳоли (CDP) дар шаҳри Хемпстеди Каунти Нассау буда, дар соҳили Ҷанубии Лонг Айленди Нью-Йорк Иёлоти Муттаҳида воқеъ аст)-ро ифода мекунад [19]. Ҳамчун исми хос вожаи Roosevelt ба маънии “Franklin Delano Roosevelt (January 30, 1882 – April 12, 1945), also known as FDR, was the 32nd president of the United States, serving from 1933 until his death in 1945 (Франклин Делано Рӯзвелт (30-юми январи 1882 – 12-ӯми апрели 1945), инчунин бо номи FDR маъруф буда, 32-юмин президенти Иёлоти Муттаҳида аст, ки аз соли 1933 то маргаш дар соли 1945 фаъолият кардааст.) истеъмол мешавад [20].

Гузашта аз ин, дар низоми номҳои чуғрофӣ забони англисӣ мо вожаҳои мушоҳида намудем, ки ҳам номи деҳаву русто (комоним) ва ҳам номи шаҳро (астиним) ифода мекунад. Масалан, агар вожаи Elmira ба сифати комоним маънои “a village in northwest Ray County, Missouri, and part of the Kansas City metropolitan area within the United States (деҳа дар шимолу ғарби Каунти Рэй, Миссури ва як қисми минтақаи метрополиияи Канзас Сити дар дохили Иёлоти Муттаҳида)” [21] ифода кунад, пас, ҳамчун астиним ба маънии “a city in and the county seat of Chemung County, New York, United States (шаҳр дар маркази маъмури округи Чемунги Нью-Йорк Иёлоти Муттаҳида)” [22] корбаст мешавад. Дар раванди таҳқиқ мо бо вожагоне рӯбарӯ шудем, ки агар аз як тараф комоним бошанд, аз тарафи дигар номи иёлатро ифода мекунад. Масалан, агар исми хоси Florida ҳамчун комоним маънои “a village in Orange County, New York, United States (деҳа дар

Орейнци Каўнтии Нью Ёрки Иёлоты Муттаҳида)”—ро ифода кунад [23], пас, ҳамчун хороним ба маънии «a state in the Southeastern region of the United States (иёлат дар минтақаи чанубу шарқи Иёлоты Муттаҳида)» [24] ба кор меравад.

Ҳамин тавр, аз шарху тавзеҳи комонимҳо маълум гардид, ки падидаи сермаъноӣ низ хоси ин анвои вожагон буда, комонимҳо бо баъзе аз хусусиёти маъноии худ аз калимаҳои умумистеъмол фарқ мекунад. Бештари комонимҳо дар ҳар ду забон ҳам метавонанд якчанд номҳои чуғрофию ифода кунанд, ки бо ин хусусиёти номвожаҳо мо дар раванди таҳлилу баррасии маводи ҷамъовардашуда рӯбарӯ шудем. Дар ҳар ду забон, назар ба тафовут дида, умумияту монандии зухуроти сермаъноӣ дар комонимҳо ба назар расид, яъне дар таркиби луғавии забонҳои муқоисаванда вожаҳои мавҷуданд, ки яке аз маъниҳояшон номи ин ё он деҳаву кишлоқро ифода намуда, падидаи сермаъноиро дар низомии номҳои чуғрофӣ бозгӯ мекунад. Ҳамзамон муайян гардид, ки дар низомии номҳои чуғрофии ҳар ду забон ҳам, номвожаҳои мавҷуданд, ки ба қисматҳои гуногуни топонимика ва зербахшҳои он мансубанд.

Омонимҳо, вожагони ҳамовоз ё ҳамгун як қабати луғавии ҳар як забон ба шумор мераванд. Дар низомии номҳои чуғрофӣ низ, як миқдори муайян и вожагоне мавҷуданд, ки ба худ хусусияти ҳамовозӣ ё ҳамгунӣ мегиранд. Мо дар раванди таҳлилу баррасии маводи гирдовардашуда комоним-омонимҳои зеринро мушоҳида намудем: Сурхоб, дӯстӣ, қалам, работ, тӯда ва м.и.

Вожаи Сурхоб исми мураккаби тобеъ буда, ҳамчун омоним дар луғатнома чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: “Сурхоб I: гулгуна, ғоза, сурхӣ, моддаи сурхранге, ки занон ба рӯи худ мемоланд : Сурхоби рӯи фалак деҳ аз май – К-ӯ обила аз рухон фӯрӯ рехт (Ҳоқонӣ); Сурхоб II: навъе аз мӯрғобии сурхранг, харчал: Пӯши ӯ кай шаванд бози сапед – Чун тазарвони сурху чун Сурхоб (Асҷадӣ); Сурхоб III: оби сурх, оби лойолуд; номи яке аз шохобҳои дарёи Вахш”. Дар низомии номҳои чуғрофӣ вожаи Сурхоб ба маънии “номи деҳа” ба кор меравад: Фавран хонаи ҳаққу ҳамсоҷаҳо даромадам, ки ягон нақлиёт ёфта аз деҳаи худамон (Далёни поён) ба деҳаи Сурхоб равам. [(Pressa.tj) [2017]. Чизу чораҳоятро ғундор, пеш аз бедор шудани ин ҳамсоҷаҳо— раис ҳар дуямон кӯчу каманро бардошта ба Сурхоб меравем ["Хатлон" (Ҷалол Иқромӣ) [1985].

Калимаи дӯстӣ аз нигоҳи сохтор исми сохта буда, аз решаи дӯст ва пасванди исми маънисозандаи -ӣ бунёд ёфтааст. Вожаи дӯстӣ ҳамчун калимаи умумистеъмол маъниҳои “1. рафоқати самимӣ, меҳрубонӣ; ишқу муҳаббат”—ро ифода мекунад: – Акаам бо Асадҷон Махдум, ки додари домоди қозикалон аст, дӯстӣ дорад [Ёддоштҳо, 2013: 262]. Дар чараёни музокироти хоссаи сарони ду кишвар дар фазои дӯстӣ ва хусни тафохум, ки ба робитаҳои муосири байнидавлатии ду кишвар хос аст, масъалаҳои муҳимтарини рушду таҳкими ҳамкориҳои дучониба дар ҳамаи арсаҳои манфиатҳои муштарақ ба таври амиқ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. (Javonon Tojikiston) [2018]. Аммо ин вожа дар низомии номҳои чуғрофӣ ба худ тобиши маъноии нав, яъне ҳамгунӣ гирифта, ба маъноии “номи деҳа” ба кор меравад: Шариф Сафарзода, муовини раиси ноҳияи Кӯшонӣён, гуфт, мо то моҳи майи соли 2019 маҷрои обери, ки заминҳои деҳаи “Дӯстӣ”—ро мешуст, пурра дигар кардем. (Pressa.tj) [2020]. Бобоҷон Эмомов, сардори Идораи давлатии беҳдошти замин ва обёриҳои ноҳияи Кӯшонӣён, мегӯяд, ки аз соли 2018 то инҷониб бо харчи 1 миллион сомонӣ аз маблағи ҷамъоварии ҳаққи истифода об дар деҳаи “Дӯстӣ” 600 метр, “Сари Пӯл” 700 метр ва назди мактаби президенти 120 метрро барқарор карданд. [Pressa.tj 2020].

Бояд зикр кард, вожаи дӯстӣ сарфи назар аз он, ки комоним аст, инчунин ба сифати номҳои дигари мавзёҳои чуғрофӣ низ истеъмол мешавад: хороним (номи ноҳия): Дар мавсими имсола дар ҳама шаклҳои хоҷагидорӣ ноҳияи Дӯстӣ дар майдони ҳазор гектар кишти такрорӣ гузаронида шуд, ки аз ин ҳазор гектарро ғалладонагӣ, гектарро сабзавот, гектарро ползӣ ва гектарро кишти картошка ташкил медиҳад. [Khovar 2021]. Тибқи дурнамо кишоварзони ноҳияи Дӯстӣ нақшаи ҷамъоварии беш аз 18 ҳазор тонна ҳосилро доранд, ки ба ҳар як гектар беш аз 33-сентнерӣ рост меояд. [Pressa.tj 2023]. Гуфтан ба маврид аст, ки ин аввалин иқдом дар самти ҷудо кардани қитъаи замин барои омӯзгорони ҷавон набуда, қаблан Даврон Нишонзода, раиси ноҳияи Дӯстӣ низ гуфта буд барои нафар омӯзгорони ҷавон қитъаи замин ҷудо мекунад. [Asia-Plus 2022]; годоним (номи кӯча): Муассиса дар ҳудуди Кӯлобшаҳр, ки дар маҳаллаи Борбад аз тарафи кӯчаи Дӯстӣ, қанори шохроҳи Кӯлоб – Ш. Шохин – Бадахшон ва Давлати халқии Чин ҷойгир аст, симои онро ба кул-

ли тағйир дода, ба хусни шаҳр аз рӯи санъати меъморию шаҳрдорӣ хусни дигар бахшид [Фараж 2020]; агороним (номи майдон): Қасри Арбоб, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Майдони Дӯстӣ, сохтмони аср – НБО-и “Роғун” ва дастовардҳои замони истиқлолият барои бинанда маълумот медиҳад. (hakikati_sugd) [2022]. "Осорхонаи миллӣ"-и Тоҷикистон дар назди майдони “Дӯстӣ”, дар маркази пойтахти Тоҷикистон ҷойгир шудааст. [Sputnik Tajikistan 2022].

Қалам вомвожаи арабӣ буда, аз нигоҳи сохтори сарфӣ исми сода аст. Ин вожа низ ба худ хусусияти ҳамгунӣ гирифта, дар луғатнома чунин шарҳ ёфтааст: “қалам I: 1. найи тарошида, ки бо он хат менависанд; хома, килк: Баъд аз он бо нӯги қалам аз рӯи қоида ҷоҳои холимондаи ҳарфҳоро сиёҳӣ пур кард [Ёддоштҳо, 2013: 128]. 2. афзоре, ки бо он чизеро мебӯранд ё мемонанд, монанди корд, шамшер, искана; қалам II: 1. як пораи ба дарозияш буридаи харбуза ва тарбуз, карч, тилим; 2. бӯридан, пора кардан: Ман муҳайёи он шудам, ки пойи аспӣ он ҷавонро бо шамшер қалам карда ғалтонам [Ёддоштҳо, 2013: 338]. қалам III: сурати фалакии кӯчак ва камнуре дар Осмони Ҷанубӣ (southern sky) байни ду сурати фалакии Наҳр ва Кабӯтар; қалам IV: маҷмуъае аз нависаҳои тойпӣ бо тарроҳӣ ва андозаи мушаххас” [ФЗТ, ФТЗТ]. Дар низоми номҳои ҷуғрофӣ бошад, вожаи қалам ба маънии “номи деҳа” қорбаст мегардад.

Вожаи работ низ аз забони арабӣ ворид шуда, ба худ хусусияти омонимӣ мегирад. Ин вожа ба сифати калимаи умумистеъмом маънои “1. ҳавлӣ ё маҳалли истиқомати мусофирон, қорвонсарой, мусофирхона; 2. ҳавлии деворбаланд дар боғот”-ро ифода мекунад [ФТЗТ, с. 137]: Як қисми одамони яроқдор аз ҳар тарафи работ пахш карда даромаданд ва қисми дигарашон дар гирдогирди работ ҳар ҷо-ҳар ҷо қаровул истоданд [Ёддоштҳо, 2013: 337-338]. Дар тарафи шимоли он мазор ва хонақоҳ як работи бисёр калони деворбаланд сохта шуда буд, ки вай ба мутаваллии он даргоҳ тааллуқ дошт [Ёддоштҳо, 2013: 403]. Аммо дар низоми номҳои ҷуғрофӣ бошад, вожаи работ ҳамчун исми хос, яъне ифодакунанда номи деҳа аст: Дар бораи чигӯнагии деҳаҳои кунунии Қалъаи Дӯст, Қалъаи Мирзобой, Ҷӯянҷӣ, Работ, Шохон, Далёни Поён, Далёни Боло, Оби борик, Дархон (Янгиарик), Сурхоб, Качровут, Сумбулканд, роҷеъ ба ноҳияи Минк (Метки кунунӣ – А.К.), [(Фараж) [2019]. Бо воситаи ин кӯбӯр оби дарёи Дарбандро то деҳаи Работ бӯрданд ["(Ovozi Tojik) [2018]. Пулод панҷ рӯзи тамомро дар қишлоқи Работ гузаронида омаду аммо дар хонааш ба қавли Фазилятбиби «фақат офтоби сари кӯҳ барин як намоён тӯда» ва аз аҳволи хонаводааш хабар гирифтанд замон, ба комитету съезди партия ба назди Саидов омад, ки ба ӯ воқеаи қишлоқро бевосита нақл намуда ва баъд роҳи қишлоқи дигарро гирад. ["Одамони ҷовид" (Ҷалил Р.) [1968].

Калимаи тӯда аз вомвожаи арабии тӯд бо маънии “кӯҳ, кӯҳи бузург, кӯҳи калон” ва пасванди исми маънисозандаи -а сохта шуда, хусусияти омонимӣ пайдо кардааст ва дар вожанома шарҳи зерини онро мушоҳида намудем: тӯда I: ҳар чизе, ки болои ҳам рехта тӯб карда шуда бошад, анбӯҳ, ғарам [ФТЗТ, с. 360]: Ба Садафмоҳ менигарист, пеши пояшро надид, бннобар он ба тӯдаи хазон пеши по хӯрд, ҷаҳлаш омада онро бо нӯги по зада пош дод ва ба забон омад ["Куллиёт. Ҷ. 2. Повест (Ҷӯги...)"] (Сорбон) [2009]. Дар пӯшти тӯдаи санғо макони зисти косибон ва каме дуртар манзили қозӣ ва ҷаллодон воқеъ гардидааст. [Javonon Tojikiston, 2018]. 2. тал, пӯшта: Дар вақти ингуна мондагӣ ва гуруснагиамон бозии бод ҳам болои сӯхта намақоб шуд, —гуфт Ризо ва калақдро ба як тараф ҳаво дода фиристода, ба рӯи тӯдаи нарми хоке, ки худаш гардонда буд, дароз кашид ["Ғуломон" (Айнӣ С.) [1950]. тӯда II: муҳандисии манобеи табиӣ муҳити зист ва ҷангал қисмате якнавохт аз ҷангал, ки аз назари таркиби гунаву син ва абъоду кайфият аз соири қисматҳо мутамоиз бошад; тӯда: Ба хотир меояд, ки ҳашт сол муқаддам шомӣ ин кӯҳ надашт бо зузаи гургон ва ғиреви даҳшатзои тӯдаи шағолони ҷанғалистони васати дарёбод оғоз меёфтӯ сӯбҳ бо болафшонии лошахӯрони муқими ин макон. [2014]. тӯда III: ҷомеъашиносӣ бахши аъзамӣ мардуми ҷомеъа, ки аз нӯхбағони ҷомеъа мутамоиз ҳастанд: Ва дар поён, дар Кӯча, тӯдаи нишаставӯ хеставӯ равандавӯ оянда, ба болоиҳои хушлибосу хушнамуду хушгалстуку ришу буруташон тоза тарошидагиву атр задагӣ монанд набуданд. [2015]. Ин тӯдаи ҷоплус низ вобаста ба роҳу равиши малик нисбат ба мулкбонуи аз дил рондаву аз даҳон монда роҳу равишашонро дигар карданд. ["Сакарот" (Сафиева Г.) [1991–2009]. Дар низоми номҳои ҷуғрофӣ вожаи тӯда номи деҳаро ифода мекунад: Бар асоси нақша, варзишгоҳро барои сокинони деҳаҳои Махшевад, Ҳайронбед, Дижик, Нарвад, Тӯда ва Саратоқи ҷамоати Фондарё дуруст мекунад. [(Ozodi) [2021]. Соҳибқор Диловар

Саъдуллоев аз деҳаи Тӯдаи Ҷамоати деҳоти Навобод аз ҳисоби заминҳои наздиҳавлигиаш дар майдони гектар бо усули содда ва обмонии қатрагӣ гармхона бунёд намудааст. [Khovar] [2023]. Бино бар иттилои дафтари матбуоти ҳукумати вилояти Суғд соҳибкор Расулов Муродулло дар деҳаи Тӯдаи Ҷамоати деҳоти Фондарёи ноҳияи Айнӣ бо пули худаш маркази хизматрасонӣ бунёд кардааст. [2019]

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи комоним-омонимҳое, ки зикри номашон дар боло рафт, маълум гардид, ки ин падаидаи забони дар низоми номҳои ҷуғрофӣ низ ҷой доштааст, яъне вожаи умумистеъмол қодир аст, ки дар баробари маънии асли худ, номи ин ё он мавзеи ҷуғрофиро ифода намояд.

Дар низоми номҳои ҷуғрофӣ забони англисӣ низ вожагоне мавҷуданд, ки дар баробари қалмаи умумистеъмол буданашон, боз ба худ хусусияти ҳамовозӣ ё ҳамгунӣ мегиранд, ба монанди hatch, bath, hull.

Вожаи hatch (палкона, панчара) аз нигоҳи сохтори сарфӣ исми сода буда, ҳамчун омоним дар луғатнома чунин тавзеҳ ёфтааст: «hatch I: a small opening in a floor, wall, or roof allowing access from one area to another (сӯроҳии хурде дар фарш, девор ё бом, ки дастрасиро аз як мавзеъ ба дигараш таъмин мекунад)»: a cargo hatch (панчараи боркаш), a service hatch (панчараи хизматрасон); hatch II: 1. (of an egg (туҳм) open and produce a young animal (чӯча бароварда шудан): Most birds have to sit on their eggs, keeping them warm, for a certain length of time in order to hatch out their young (Бештари паррандагон барои тавлиди насл бояд дар болои тӯҳми худ муддати муайян нишинанд ва онҳоро гарм нигоҳ доранд); incubate (an egg) (ба таври сӯнӣ баровардан (-чӯча, тӯҳм): When birds incubate their eggs, they keep the eggs warm until the baby birds come out (Вақте ки паррандагон тӯҳм зер мекунад ё чӯча мебароранд, онҳоро тӯҳмхоро то баромадани чӯчаҳо гарм нигоҳ медоранд. 2. a newly hatched brood (чӯчаи нав аз тӯҳм баромада); hatch III: (in fine art and technical drawing) shade (an area) with closely drawn parallel lines (дар санъати тасвирӣ ва нақшаҳои техникӣ) соя (майдон) бо хатҳои мӯвозии ба ҳам наздик). Дар низоми номҳои ҷуғрофӣ бошад, вожаи hatch ҳамчун комоним маънии “a hamlet in the Central Bedfordshire district of Bedfordshire, England (деҳа дар Бедфордшири марказии ноҳияи Бедфордшири Англия)”-ро ифода мекунад [].

Исми содаи bath (ванна) низ хусусияти ҳамгунии зеринро соҳиб аст: bath I: 1. a large container for water, used for immersing and washing the body (зарфи қалон барои об, ки барои ғӯтавар шудан ва шустани бадан истифода мешавад); a building containing a public swimming pool or washing facilities (бино, ки дорои ҳавзи шиноварии ҷамъиятӣ ё иншоот барои шустушӯӣ мебошаад); a container holding a liquid in which something is immersed, typically when undergoing a process such as film developing (зарфи моеъ, ки дар он чизеро зерӣ мекунад, одатан дар раванди таҳияи филм); 2. wash (someone) while immersing them in a bath (шӯстан (-и касе) ба ҳамзамон дар ванна ғӯтондани он); bath II: an ancient Hebrew liquid measure equivalent to about 40 litres or 9 gallons (воҳиди яҳудии қадимии ҳаҷми моеъ, ки тақрибан ба 40 литр ё 9 галлон баробар аст) .

Дар низоми номҳои ҷуғрофӣ вожаи bath ба маънии “a village in Illinois (деҳае дар иёлолоти Иллинойз)” истифода мешавад. Дар баробар ин, вожаи bath барои ифодаи номҳои дигари ҷуғрофӣ низ ба кор меравад, ба монанди номи шаҳр: a city, the county seat of Sagadahoc County, Maine (шаҳр, шаҳри асосии округи Сагадахоки Мейни); a town in New Hampshire (шаҳре дар Нью Хемпшир); a town in North Carolina (шаҳр дар Каролинаи Шимолӣ); a town in Ohio (шаҳре дар Огайо).

Вожаи hull (пӯст, пӯчок) аз нигоҳи сохтори сарфӣ исми сода буда, хусусияти зерини ҳамгуниро дар он мушоҳида намудем: hull I: 1. the main body of a ship or other vessel, including the bottom, sides, and deck but not the masts, superstructure, rigging, engines, and other fittings (қисми асосии киштӣ ё дигар анвои он, аз ҷумла поён, паҳлуҳо ва саҳни киштӣ, аммо на сутунҳо, иншооти болои саҳни киштӣ, бандубасти киштӣ, муҳаррикҳо ва дигар асбобу анҷоми киштӣ) 2. hit and pierce the hull of (a ship) with a missile (зада вайрон кардан ва шикӯф намудани бадана (-и киштӣ) бо мӯшак; hull II: the outer covering of a fruit or seed, especially the pod of peas and beans, or the husk of grain (пӯсти берунии мева ё тӯҳм, махсусан ғилофаки нахӯд ё лӯбиё ё пӯсти дона); 2. remove the hulls from (fruit, seeds, or grain) (пӯстро аз (мева, тӯҳмӣ ё ғалладона) тоза кардан).

Дар низоми номҳои ҷуғрофӣ бошад, вожаи hull ба ҳамчун номи деҳа ё комоним дар округи

Pike (Пайки) иёолоти Иллинойз корбурд мегардад. Илова бар ин, вожаи мазкур ба сифати номҳои чуғрофии зерин истеъмом мешавад: гидроним (номи дарёҳо, кӯлҳо, ҷазираҳо, ӯкёнӯсҳо, обанборҳо ва ғ.): a river in the East Riding of Yorkshire, England, which flows into the Humber (дарёе, ки дар Ридинги Шаркии Йоркшири Англия воқеъ буда, оби он ба дарёи Хӯмбер мерезад.); номи шаҳр: a city in Madison County, Georgia (шаҳр дар округи Мэдисон иёолоти Ҷорҷия); астионим (номи шаҳр): a city in Sioux County, Iowa (шаҳр дар округи Сиӯи иёолоти Айова), a town in Plymouth County, Massachusetts (шаҳр дар округи Плимӯти иёолоти Массачӯсетс); a town in Marathon County, Wisconsin (шаҳр дар округи Маратони иёолоти Висконсин); a town in Portage County, Wisconsin (шаҳр дар округи Портажи иёолоти Висконсин).

Таъкид ба маврид аст, ки дар ҳар ду забон ҳам омонимҳо ба ду гурӯҳ дастабандӣ мешаванд: омонимҳои пурра ва нопурра. Ба омонимҳои пурра он воҳидҳои луғавие дохил мешаванд, ки ба як ҳиссаи нутқ мансубанд, чунончӣ: гулистон, исм: ҷои махсуси рӯидан ва парвариш ёфтани гулҳо; боғчаи гул, гулбоғ; гулзор: Охир ҳар кас ҳангоми зиёрати қабри наздиконашон онҳоро тоза кунанд, қабристон гулистон мешавад (Ovozi Samarqand) [2020]. Майсара, ки зани ҷаққону меҳнатдӯст буд, ҳавлии Раҳимро гулистон, боғашро бӯстон, оғилашро пур аз гову мол, хонаашро сербача ва дастархонашро пур аз нони кулча қард. ["Мунтахаби осор" (Муҳаммадиева Г.) [2018].

Дар низоми комонимҳо бошад, важаи гулистон ҳамчун комоним, ифодакӯнандаи номи деҳа аст: Комилҷон Шарифов, сокини деҳаи Гулистон, падари ҷаҳор фарзанд аст. [Pressa.tj 2019]. Аввали моҳи ноябри соли 1991 ба деҳаи Гулистон раҳсипор шуда, бо бобои Ҷароил дар хонааш вохӯрданд. [Шоҳимардиён, Мункӣ А.С.] [2018]. Писарони дигараш Сулаймон ва Қурбоналӣ низ дар деҳаи Гулистон умр ба сар мебаранд. [Шоҳимардиён" (Мункӣ А.С.) [2018].

Бояд гуфт, ки вожаи гулистон қобилияти дар дигар бахшҳои номҳои чуғрофӣ истифода шуданро дорад, ба монанди: астионим (вожагоне, ки номи шаҳро ифода мекунад): Зикр гардид, ки Маҷидӣ Бахтиёр Саидахмадзода аз кадрҳои лаёқатманд буда, ба ҳайси раиси шаҳри Гулистон дар пешрафти шаҳр саҳми худро гузоштааст (hakikati_sugd) [2022]. Зикр қарда шуд, ки дар шаҳри Гулистон, ки аз минтақаҳои истироҳатии мамлакат маҳсуб меёбад, сол ба сол маконҳои истироҳативу солимгардонӣ зиёд гардида истодааст [hakikati_sugd] [2021]; хороним (вожагоне, ки номи нрҳияро ифода мекунад): Мисоли дигар ба шикояти арӯси ҷавон аз ноҳияи Гулистон иртибот дорад. [Ovozi Tojik] [2018]; антропоним (вожагоне, ки номи иснонро ифода мекунад): — Хохари азиз Гулистон, аз эҳтимол дур нест, ки асабонияти шумо таъсири ҳастагии зиёд бошад. ["Асабхоятон хароб аст? Чанд гиёҳи муъҷизанок дармони шӯмо" (Pressa.tj) [2022]; гемемеронимия (вожагоне, ки номгӯи воситаҳои ахбори оммаро ифода мекунад):... муҳбир-суратгири рӯзномаи «Гулистон»-и ноҳияи Фарҳор, мудирӣ шӯъбаи сурат-ахбори ТоҷикТА, сармуҳаррири редакцияи «Фотохроника»-и ТоҷикТА, муҳбир-суратгири рӯзномаи «Тоҷикистон» ва ахиран муҳбир-суратгири Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар» фаъолият намудааст. [Pressa.tj] [2023]. дромоним (вожагоне, ки номи роҳҳои алоқа ва хатсайро ифода мекунад): Ин хушхабарро директори Маҷмааи ёдгории таърихӣ-фарҳангии Қалъаи Муғ Мирзо Олимов ба сайёҳони хатсайри Душанбе-Истаравшан-Хучанд-Гулистон-Шаҳристон, ки бо иқдоми Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи татбиқи ҳадафҳои стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иртибот ба эълон гардидани Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ роҳандозӣ гардид, расонд. [Khovar] [2021].; поэтоним (исмҳои хоҳе, ки дар асари бадеӣ ба қор меравад): Аз ҷиҳати мавзӯ фақат боби якӯми «Баҳористон» бо боби дувуми «Гулистон» ҳаммавзӯ буда ва боби сеюми асари Ҷомӣ мавзӯи боби якӯми асари Саъдиро такрор мекунад. ["Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ – адиб ва мутафаккири номӣ" (Афсаҳзод А.) [2014].

Омонимҳои нопурра он воҳидҳои луғавие мебошанд, ки ба гурӯҳҳои луғавию дастурии муҳталиф дохил шуда, низоми парадигмавии гуногундоранд, масалан, вожаи файзбор, ҳамчун сифат маънои «пурбаракат, хайру бахшишкунанда»-ро ифода мекунад: Дастовардҳои хучаста ва бесобиқаву таърихӣ халқи тоҷик дар ин соли соҳибистиқлолӣ моро ба ояндаи неку файзбор ва пурсамари Ватани азизамон умедвор месозанд. [(Khovar) [2021]. Аммо дар низоми номҳои чуғрофӣ вожаи кӯчак ҳамчун исми ифодакӯнандаи номи деҳа аст: Гулнара Қобилова, муовини раиси ҷамоат мегӯяд, деҳаи Файзбор каме дуртар аз идораи ҷамоат ҷой гирифтаву тамоми сокинони ин деҳаро

онҳо хуб мешиносанд. ["Худкушии арӯсу домод дар Конибодом (Муфассал)" (Pressa.tj) [2022].

Комоними дигре, ки ба падидаи ҳамовоз ё ҳамгун дучор шудааст, вомвжаи арабии ғаз буда, дар луғатнома ба сифати феъл ба маънои "ғаз I.: 1) фурӯхобонидани чашм, чашм хобонидан, 2) кам гардидани мартабаи касе ва барафтодани вай аз мақом, 3) шикаста шудани шоха ва чӯдо гаштани он" ва ҳамчун зарф ба маънии "ғаз II.: 1) тоза, тару тоза, 2) шукуфаи нозук" шарҳ ёфтааст [10]. Дар низоми номҳои чуғрофӣ бошад, вожаи ғаз – номи деҳаеро дар яке минтақаҳои Тоҷикистон ифода менамояд.

Дар забони англисӣ низ комоним-омонимҳо ба ду гурӯҳ дастабандӣ мешаванд: омонимҳои пурра ва нопурра. Ба комоним-омонимҳои пурра он вожагон дохил мешаванд, ки ба як ҳиссаи нӯтқ мансубанд: *save*

Комоним-омоними *save*, вомвожаи лотинӣ, аз нигоҳи сохтори сарфӣ исми сода буда, дар луғатнома чунин тавсиф ёфтааст: "cave I: (1. ҳамчун исм – a natural underground chamber in a hillside or cliff (як камераи табиӣ зеризаминӣ дар канори теппа ё кӯҳ). 2. ҳамчун феъл – explore caves as a sport (ғорхоро кашф кардан, ба ғоршиносӣ машғул будан); cave II: keep cave, act as lookout (ҳамчун назир амал кардан). Дар низоми номҳои чуғрофӣ комоним-омоними *save* ба маънии "a village in Lincoln County, Missouri, United States (деҳа дар округи Линколн Иёлати Миссури ИМА)" истеъмол мешавад [11].

Ба омонимҳои нопурраи забони англисӣ он воҳидҳои луғавие мансубанд, ки ба гурӯҳҳои луғавию дастурии гуногун дохил мешаванд, масалан, вожаи *champ*, ҳамчун феъл маънои "1) make a noisy biting or chewing action (бо садои баланд газидан ё амали хоиш; чалп-чалп хӯрдан, баланд хоидан; қарс-қарс (қирс-қирс кардан) -ро ифода мекунад: A small boy stood champing gum (Писарбачаи хӯрдсол савиҷ хоида меистод). Ҳамчун исм ба маънии "biting or chewing action (амали газиш ва хоиш" ба қор меравад. Аммо ин вожа ба сифати комоним ифодакунандаи номи деҳа аст: *Champ is a village in St. Louis County, Missouri, United States*

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасси комоним-омонимҳои забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, ки ин қабати луғавӣ дар низоми номҳои чуғрофӣ низ ҷой доштааст. Ин шеваи ҳамнишинии вожагони ҳамовоз ё ҳамгунро дар низоми комонимҳо ё номвожаҳо метавон чунин тавсиф намуд, ки омонимшавӣ, асосан, ҳоси вожаи умумистеъмол аст, аммо дар раванди пажӯҳиш мо воҳидҳои луғавиеро мушоҳида намудем, ки дар баробари бори маънии як калимаро кашидан ба худ хусусиёти мухталифи маъноии дигареро низ мегиранд. Мо ҳамзамон бо комоним-омонимҳое рӯ ба рӯ шудем, ки на танҳо ба як бахши номҳои чуғрофӣ, балки ба дигар қисматҳои он мансубанд ва ин анвои вожагон, аслан, бо вижагиҳои маъноиву қорбурдиашон аз ҳамгунҳои худ тафовут доранд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе: "Маориф ва фарҳанг", 2013. – 464 с.
2. Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 704 с.
3. Национальный корпус таджикского языка [электронный ресурс].-URL: https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search/ [дата обращения: 28. 10. 2025].
4. Омӯзгор. – №17 (12450). – 25. 04. 2024. – 16 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А – О.– Москва: Нашриёти "Советская Энциклопедия", 1969. – 952 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. П – Қ.– Москва: Нашриёти "Советская Энциклопедия", 1969. – 950 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
9. Ҷумҳурият. – №192 (25055). – 3.10. 2024. – 4 с.

10. Electronic resource. -URL: <https://vazhaju.tj/search/ғаз> [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
11. Oxford Dictionary of English, 3rd Edition [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – Oxford Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5)
12. Electronic resource. -URL: <https://www.merriam-webster.com/sentences/broom> [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
13. Electronic resource. -URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Broom,_Warwickshire [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
14. Electronic resource. -URL: <https://www.merriam-webster.com/sentences/thorn> [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
15. Electronic resource. -URL: <https://dictionary.cambridge.org/example/english/thorn> [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
16. Electronic resource. -URL: [https://whitewolf.fandom.com/wiki/Thorns_\(VTM\)](https://whitewolf.fandom.com/wiki/Thorns_(VTM)) [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
17. Electronic resource. -URL: <https://www.collinsdictionary.com/sentences/english/baker> [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
18. Electronic resource. -URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Baker,_Missouri [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
19. Electronic resource. -URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Roosevelt,_New_York [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
20. Electronic resource. -URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Franklin_D._Roosevelt [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
21. Electronic resource. -URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Elmira,_Missouri [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
22. Electronic resource. -URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Elmira,_New_York# [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
23. Electronic resource. -URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Florida,_Orange_County,_New_York [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]
24. Electronic resource. -URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Florida> [санаи мурочиат: 29. 10. 2025]

ПАДИДАҲОИ СЕРМАЪНОИ ВА ОМОНИМИЯ ДАР НИЗОМИ КОМОНИМҲОИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу барассии падидаҳои сермаъноӣ ва омонимия дар низоми комонимҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Падидаҳои сермаъноӣ ва омонимия қабатҳои луғавии забон буда, дар баробари вожагони умумистеъмол, хосси номҳои чуғрофӣ низ мебошад. Дар мақола он комонимҳое мавриди таҳлил қарор гирфтанд, ки яке аз маънояшон аслии буда, маънои дигарашон номи ин ё он деҳаро ифода мекунад. Аломату хусусияти сермаъношавиву омонимшавии комонимҳо бештар дар таркиби ҷумлаву матн маълум мешавад, ки ин ҳолат дар мақола зикр шудааст. Равобити маъноӣ ё дар дигар бахшҳои топонимика ба кор рафтани як номи чуғрофӣ низ дар мақола қайд мешавад, ки ин аломат бештар хосси омоним-комонимҳо аст. Агар бештари комонимҳо дар забони тоҷикӣ аз забони арабӣ иқтибос шуда бошанд, пас, комонимҳои забони англисӣ аз забонҳои юнониву латинӣ ба вучуд омадаанд.

Вожаҳои калидӣ: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, комоним, сермаъноӣ, омоним, маъноӣ асли, маъноӣ маҷозӣ, тобишҳои маъноӣ, умумият, фарқият, шабоҳат, муқоиса.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайдаров Кароматулло Нуралиевич, унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Тел.: +992918 24 56 14.

ЯВЛЕНИЯ СИНОНИМИИ И ОМОНИМИИ В СИСТЕМЕ КОМОНИМОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена анализу явлений полисемии и омонимии в системе комонимов таджикского и английского языков. Полисемия и омонимия являются лексическими пластами языка и, наряду с общеупотребительными словами, свойственны также для географических названий. В статье анализируются омонимы, одно из значений которых является прямым, а другое представляет собой название конкретного населённого пункта. Признаки и особенности многозначности и омонимов наиболее ярко проявляются в составе предложений и текстов, что и отмечено в статье. В статье также отмечается семантическая связь или использование географического названия в других разделах топонимики, что более характерно для омоним-комонимов. Если большинство комонимов в таджикском языке заимствованы из арабского языка, то английские комонимы произошли от греческого и латинского.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, комоним, полисемия, омоним, буквальное значение, переносное значение, семантические оттенки, общность, различие, сходство, сравнение.

Сведения об авторе: Хайдаров Кароматулло Нуралиевич – соискатель кафедры лингвистики и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета им. Абуабдулло Рудаки.

Тел.+992918 24 56 14.

PHENOMENA OF SYNONYMY AND HOMONYMY IN THE SYSTEM OF COMONYMS OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article dealt with phenomena of polysemy and homonymy in the comonym system of the Tajik and English languages. Polysemy and homonymy are lexical layers of language and, along with common words, are also peculiarities of geographical names. This article is also dealt with homonyms, one of whose meanings is direct, while the other is the name of a specific locality. The characteristics and features of polysemy and homonyms are most clearly evident in the composition of sentences and texts, as noted in the article. The semantic connection or use of a geographical name in other areas of toponymy, which is more typical of homonymous commonyms are also noted in this article. The most commonyms in Tajik are borrowed from Arabic, while English commonyms derived from Greek and Latin.

Key words: language, Tajik language, English language, commonym, polysemy, homonym, direct meaning, figurative meaning, semantic peculiarities, community, difference, similarity, comparison.

About the author: Haidarov Karomatullo Nuralievich, researcher in the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

Tel.: +992918 24 56 14

ТАҲЛИЛИ ЭТИМОЛОГИИ БАРХЕ АЗ НОМҲОИ ЧУҒРОФӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Давлатзода М.Н.¹

Пажӯҳиши хусусиятҳои лингвистии номвожаҳои чуғрофӣ ё топонимҳо яке аз масъалаҳои умдаи забоншиносӣ маҳсуб ёфта, суханварони англис ба таҳқиқи он танҳо аз нимаи дуюми садаи XIX рӯ оварданд. Ин ҳам бошад аз таълифи фарҳанги решашинохтии номҳои чуғрофӣ, ки ба қалами У. Скит мансуб аст, маншаъ мегирад. Ин вожанома солҳои зиёде ҳамчун сарчашмаи баромади номҳои чуғрофии кишварҳои англисзабон ба шумор мерафт ва бе муболиға метавон таъкид намуд, ки маҳз пас аз таълиф ин фарҳанг равияи омӯзиши ҷанбаҳои решашиносии топонимҳо ба миён омад. Гузашта аз ин, фарҳангномаи мазкур дар созмони ҷамъияти топонимшиносони Англия, ки ибтидои садаи XIX бо ташаббуси муаррих ва забоншинос А. Мауэра ташкил шуда буд, нақши калидӣ бозида, ҳамчун заминаву муттақо ва ҳуҷҷати муҳимми узви он маҳсуб меёфт. Натиҷаи ҷаъолияти узви ин ҷамъият он буд, бо кӯшишу ғайрати эшон ҷилди нахусти асар роҷеъ ба номҳои чуғрофии англисӣ таълиф гардида, аз нашр баромад, ки дар он осори луғатнигорон ва суханшиносони англис, амсоли Г. Брэдли, В. Браун, Т. Кордингтон ва диг. ҷой доштанд. Баъдан, аз ҷониби узви ин ҷамъият як силсила фарҳангҳои номҳои чуғрофӣ таълифу тадвин шуданд, ки дар онҳо хусусияти решашинохтии топонимҳо мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ гардиданд. Омӯзишу таҳқиқи маводи зиёди топонимӣ ба пайдоиши маълумотномаи чуғрофии ҷазираҳои Британия оварда расонд, ки дар он номгӯи нуқтаҳои аҳолинишин, дарёву кӯлҳо, теплаву кӯҳҳо ва м.и. бо гунаҳои забониашон дарҷ ёфта буданд. Дар баробари ин, дар маълумотномаи мазкур баромаду пайдоиши ҳар як номи чуғрофӣ муфассал шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Як нуктаро бояд ёдовар шуд, ки олимону суханшинсон дар раванди таҳқиқи номҳои чуғрофии Британияи Кабир бештар ба ҷанбаҳои решашинохтии онҳо тавачҷуҳ менамуданд, зеро ки номвожаҳо бо таъриху маданияти кишварҳои дар он ҷойдошта иртиботи наздик доштанд. Гузашта аз ин, ба туфайли пажӯҳиши номҳои чуғрофӣ муҳаққиқ ба омӯзиши таърихи забон ғӯтавар шуда, иртиботи забон ва таърих ва тавҷам будани онҳоро мушикофона ба риштаи таҳқиқ мекашад. Ба андешаи В.Д. Беленкай “Номҳои чуғрофӣ дар бисёр ҳолатҳо қабати қадимтарин воҳидҳои забонро муаррифӣ карда, тавассути онҳо метавон қадимтарин падидаҳои овой ва сарфӣ, ки метавонистанд аз таъсири исмҳои ҷинс аз байн раванд, омӯхт” [2, 10]. То нимаи дуюми садаи XX олимону суханшиносон, ба монанди К. Кемерон, А.Х. Смит, Э. Эквал ва диг. асосан, ба пажӯҳиши ҷанбаҳои таърихии номҳои чуғрофӣ рӯ оварда, ин анвои исмҳои хосро аз нуқтаи назари таҳаввул дар сохтори сарфиву маъноӣ ва овоиву савтии онҳо таҳлилу баррасӣ намуданд. Ин навъи пажӯҳиш бештар дар таълифоте, ки ба таҳқиқи номҳои чуғрофии воҳидҳои маъмуриву ҳудудии Англия бахшида шудааст, ба назар мерасад.

Низоми номҳои чуғрофӣ дар забони англисӣ аз маҷмӯи номвожаву ҷойномҳо иборат буда, тӯли солҳои зиёде зери таъсири забонҳое, ки бо он истилогарони Британия ҳарф мезаданд, рушду такомил ёфтааст. Муҳаққиқону суханварон дар раванди таҳқиқи номҳои чуғрофии забони англисӣ панҷ қабати таърихиву маданӣ ё панҷ забонро ҷудо мекунанд, ки маҳз дар заминаи онҳо топонимҳои муосири ин забон ба вучуд омадаанд: келтӣ, лотиинӣ, англосаксонӣ, скандинавӣ ва фаронсавӣ. Ё ба ибораи дигар, муҳаққиқон дар бештари таълифоти худ аз панҷ забоне ёдовар мешаванд, ки унсурҳои онҳо дар таркиби номвожаҳои чуғрофии кишварҳои англисзабони имрӯза ба ҷашм меҳурад. Илова бар ин, бархе аз номҳои чуғрофии кишварҳои Британияи Кабир аз таъсири забонҳои дигар истилогарон, амсоли қабилаҳои келтии бритҳо, римӣҳо, англосаксонҳо, викингҳо ва нормаҳо ба вучуд омадаанд ва бархе аз унсурҳои номҳои вожагони қабилаҳои номбаршуда то ба имрӯз дар таркиби номвожаҳо маҳфуз мондаанд.

Яке аз қадимтарин қабати номҳои чуғрофиро дар забони англисӣ қабати келтӣ ташкил ме-
1. Давлатзода Назримад Мурод – номзади илмҳои филологӣ, декани факултаи забони англисӣ ва забонҳои шарқи ДДОТ ба номи С. Айни.

диҳад, яъне дар бештари номвожаҳои англисӣ унсурҳои келтӣ мушоҳида мешавад. Ин падида ро он сарчашмаҳои хатти, ки то ба замони мо омада расидаанд, бозгӯ мекунад. Пайдост, ки қабилҳои келтӣ дар садаи IV дар қазираҳои Британия сукунат доштанд ва дар ин бора сайёҳи юнонӣ Пифея, ки бо киштии худ дар соҳили Британия таваққуф намуда буд, дар ёддоштҳои худ ёдовар мешавад. Келтҳо мардуми таҳҷоии ин кишвар набуда, то замони ғатҳи Британия аз тарафи онҳо дар ин кишвар қабилҳои мухталифи барбарҳо умр ба сар мебарданд. Ба қавли А.Н. Беляева “Қабилҳои келтӣ гуногун буда, дар байни забонҳои онҳо ки ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупой шумиланд, иртиботи муайяне мавҷуд аст, яъне дар байни онҳо мутобиқату мувофиқати овой, унсурӣ ва луғавӣ дида мешавад” [3, 265].

Лозим ба ёдоварист, ки дар бештари номҳои чуғрофии Британияи Кабир то ба имрӯз ҳам унсурҳои келтӣ маҳфуз мондааст. Масалан, исми хоси Glasgow аз ду унсур келтӣ таркиб ёфтааст, яъне ҳиссаи якум сифати glas (сабз) ва ҳиссаи дуюм coed (сой, чарӣ) буда, ҳамчун астионим (номи шаҳр) маънии “сойи сабз”-ро ифода мекунад. Ба ҳамин минвол, метавон аз пешванди wal- ёдовар шуд, ки дар таркиби бархе аз комонимҳо ё ҷойномҳо, ки келтҳо пас аз истилои англосаксонҳо иқомат доштанд, мушоҳида намуд. Яке аз ин топонимҳо нимқазираи Cornwall буда, дар қисмати ҷанубу ғарби Британияи Кабир ҷойгир аст. Забоншинос П. Ҳ. Риней этимология ё баромади ин номвожаро ба вожаи келтии corn (димоғаи баромада, нимқазира) нисбат медиҳад. Ҳиссаи якуми номвожаи Cornwall аз вожаи cornovii ба маънии «сокинони нимқазира» ба вучуд омада, ҳиссаи дуюм он аз этоними walas (аз англ. қадим walh) пайдо шуда, мардуми онҳо худро сокини ҳамон нимқазира мешумориданд. Аз ин этоним инчунин номи воҳиди ҳудуди маъмурии Шохигарии Муттаҳида – Wales (Уэлс) ба вучуд омадааст [17, 58].

Ба унсурҳои келтиё, ки дар таркиби номҳои чуғрофӣ мушоҳида мешаванд, метавон аз форманти реп- ном бурд, ки маънои “теппа, пушта, қулла, баландӣ”-ро мефаҳмонад. Ин формант на танҳо дар таркиби номгӯи теппаву пушта ва қуллаву баландӣ, балки дар таркиби астионимҳо (номи шаҳрҳо) низ ба ҷашм мерасад. Дар баробари ин, баъзе ҷойномаҳо мавҷуданд, ки таркиби худ унсурҳои реп- дошта, роҷеъ ба маънии ҳиссаҳои онҳо суханварон ба фикри яқсон наомадаанд. Ба андешаи Е. Еквол, номвожаи Penrith аз ду унсур келтӣ, яке реп (теппа, қулла) ва дигаре rīd (қалъа, истехком) таркиб ёфта, ба маънии “қалъа дар кӯҳ” ба кор меравад [5, с. 24]. Аммо А. Д. Милз қайд мекунад, ки унсурҳои реп маъниҳои “head, chief, end (қисми болоӣ; қулла; димоға; тағ, қаҳр) ва унсурҳои rīd ё rhyd маънии “пастоб, гузаргоҳи дарё, убургоҳ” ифода мекунад [14, с. 366]. Аммо Д. Вели ба номвожаи Penrith маъниҳои “the head of the ford (қисми болоии пастоб/гузаргоҳи дарё/ убургоҳ)” ва “headland by the ford (димоғаи пастоб/гузаргоҳи дарё/ убургоҳ)” муносиб мешуморад [19, с. 263]. Ҷойномаи Penrith як шаҳри дорои раставу дукконҳои зиёде ва зерқисмати воҳиди маъмурий буда, дар ноҳияи Вестморленд ва Фурнесси Камбрияи Англия ҷойгир аст.

Ҷойномаи Penzance низ аз форманти реп (теппа, қулла) ва вожаи sans (муқаддас) таркиб ёфта, маънии “замини муқаддас”-ро ифода мекунад. Дар таркиби бархе аз астионимҳо (номи шаҳрҳо) унсурҳои келтиё мавҷуданд, ки баромади онҳо аз гидронимҳо (номи объектҳои обӣ) маншаъ мегирад, ба монанди Aberdeen, Cardiff.

Номвожаи Aberdeen аз унсурҳои келтии abhr-ir “якшавии дарё”, -deen – Dee + Don таркиб ёфта, маънои «шаҳре, ки дар ҷойи як шудани дарёҳои Ди ва Дон воқеъ аст»-ро мефаҳмонад. Аммо дар “Ҷилди дувоздаҳуми ҳисоботи нави омории Шотландия” роҷеъ ба пайдоиши ин ҷойнома чунин омадааст: “The name Aberdeen is composed of the Gaelic A-bar, and dun, which signifies the hill in the marsh. Aber, spelt Abar in Gaelic, is a compound of two words, au, water, and bar, an obstacle; hence it signifies a marsh.” [18, с. 2] (Номи Абердин аз унсурҳои гаеликии –bar ва dun таркиб ёфта, маънии “теппае дар ботлоқ”-ро ифода мекунад. Вожаи Aber, ки дар забони гаеликӣ Abar навишта мешавад, аз нигоҳи сохтор мураккаб буда, аз ду вожа, яъне au, water (об) ва bar, an obstacle (сад (д), банд) иборат аст ва он ба маънии “ботлоқ” ба кор меравад.). Ба андешаи А. Грант “унсур ё чузъи Aber- баромади пиктӣ (забони матруке, ки аз тарафи мардуме, ки дар аввалҳои садаи миёна дар шимоли Шотландия иқомат доштанд, истифода мегардид) дошта, ба маънои “резингоҳи дарё” истеъмол мешавад” [9, 23].

Ҷойномаи Cardiff аз унсурҳои саег (истехком) + Dydd/Dyff – номи келтии дарёи Тафф таркиб

ёфта, маънои “истехком дар дарёи Тафф»-ро ифода мекунад. Номвожаи Caerdydd номи уэлсии шаҳри Cardiff буда, аз вожаи Caerdyf дар садаи миёна ба вучуд омадааст. Ба андешаи В.О. Хиуэл ва М. Ричард ин вожа аслан, баромади бритоникӣ дошта, маънои “the fort of the Taff (истехкоми дарёи Тафф” –ро мефаҳмонад [12, 70].

Дар баробари ин, дар таркиби бархе аз номҳои чуғрофии аз забони келтӣ ба вучуд омада, алалхусус, номи нуқтаҳои аҳолинишин, форманти tre- (вожаи tref/trev ва tre) дида мешавад, ки ба номи деҳаву қария ва работу курғон ишора мекунад. Масалан, топоними Tregony ҳамчун “работи Ригни” маъмул буда, аз форманти tre- ва исми хоси Rigni таркиб ёфтааст [5, 24]. Номвожаҳои чуғрофие, аз забони келтӣ ба вучуд омадаанд, бештар дар қисмати ғарби Британияи Кабир, яъне Lancashire (Ланкашир), Gloucestershire (Глостершир), Cumbria (Камбрия) мушоҳида мешавад. Аммо Cornwall (Корнуолл) ягона воҳиди маъмурии Британияи Кабир аст, ки дар таркиби номҳои чуғрофии он вожаву унсур ва формаҳои келтӣ то ба имрӯз ҳам маҳфуз мондааст, яъне дар ин мавзӯ на танҳо ҳамаи ҷойномҳо баромади келтӣ доранд, балки забони гузаштагонии ин мардум низ дар баробари он ройиҷ аст.

Агар ба этимологияи ҷойномаи Lancashire (Ланкашир) рӯ орем, ин вожа ҳамчун исми хос аввалҳои қарни XIX дар таркиби луғавии забони англисӣ зухур кардааст. Ин ҷойнома аз ҷузъҳои lanca-, аз Lancaster, ки аз River Lune (дарёи Луна), вожаи лотинии fortifications (истехком) ва пасванд ё форманти исмсозии англисии қадими -shire, ки маънои “county (графство (воҳиди маъмурӣ-худудӣ дар Британияи Кабир) ва округ (воҳиди маъмурӣ-худудӣ дар ИМА), district (ноҳия), or division (округи интиҳоботӣ; зерноҳия ё ҷамоати деҳот”-ро ифода мекунад, ба вучуд омадааст. Рочез ба этимологияи ҷойномаи Lancashire (Ланкашир) назари Ч. К. Гордон ва К.М. Мэтьюз чунин аст: “Lancashire takes its name from the city of Lancaster, whose name means 'Roman fort on the River Lune' [8, 19], combining the name of the river with the Old English caester, which derived from the Roman word for a fort or camp [13, 41] (Вожаи Lancashire (Ланкашир) аз номи шаҳри Lancaster (Ланкастер) ба вучуд омада, маънои “қалъаи Рум дар дарёи Луна”-ро ифода мекунад ва ҳамзамон дар зерин маҳфуми ин вожа пайвастанда ё ҳаминишинии номи дарё бо калимаи англисии қадими caester, ки аз вожаи румии ифодакунаднаи маънои “қалъа ё лагер” пайдо шудааст, дарк мешавад). Дар вожаномаи ҷойномаи Lancashire чунин тазеҳ ёфтааст “a county of NW England, on the Irish Sea; administrative centre, Preston (воҳиди маъмурӣ-худудӣ дар шимолу ғарбӣ Англия буда, дар соҳили баҳри Ирландия воқеъ аст. Маркази маъмурии Ланкашир шаҳри Престон ба шумор меравад” [16].

Ҷойномаи Gloucestershire (Глостершир) аз номи шаҳри Gloucester (Глостер) ба вучуд омадааст. Вожаи Gloucester аз калимаи римии fort Glevum бо маънии “bright place (ҷойи равшан)” (келтии Gleva) ва калимаи англисии қадимаи ceaste (Roman town (шаҳри Рим) пайдо шудааст. Исми хос ё номвожаи Gloucestershire (Глостершир) аз вожаи Gloucester (Глостер), яъне номи шаҳр ва пасванд ё форманти исмсозии англисии қадими -shire, ки маънои “county ё shire (графство (воҳиди маъмурӣ-худудӣ дар Британияи Кабир) ва округ (воҳиди маъмурӣ-худудӣ дар ИМА)”-ро ифода мекунад, ба вучуд омада, ба маънои “the county of Gloucester (воҳиди маъмурӣ-худудӣ дар Глостер)” ба қор меравад.

Таъкидаш ба маврид аст, ки дар садаи I то милод Британияи Кабир дар зерин ҳуҷуми артиши Рим қарор дошта, ин истило то садаи V милод давом ёфт. Ин истило таъсири амиқи худро, пеш аз ҳама, ба забони англисӣ, алалхусус ба номҳои чуғрофии ин кишвар гузошт. Дар ин давра мавқеи лаҳҷаҳои келтӣ маҳдуд шуда, ҷойи онро забони лотинӣ гирифт ва ба ҳамин минвол дар таркиби номвожаҳои чуғрофӣ формантҳои лотинӣ мустаъмал гардиданд. Ба андешаи В.Д. Баленка “дар низоми номҳои чуғрофии муосир (Британияи Кабир – Д.Н.) нишонаву аломати таъсири забони лотинӣ ҷузъӣ буда, он қадар назаррас нест. Римӣҳо низ таъсири амиқи худро ба харитаи ин кишвар гузошта натавонистанд, зеро бештари номҳои ин давра лотинӣ набуда, ҳамчун шакли лотинишуда, яъне номҳои қадимаи келтиро муаррифӣ мекарданд. Имрӯз бошад дар таркиби номҳои чуғрофӣ танҳо асосҳои келтӣ маҳфуз монда, анҷомаву пасвандҳои лотинӣ дида намешавад” [2, 28]. Дар бештари таълифоти он давр номи пойтахти Британияи Кабир – London дар шакли лотинишудаи Londinium ба назар мерасид, аммо ин ҷойном на баромади лотинӣ, балки баромади келтӣ дошт. Эҳтимол меравад, ки ҷойноми мазкур ба исми шахси Londinos ва ё номи қавми мардуми дар онҷо

сукунатдошта ишора мекунад. Фарзияи дигаре роҷеъ ба этимологияи ин ҷойном мавҷуд аст, яъне дар лаҳҷаи валийи қадим вожаи Pong dun ба маънии “сокинони теппа, яъне истехҷоме, ки дар баланди сохта шуда буд” ба қор мерафт. Римӣҳо танҳо ба вожаи аслии келтӣ пасванди худро илова намуданд ва замоне, ки салтанати Рим барҳам хӯрд, вожагон низ аз истеъмол баромаданд.

Унсурҳои лотинӣ, асосан, дар таркиби номвожаҳои ҷуғрофии римии Британияи Кабир чандон зиёд нестанд, ба монанди: -caster (-chester, -cester) □ castra (бошишгоҳ, урдугоҳ, истехҷом); pont (пул, кӯпрук) ва м.и. Ба қатори вандҳое, ки хусусиёти такроршавӣ ё чандомади соҳибанд, метавон аз пасвандҳои -caster, -chester, -cester ёдовар шуд, ки аз вожаи лотинии castra (ӯрдугоҳи ҳарбӣ) ба вучуд омаданд. Ин формант, бештар дар таркиби номҳои ҷуғрофие мушоҳида мешавад, ки баромади келтӣ доранд. Масалан, пасванди лотинии -ceastre (дар шакли -cester) ба ҷузъи аввали ҷойном илова шуда, номи шаҳро ифода менамуд, ки римӣҳо онро Manucium (“Manchester”-и муосир) меномиданд, аммо дар асоси вожаи номи қадимаи ин шаҳр, яъне tamm маънои «сина, пистон, сари дил, яъне деҳа дар теппа тарзе ҷойгир шуда буд, синаи занро ба хотир меровард» маҳфуз буд. Дар баробари ин, пасванди номбурда дар таркиби ҷойномҳои Rochester (Ro(man) + -chester) (қалъаи Рим) ва Doncaster (гидроними Don + -caster) – «қалъаи Риме, ки дар соҳили дарёи Дон воқеъ аст) омада, баромади лотинӣ доштани ин номи ин шаҳрҳоро бозгӯ мекунад.

Аз шарҳу тавзеҳи хусусиёти решашинохтии бархе аз ҷойномҳои дар боло зикршуда маълум гардид, ки истилои Британия аз тарафи римӣҳо ба номҳои ҷуғрофии ҷазира он қадар таъсири амике нагузоштааст, ки бо ин падида мо мисоли қорбурди форманту пасвандҳои дар таркиби топонимҳои баромади лотинидошта рӯбарӯ шудем. Сарфи назар аз ин, то ба имрӯз дар таркиби бештари номҳои ҷуғрофии Британияи Кабир метавон унсурҳои лотиниро мушоҳида намуд, ки ин аз иртиботи забониву таърих ва ҷуғрофӣ доштани ин халқҳоро инъикос мекунад.

Пас аз тарки римӣҳо Британия зери ҳучуми қабилаҳои олмонӣ, яъне ютҳо ва англосаксонҳо қарор гирифт. Алалҳусус дар ҳамин давра номвожаи England (Англия) ба вучуд омад, ки маънои “замини англҳо”-ро ифода мекунад. Пайдоиши номвожаи England (Англия) дар вожаномаи “Oxford Dictionary of English (Фарҳанги англисии Оксфорд)” чунин тавзеҳ ёфтааст: “England was conquered by the Romans in the first century AD, when it was inhabited by Celtic peoples, and was a Roman province until the early 5th century. During the 3rd–7th centuries Germanic-speaking tribes, traditionally known as Angles, Saxons, and Jutes, established a number of independent kingdoms. England emerged as a distinct political entity in the 9th century before being conquered by William, Duke of Normandy, in 1066” [16] (Англия аз тарафи римӣён дар садаи яки мелодӣ забт гардид, ки дар он давра дар он халқҳои келт сукунат доштанд, то ибтидои садаи V Англия як вилояти Рим буд. Дар давоми садаҳои 3–7-ум қабилаҳои олмонизабон, ки расман бо номи англҳо, саксонҳо ва ютҳо маъмул буданд, як қатор салтанатҳои мустақилро таъсис доданд. Англия ҳамчун воҳиди муайяни сиёси дар асри 9 пеш аз забт аз тарафи Вилиям, гертсоги Нормандия, дар соли 1066 пайдо шудааст.). Истилоҳои англосаксонҳо ба номҳои ҷуғрофии Британияи Кабир таъсири қалон расонд. Бештари формантҳои вожасоз маҳз дар ҳамин давра ба вучуд омаданд, ки бо номҳои ҷуғрофии ин кишвар иртиботи надик доштанд. Алалҳусус дар замони истилоҳои англосаксонҳо формантҳое, ба монанди tun ва ham бо маънои “қария, деҳа” ё wick ба маънои “ферма (1) хоҷагии ҷудогонаи соҳаи маҳсус ба қорводорӣ; 2) хоҷагии деҳқонии хусусӣ дар заминҳои шахсӣ ё иҷора) роиҷ буданд, ки ҳамчун ҷузъи яқум дар таркиби бештари номҳои ҷуғрофӣ омада, номи қабилаву деҳа ва шаҳро ифода мекарданд. Масалан, шаҳри Birmingham дар гузашта ҳамчун як деҳаи одӣ дар ихтиёри худ қавму қабилаеро бо номи Beornmund (шакли ихтисораи он – Beornma) соҳиб буд. Аз ин рӯ, номи ин шаҳр ба маънии “деҳаи қавми Берма” қорбаст мешавад. Унсури tun (дар забони муосири англисӣ дар шакли ton роиҷ аст) дар таркиби ҷойномҳои Southampton (деҳае дар димоғаи чануб), Northampton («деҳае дар димоғаи шимол) ва унсури wick дар таркиби ҷойномҳои Ashwick (қасаба ё ферма дар ҷангали шумтол), Fenwick (қасаба дар ботлоқ) омада то андозае сермаҳсул будани ин унсурҳои топонимсрзро инъикос мекунад. Ба андешаи Е. Еквол “шаҳри Southampton (Саутгемптон) дар гузашта бо номи Hamtum маъмул буда, маънои “қасабае дар замини дарё”-ро ифода менамуд. Пасванди south- пас аз соли 962 ба ин ҷойном илова гардид, то ки дар доираи салоҳияти шоҳигарии Вессекс ин шаҳр аз Northampton тафовут кунад” [6, 345].

Дар баробари формантҳои дар боло зикршуда, ба унсурҳои топонимсозе, ки баромади англо-саксонӣ доранд, формант ё пасвандҳои зерин мансубанд:

-pool (халич): Liverpool (халичи лойқазор). Ба қавли П. Ҳенкс, Ф. Ҳодчз, Д. Милз, А. Рум “номвожаи Liverpool (Ливерпул) аз вожаи англисии қадими liver бо маънии “thick or muddy (лойқадор ё лойқазор) ва pol бо маънии “pool or creek (обанбор ё халич) бунёд ёфта, бори аввал соли 1190 дар шакли Liuepu сабти ном шудааст” [10, 1110]. Бо гузашти замон, номвожаи Liuepu ба таҳаввули шакли дучор шуда, имрӯз дар шакли Liverpool роиҷ аст. Дар вожанома ин номвожа ба чунин маънӣ омадааст: “a city and seaport in NW England, situated at the east side of the mouth of the River Mersey. Liverpool developed as a port in the 17th century with the import of cotton from America and the export of textiles produced in Lancashire and Yorkshire, and in the 18th century became an important centre of shipbuilding and engineering [16] (шаҳр ва бандари баҳрӣ дар шимолу ғарби Англия, дар тарафи шарқии резишгоҳи дарёи Мерси ҷойгир аст. Ливерпул ҳамчун бандар дар садаи 17 бо воридоти пахта аз Амрико ва содироти маҳсулоти нассочӣ ба Ланкашир ва Йоркшир рушд намуда, дар садаи 18 ба яке маркази муҳимми киштисозӣ ва муҳандисӣ табдил ёфт.).

-by (истехком дар назди замин, хона): Whitby (истехкоми мӯридор ё истехкоми сафед дар назди работ). Дар вожаномаи “Collins English Dictionary (Фарҳанги англисии Коллинз)” ҷойноми Whitby (Уитби) чунин шарҳ ёфтааст: “a fishing port and resort in NE England, in E North Yorkshire at the mouth of the River Esk; an important ecclesiastical centre in Anglo-Saxon times; site of an abbey founded in 656” [11] (бандари моҳидорӣ/моҳигирӣ ва осоишгоҳ дар шимолу шарқи Англия, дар Шарқи Шимолӣ Йоркшир дар резишгоҳи дарёи Эск; маркази муҳимми динӣ дар замони англо-саксонҳо; макони дайр, ки соли 656 таъсис ёфтааст).

-moor (кул): Blackmoor (кули сиёҳ). Чӣ тавре маълум гардид, форманти -moor дар таркиби номвожаҳо омада, ба номи ин ё он кул ишорат мекунад. Яке аз хусусиятҳои овоии ин номвожа дар он аст, ки ду тарзи овонавишт дорад, яъне дар гунаи англисии Британияи Кабир дар шакли /'blækəmə:/ ва дар гунаи англисии Америкаи Шимолӣ дар шакли /'blækə,mɔr/ роиҷ аст. Забоншиносон П.Х. Риней роҷеъ ба этимологияи номвожаи Blackmoor (Блэкмур) чунин менависанд: “The place-name is derived from the Old English words blæc, meaning black, and mor, meaning marsh, and would have been used to name a settlement near a dark marsh. Another source notes the name could have meant ‘dweller by the dark mere’ from the Old English 'blæc' + 'mere', from the Old English 'blæc,' and the Middle English 'Mor' ‘a Moor’[17, с. 45] (Ҷойноми мазкур аз вожаҳои англисии қадим blæc бо маънои “сиёҳ” ва mor бо маънои “ботлоқ” ба вучуд омада, барои номи қария ё деҳае, ки дар назди ботлоқи сиёҳ воқеъ буд, истифода мешуд. Дар сарчашмаи дигаре омадааст, ки ин ном этимолан маънои «сокини назди кӯли сиёҳ» ифода намуда, аз вожаи англисии қадимии 'blæc' + 'mere' (кули сиёҳ), аз вожаи англисии давраи қадимии 'blæc' (сиёҳ) ва аз вожаи англисии давраи миёнаи 'Mor' 'a Moor (кул) пайдо шуда бошад.).

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии баромаду пайдоиш ё этимологияи бархе аз ҷойномҳо, номвожаҳо ё номҳои ҷуғрофӣ дар забони англисӣ маълум гардид, таъсири забонҳои бегона дар таҷаввули таҳаввул ва тақомули топонимҳои ин забон назаррас будааст. Бархе аз номҳои ҷуғрофӣ ин забон дар давраҳои мухталифи таърихӣ ба таҳаввули сохториву овой дучор гардида бошанд ҳам, дар таркиби бархе аз онҳо то ба имрӯз ҳам унсурҳои келттиву лотинӣ ва ё скандинавигиву фаронсавӣ дида мешавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Алпатов В.В. Топонимические исследования в Великобритании (XX–XXI вв.): история, основные направления развития / В.В. Алпатов // Вопросы ономастики: журнал. – 2013. – № 1 (14). – С. 112—131.
2. Беленькая В.Д. Очерки англоязычной топонимики / В.Д. Беленькая. – М.: Высшая школа, 1977. – 227 с.
3. Беляев А.Н. Топонимы как источник историко-лингвистической и культурологической информации / А.Н. Беляев. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2018. – 394 с.

4. Armstrong, A.M.; Gelling, Margaret; Cameron, K. Some notes on the history of the English Place-Name Society // Journal of the English Place-Name Society: journal. –Vol. 25. – P. 1-8.
5. Ekwall E. Study on English place names. Oxford: Clarendon Press, 1978. - 221 p.
6. Ekwall, E. The Concise Oxford Dictionary of English Place Names. – Oxford, UK: OUP, 1947. – 577 p.
7. Everett-Heath J. Place Names of the World. London-Oxford: MacMillan Press, 2000. – 413 p.
8. Gordon J. Copley. Names and places: with a short dictionary of common or well-known place-names. – London: Phoenix House, 1964. – 226 p. P. 19.
9. Grant, Alison. The Pocket Guide to Scottish Place-Names. – Glasgo: Richard Drew Ltd, 2010. – 96 pp.
10. Hanks, Patrick; Hodges, Flavia; Mills, David; Room, Adrian. The Oxford Names Companion. Oxford: the University Press, 2002. – 1264 pp.
11. – URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/whitby>
12. Hywel Wyn Owen and Richard Morgan, Dictionary of the Place-names of Wales. University of Wales Press, 2007. – 506 pp. 70.
13. Matthews, C.M. Place Names of the English-Speaking World. – London: George Weidenfeld & Nicholson, 1972. – 370 pp.
14. Mills, A. D. Dictionary of British Place Names. Oxford: Oxford University Press. 1999. -P.366.
15. Milroy J. The history of English in the British Isles // Language in the British Isles. – Cambridge: Cambridge University press, 1984. Pp. 5–31.
16. Oxford Dictionary of English, 3rd Edition [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – Oxford Dictionary
17. Reaney P.H. The Origin of English Place-Names. London: Routledge & Kegan Paul, 1960. – 290 p.
18. The new statistical account of Scotland. Vol. XII. Aberdeen. – Edinburgh: W. Blackwood and Sons, 1845. – 1238 p
19. Whaley, D.A dictionary of Lake District place-names. – Nottingham: English Place-Name Society, 2006. – 423 p. 263.
20. Williamson, W. A. Local etymology, or Names of places in the British Isles and in other parts of the world explained & illustrated with notices of surnames and obsolete words. – London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1849. – 124 pp.

ТАҲЛИЛИ ЭТИМОЛОГИИ БАРХЕ АЗ НОМҲОИ ЧУҒРОҒИ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили решашинохтии бархе аз номҳои чуғроғӣ дар забони англисӣ бахшида шудааст. Номҳои чуғроғӣ ё топонимҳо як қабати муҳимми таркиби луғавии ҳар як забонро ташкил дода, таҳқиқу хусусияти лингвистии онҳо яке аз масъалаҳои умдаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Дар ин мақола он номвожаҳое мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд, бо таъсири забонҳои дар Британияи Кабир мавҷуд буда дар, давраҳои гуногуни таърихӣ ба таҳаввули шакли савтӣ рӯбарӯ шуданд. Гузашта аз ин, нақши бархе аз формантҳо ё пасвандҳое, ки ташаккули ҷойномҳо иштирок мекунанд, таҳқиқу таҳлил гардидаанд. Ҳамзамон дар ин мақола роҷеъ ба сермаҳсулии бархе аз формантҳои топонимсоз низ маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: забон, забони англисӣ, решашинохтӣ, номҳои чуғроғӣ, номвожа, формант, пасванд, забонҳои келтӣ, лотинӣ, скандинавигӣ, сохтор, маъно, таҳаввули шакли савтӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатзода Назримад Мурод, номзади илмҳои филологӣ, декани факултаи забони англисӣ ва забонҳои шарқи ДДОТ ба номи С. Айни.

Тел.: (+992885889889); **E-mail:** davlatov8900@gmail.com

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена этимологическому анализу некоторых географических названий в английском языке. Географические названия, или топонимы, составляют важную часть словарного запаса любого языка, и изучение их лингвистические характеристики являются одной из главных задач лингвистики. В данной статье рассматриваются топонимы, претерпевшие формальные и фонетические изменения в разные исторические периоды под влиянием языков, существовавших в Великобритании. Кроме того, в статье изучена и проанализирована роль некоторых формантов или суффиксов, участвующих в образовании топонимов. Также в статье представлена информация о продуктивности отдельных формантов в образовании топонимов.

Ключевые слова: язык, английский, этимология, географические названия, существительное, форманта, суффикс, кельтские языки, латынь, скандинавские языки, структура, значение, формально-фонетическое изменение.

Информация об авторе: Давлатзода Назримад Мурод, кандидат филологических наук, доцент, декан факультета английского языка и восточных языков ТГПУ им. С. Айии.

Тел.: (+992885889889); **E-mail:** davlatov8900gmail.com

ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF SOME TOPONYMS IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article is devoted to the etymological analysis of some geographical names in the English language. Geographical names, or toponyms, constitute an important part of the vocabulary of any language, and their linguistic characteristics study are one of the main tasks of linguistics. This article dealt with toponyms that have undergone formal and phonetic changes in different historical periods under the influence of the languages that existed in Great Britain. In addition, the role of certain formants or suffixes involved in toponym formation was studied and analyzed as well as. The article also contains information about the productivity of certain formants in toponym formation.

Key words: language, English, etymology, geographical names, noun, formant, suffix, Celtic languages, Latin, Scandinavian languages, structure, meaning, formal-phonetic change.

About the author: Davlatzoda Nazrimad Murod, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of English and Oriental Languages.

Tel.: (+992885889889); **E-mail:** davlatov8900gmail.com

СОХТА ШУДАНИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАНДАСА БАР ПОЯИ УСУЛИ САРФИИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Саидова Н. А.¹

Дар ҳар ду забон ҳам нақши усули сарфии калимасозӣ дар сохтани ин ё он анвои луғоту истилоҳот калон аст. Роҷеъ ба сермаҳсулию каммаҳсулии ин усули калимасозӣ суҳаншиносону олимон фикру андешаҳои ҷолибе баён карда, дар таълифоти худ аз он ёдовар мешаванд. Дар забоншиносии тоҷик, роҷеъ ба сохташавии вожаву истилоҳот ба воситаи усули мазкур забоншинсон Ш. Рустамов, Н. Шаропов, М. Муҳаммадиев, М. Қосимова, М. Султон, О. Қосимов, С. Хоркашев, П. Нуоров, Ғ. Мирзоев, С. Ҷоматов, Ш. Тураҳасанов ва дигарон рисолаву мақолот таълиф карда бошанд, пас, ин рисолатро дар забони англисӣ Н. Марчанд, Ҳ. Свит, И.В. Арнолд, В.П. Каушанская, О. Мешков Н.М. Амосова ва диг. ба анҷом расонидаанд.

Дар зери маҳфуми усули сарфӣ, пеш аз ҳама, сохташавии луғоту истилоҳот ба воситаи вандҳо ё пешванду павсандҳо дарк мешавад. Аммо на ҳамаи вандҳои калимасоз ба он қодиранд, ки дар сохтани вожаву истилоҳот саҳми калон дошта бошанд, зеро бештари онҳо каммаҳсул ва бемаҳсуланд. Бештари унсурҳои калимасозии забони тоҷикӣ аз забони форсии бостону миёна ба вучуд омада, то ба имрӯз бо каме таҳаввули сохторӣ ба қор мераванд, аммо бештари вандҳои калимасозии англисӣ бошанд, баромади юнониву латинӣ дошта, бидуни таҳаввул бо ҳамон шаклу маънӣ истеъмол мешаванд.

Мавриди таъкид аст, ки нақши усули сарфӣ дар бунёди истилоҳоти ҳандаса низ калон аст. Он истилоҳоте, ки раванди таҳқиқ мушоҳида гардиданд, мо ба ду гурӯҳ дастабандӣ намудем: а) сохта шудани истилоҳот ба воситаи пешвандҳо ва б) сохта шудани истилоҳот ба воситаи пасвандҳо.

1. Сохта шудани истилоҳот ба воситаи пешвандҳо. Сарфи назар аз он ки нақши пешвандҳо дар бунёди истилоҳоти ҳандаса назаррас нест, дар раванди таҳқиқ мо истилоҳотеро мушоҳида намудем, ки тавассути пешвандҳо сохта шудаанд, ба монанди:

пешванди но- Пешванди мазкур, асосан, маъноӣ рад ва инкорро ифода карда, аз як сифати дигар сифате месозад. Ин пешванд дар сохтани истилоҳоти ҳандаса каммаҳсул буда, миқдори истилоҳоте, ки тавассути он сохта шудаанд, ангуштшуморанд: норост; ноҳамвор. Сифати норост маъноӣ “ғайри рост, қач”-ро ифода намуда, дар бахши ҳандаса ба анвои хат ишора мекунад: хати норост, яъне хати қач.

2. Сохта шудани истилоҳот ба воситаи пасвандҳо. Он вожаву истилоҳоте, ки ба воситаи пасвандҳо сохта шудаанд, аз вожагони содда ба вучуд омадаанд, яъне решаи онҳоро вожаҳои содда ташкил мекунанд. Дар раванд таҳқиқ мо пасвандҳои зерине, ки дар сохтани истилоҳоти ҳандасаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ саҳм доранд, мушоҳида намудем:

пасванди -ча. Пасванди мазкур, асосан исмсоз буда, дар низоми истилоҳоти ҳандаса аз зарфи пор, исми порча сохтааст, ки ин ё он шакли геометриво ифода мекунад. Дар соҳаи геометрия вожаи умумистеъмолии порча ба худ маъноӣ истилоҳӣ қасб карда, дар зери ин мафҳум маънии “Он қисми хати рост, ки бо ду нуқта маҳдуд аст” фаҳмида мешавад [2,14]. Муодили пасванди -ча дар забони англисӣ унсури истилоҳосозии -ment буда, ба воситаи он истилоҳи segment сохта шудааст, ки дар забони тоҷикӣ вожаи “порча”-ро муаррифӣ мекунад.

пасванди -а. Ин пасванд дар сохтани истилоҳоти ҳандаса сермаҳсул буда, ба воситаи он шаклҳои мухталифи геометрӣ сохта шудаанд: давра, доира. Вомвожаи арабии давра аз исми содаи давр ба маъниҳои “гардиш, гирдгардӣ, чархзанӣ” ва пасванди -а бунёд ёфта, яке аз шаклҳои геометрӣ ба шумор меравад. Вомвожаи арабии доира бошад, аз сифати содаи доир ба маъниҳои “гирдгарданда, гардон, даврзананда, чархзананда” таркиб ёфта, дар соҳаи ҳандаса маъноӣ “хатти гирде, ки бо паргор қашида мешавад”-ро ифода мекунад [6, 459]. Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти

1. Саидова Н.А. – муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДК ба номи Рӯдакӣ

давра ва доира ба хамидгар муродифанд: Дар табақаҳои пуршумори маскунӣ ин ғорҳо ва дигар ёдгориҳои наздики Каспӣ даҳҳо ва садҳо асбобу абзори хурди сангичаҳмоқӣ боқӣ мондааст, ки аз байни онҳо, алалхусус, олоти шакли ҳандасӣ: китъаи доира (сегмент), секунҷа, шакли мунҳариф (трапетсия) ҷолиби диққат аст. [4, 276]. Истилоҳи кура бошад, аз вомвожаи арабии кур ба маънии “ченаки об аст, ки дарозӣ, бар ва чуқурии он ҳар қадам сеvu ним ваҷаб бошад ва камаш гунҷоиши 350 литр обро дошта бошад; оби ин андоза обгир равон набошад ҳам, пок ҳисоб меёфт” ва пасванди -а сохта шуда, дар баҳши ҳандаса ба маъние “ҳар ҷисми гирда, мудаввар; яке аз шаклҳои геометрӣ” ба кор меравад: Аз ҷумла, \bar{u} формулаи ҳисоб кардани суммаи қатори беохирӣ геометрӣ медонист ва муайян намуд, ки кура, цилиндри дар атрофи он кашидашуда ва конус баландии якхела дошта, дорои ҳаҷмиҳои бо нисбати 2: 3: 1 ифодашаванда мебошанд [5]. Муодили вожаи кура дар забони англисӣ исми содаи sphere буда, аз вожаи забони франсавии қадимии espere, лотинии sphere ва юнонии sphaira ‘ball (гирд, мудаавар)’ ба вучуд омадааст. Вожаи мазкур ба таркиби луғавии забони англисӣ дар давраи миёна иқтибос шудааст.

Дар баҳши ҳандаса бархе аз сифатҳои феълии замони гузаштае мавҷуданд, ки аз асоси замони гузаштаи феъл ва пасванд иборатанд. Масалан, вожаи шикаста дар баҳши ҳандаса дар таркиби истилоҳ-ибора омада, ба анвои хат ишора мекунад: хати шикаста.

пасванди -иш. Ба воситаи пасванди мазкур истилоҳоте сохта мешаванд, ки анвои мухталифи табдилдиҳиҳои геометрӣ ва ҳаракатхоро ифода мекунанд, ба монанди: гардиш. Истилоҳи гардиш аз феъли гард, яъне аз асоси замони ҳозираи феъли гаштан ва пасванди исмсозӣ -иш бунёд ёфтааст. Муодили пасванди -иш дар забони англисӣ унсурҳои калимасозӣ -tion, -ment буда, ба воситаи он истилоҳоти ҳандасаи motion ва movement сохта шудаанд, ки дар забони тоҷикӣ ҳамчун вожаи гардиш муаррифӣ мешавад.

пасванди -гор. Ин пасванд аз забони паҳлавӣ ворид шуда, маънои “ифодаи фаъолият (сиғаи муболиға) кунад, вақте ки ба решаи феъл, ки муодил бо муфрази амри ҳозир аст дарояд”-ро мефаҳмонад. Истилоҳоте, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудаанд, асосан, барои кашидани шаклҳои геометрӣ ба кор мераванд, ба монанди: паргор. Истилоҳи паргор аз феъли пар, яъне аз асоси замони ҳозираи феъли паридан ва пасванди -гор таркиб ёфта, дар луғатнома чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: “василае дӯшоҳа, ки бар як сари он мидод ё нӯги мидод қарор дорад ва барои кашидани доира ва андозагири хатҳои мустақим истифода мешавад” [12]: Бо фармоиши Фаридун аз растаи оҳангарон беҳтарин устодони ин ҳунарро ба наздаш оварданд, вай бо паргор ба ҳамин шакли гурзо кашида ба онҳо нишон дод ва гуфт... [5].

Муодили вожаи паргор дар забони англисӣ дар се шакл, яъне compass, compasses, a pair of compasses ба кор рафта, аз нигоҳи таркиби сарфӣ якумаш исми сода, дуҷумаш исми сохта ва сеҷумаш исми таркибӣ ё истилоҳ-ибора маҳсуб меёбад. Истилоҳи compasses дар луғатнома ба маънии зерин омадааст: “an instrument for drawing circles and arcs and measuring distances between points, consisting of two arms linked by a movable joint, one arm ending in a point and the other usually carrying a pencil or pen” [8] (асбоб барои кашидани доираҳо ва қавсҳо ва ченкунии масофаҳои байни нуқтаҳо, ки аз ду фишанг, ки бо ҳалқаи ҳаракаткунанда пайваस्त аст, иборат аст, ки яке дар нуқта тамом мешавад ва дигараш одатан қалам ё худкор дорад). Агар ба этимология ё пайдоиши вожаи compass рӯ орем, он аз исми “compas” ва феъли “compasser”-и франсавии қадим ва com- ‘together (якҷоя)’ + passus ‘a step or pace (қадам ва суръат)’-и забони лотинӣ ба вучуд омадааст. Ин вожа ба таркиби луғавии забони англисӣ дар садаи миёна иқтибос шудааст. Аз шарҳу тавзеҳ ва таҳлили сохтори муодили вожаи паргор дар забони англисӣ маълум гардид, ки яке аз шаклҳои он – compasses дар таркиби худ пасванди исми ҷамъсозандаи -es дошта, ба пасванди -гор муодил будани онро бозгӯ мекунад.

пасванди -ак. Доираи истеъмоли пасванди мазкур дар соҳаи ҳандаса хеле маҳдуд буда, миқдоре истилоҳоте, ки тавассути он сохта шудааст, камшумор аст, ба монанди хаткашак. Истилоҳоти хаткашак аз сифатҳои хаткашанда, хатбар (он ки аз як кас ба каси дигар мактуб мебарад, қосид, пайк) ва пасванди исмсозӣ -ак бунёд ёфта, дар баҳши ҳандаса ба маънии “ҷадвал, абзори ҷӯбин ё филизӣ, ки бо он хатти рост кашида мешавад” ба кор меравад [7, с. 431]: Дар болои мизи пойҳояш кандакҷорӣ шуд ғарами коғаз, қаламдони пур аз қаламҳои гуногуну хаткашак ва каме дуртар

як глобус гузошта шуда буд. Мо аз он ифтихор доштем, ки муаллимамон бо қалами сурх ин китобхоро хаткашак мекарданд, вақт пайдо менамуданд, ки нуктаҳои танкидии худро ба рӯи қоғаз оваранд ва ба муаллифони ин китоб мефиристонданд. [5]. Муродифи истилоҳи хаткашак исми содаи чадвал буда, дар луғатнома ба маънии: “олате, ки ба воситаи он хатти рост кашида мешавад” омадааст [7, 576]: Кӯчаҳои шаҳри нав, ба монанди кӯчаҳои шаҳри кӯҳна, қачмақачу пурхоку танг не, балки чадвал кашидагӣ барин рост, васеъ ва сангфарш буд, ва роҳи аробагард ҷудову роҳи пиёдагард ҷудо, ва тангкӯчаи сарбаста надошт; ва иморатҳои ду канори кӯча он қадар баланд, равшан ва паҳн, васеъ ва хушсохт ва мустақкам, ки биноҳои урфии шаҳри кӯҳна, дар муқоиса бо онҳо, пастак, торик ва танг ва бетартиб ва безеб ва амонат барин менамуд [5].

Муодили истилоҳи хаткашак дар забони англисӣ вожаи ruler буда, аз исми rule (қоида, меъёр) ва пасванди исмсози -er сохта шуда, дар бахши ҳандаса маънои “straight strip or cylinder of plastic, wood, metal, or other rigid material, typically marked at regular intervals and used to draw straight lines or measure distances раҳи рост ё цилиндраи пластикӣ, ҷӯбӣ, металлӣ ё дигар маводи саҳт, ки одатан бо фосилаҳои муқаррарӣ қайд карда мешавад ва барои кашидани хатҳои рост ё чен кардани масофа ба кор меравад”-ро ифода мекунад [8]: “Mark where the two ends of the string meet and measure the length with a ruler. To find the center of the top of the box, use a ruler to draw lines across opposite corners of the box” [13]. // Ҷойеро, ки ду нуғи ресмон ба ҳам мепайвандад, қайд карда, дарозии онро бо хаткашак чен кунед. Барои пайдо кардани маркази болои куттӣ, аз хаткашак барои кашидани хатҳо аз кунҷҳои муқобили куттӣ истифода баред.

пасванди -й. Ин пасванд дар сохтани истилоҳоти ҳандаса бемаҳсул буда, аз як сифат дигар сифате месозад. Масалан, вожаи ҳамворӣ аз сифтаи ҳамвор ва пасванди -й сохта шуда, дар бахши ҳандаса маънои “сатҳе, ки аз чор тараф беҳудуд буда”-ро мефаҳмонад. Муодили истилоҳи ҳамворӣ дар забони англисӣ на дар шакли сохта, балки дар шакли сода, яъне plane ва flat мустаъмаланд.

пасванди -дон. Пасванди мазкур дар бунёди истилоҳоти бахши ҳандаса бемаҳсул буда, аз як исм дигар исме месозад, ки маънои “макон ва зарфият”-ро ифода мекунад. Дар бахши ҳандаса, тавассути ин пасванд вожаи қаламдон сохта шудааст, ки аз исми моддии қалам (наии тарошида, ки бо он хат менависанд; хома, килк) ва пасванди исмсози -дон таркиб ёфтааст. Ин вожа дар бахши ҳандаса ба маънии “куттии маҳсули дарозрӯя, ки дар он қаламу сиёҳӣ, қаламқат ва ғ. нигоҳ дошта мешавад” ба кор меравад: Ман ба хари беҳурчин савор шуда, қаламдонро, ки ҳамаи асбобҳои дарунаш буд, ба ҷузгир ва қоғаз ба тарзи лӯла печонда ба пеши худ гирифта аз бозор баромадам ... [1, 125]. Муодили вожаи қаламдон дар забони англисӣ на исми сохта, балки исми таркибӣ – pencil case ва ё pen case ба шумор меравад.

пасванди -ор. Ин пасванд, аслан, аз феълҳои исмҳои месозад, ки он ё он асбоби геометро ифода мекунад. Истилоҳи protractor аз феъли protract (нақша кашидан, тарҳ кашидан) ва пасванди -or таркиб ёфта, маънои “an instrument for measuring angles, typically in the form of a flat semicircle marked with degrees along the curved edge (асбоб барои чен кардани кунҷҳо, ки одатан дар шакли нимдоираи ҳамвор бо миқёси дараҷаи канори ҳамшуда намудор мегардад)”-ро мефаҳмонад [8]: After writing what he knew was the wrong answer to the first geometry problem, Neel put his pencil and protractor down and rested his head on his arms [14]. Пас аз навишт он чизе, ки ӯ медонист, ҷавоби нодурусти аввалин масъалаи геометрӣ буд ва Нил қалам ва зовиясанҷашро монда, сарашро дар болои дастонаш гузошт. Муодили истилоҳоти protractor дар забони тоҷикӣ вожагони транспортёр ва зовиясанҷ буда, якумин тавассути усули калка аз вожаи франсавии transporteur ба вучуд омада, дувумин бошад аз вомвожаи арабии зовия (шакли ҳандасии ҳосил аз расми ду нимхат аз як нуқта; кунҷ) ва феъли санҷ аз асоси замони ҳозираи феъли санҷидан сохта шуда ба маънои “василае барои андозагирии зовияҳои уфуқӣ” ба кор меравад: Як нуғи асбоби зовиясанҷ дар ҷуқурии 11 метр даруни хандақи дар шах қандашуда ва нуғи дигари азбайнрафтаи он тахминан дар баландии 30 метр воқеъ гардида будааст. [4, 432]. Бақияҳои олотии асосии расадхона – асбоби дукӯшаи зовиясанҷ, ки барои мушоҳидаи Офтоб, Моҳ ва зимнан, дигар сайёраҳо кор фармуда мешуд, маҳфуз мондааст. [4, 321].

пасванди -ер. Пасванди мазкур дар низомии истилоҳоти риёзӣ сермаҳсул буда, аз феъл исми месозад, ки номгуӣ ин ё он асбоби геометро ифода мекунад, ба монанди rubber, eraser ва ғ. Истилоҳи rubber аз феъли rub (пок кардан, тоза кардан) ва пасванди er сохта шуда, дар бахши ҳан-

даса ба маънии “асбоб барои пок кардан ё тоза кардани хатти навишташуда” корбурд мегардад. Муродифи истилоҳи rubber вожаи eraser буда, якумин хосси забони англисии Британияи Кабир ва дуюмин хосси забони англисии Амрикои Шимолӣ ба шумор меравад. Муодили истилоҳоти rubber ва eraser дар забони тоҷикӣ исми мураккаби омеътаи хаткӯркунак буда, дар бахши ҳандаса ба маънии “порчай махсуси резинӣ барои кӯр кардани хатти навишташуда, хатпок” истеъмоли мешавад [7, 431]: Дар баробари дафтар кӯдакони синфи 1 бояд ашёҳои дигари таълимиро аз қабилӣ куттии ҳарф ва рақам, қоғазӣ ранга, пластилин, муқаламҳо, чӯбчаҳои ҳисобкунӣ, китобмонак, рӯйкашаки дафтар, хаткӯркунак дошта бошанд [5].

пасванди -ium. Пасванди мазкур, асосан, исмсоз буда, дар таркиби вожагонӣ, ки аз забонҳои латиниву юнонӣ иқтибос шудаанд, ба назар мерасад, ба монанди: trapezium. Истилоҳи trapezium аз вожаи trapeze ва пасванди -ium таркиб ёфта, дар забони англисии Британияи Кабир ба маънии “a quadrilateral with one pair of sides parallel (чоркунҷае, ки як ҷуфт паҳлӯяш мувозӣ аст” ва дар забони англисии ИМА ба маъноӣ “a quadrilateral with no sides parallel (чоркунҷае, ки ягон тарафаш мувозӣ нест) ба кор меравад. Истилоҳи trapezoid муродифи вожаи trapezium ба шумор меравад. Муодили истилоҳи trapezium дар забони дар ду шакл роиҷ аст, яъне вомвожаи юнонии трапетсия ва вомвожаи арабии зузанақа, ки доираи истеъмоли якумин дар муқоиса ба дуюмин фарох мебошад.

пасванди -ment. Ин унсурӣ калимасоз аз пасванди франсавӣ ё латинӣ -mentum ба вучуд омада, дар бахши ҳандаса, асосан, аз феъл исме месозад, ки маъноӣ “яке аз анвои табдилдиҳӣҳои геометрӣ”-ро мефаҳмонад, ба монанди: movement. Истилоҳи movement аз феъли move (ҳаракат кардан) ва пасванди исмсозӣ -ment сохта шудааст. Муодили истилоҳи movement дар забони тоҷикӣ вомвожаи арабии ҳаракат буда, аз нигоҳи таркиби сарфӣ исми содда аст.

пасванди -al. Ин пасванд дар сохтани истилоҳоти ҳандаса каммаҳсул буда, тавассути он аз исмҳои сифатҳое сохта мешаванд, ки дар таркиби истилоҳ-ибораҳо омада, ба анвои мухталифи хат ишора мекунад: horizontal (уфуқӣ) – horizontal line (хатти уфуқӣ).

пасванди -ical. Пасванди мазкур низ мисли пасванди -al каммаҳсул буда, ба воситаи он аз исмҳои сифатҳое сохта мешаванд, ки дар таркиби истилоҳ-ибораҳо омада, ба анвои мухталифи хат ишора мекунад: vertical (амудӣ/шоқулӣ) – vertical line (хати амудӣ/шоқулӣ).

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳ ва таҳлили унсурҳои калимасоз ва нақши онҳо дар сохта шудани истилоҳоти ҳандаса маълум гардид, ки дар сохтани ин анвои истилоҳот усули номбурда каммаҳсул ба шумор меравад. Дар раванди таҳқиқ мо ҳамагӣ бо як пешванди истилоҳсоз рӯ ба рӯ шудем, ки аз бемаҳсул будани пешвандҳоро дар бунёди истилоҳоти ҳандаса бозгӯ мекунад. Аз шаш пасванди тоҷикие, ки зикри номашон дар боло рафт, танҳо яктоашонро, яъне пасванди “-а”-ро метавон то андозае сермаҳсул номид ва боқимонда унсурҳои калимасозии тоҷикӣ ба қатори пасвандҳои бемаҳсул шомиланд. Сохта шудани истилоҳоти ҳандаса ба воситаи пешвандҳо дар забони англисӣ маъмул набуда, мо онҳоро мушоҳида накардем. Аз шаш пасванди англисӣ, ки дар сохтани истилоҳоти ҳандасӣ иштирок намуданд, танҳо пасванди -er сермаҳсул буда, миқдори истилоҳоти тавассути ин пасванд сохатшуда то андозае зиёд аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо/ Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 464 с.
2. Бурҳонов У., Шарифов Ҷ. Геометрия. Китоби дарсӣ барои синфи 7-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Нашри чорум / У. Бурҳонов, Ҷ. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 2023. – 112 с.
3. Бурҳонов У., Шарифов Ҷ. Геометрия. Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Нашри чорум / У. Бурҳонов, Ҷ. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 2021. – 112 с.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Бобочон Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 704 с.
5. Национальный корпус таджикского языка [электронный ресурс].-URL: https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search/ [дата обращения: 28. 10. 2025].
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.

7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я. – Душанебе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
8. Oxford Dictionary of English, 3rd Edition [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – Oxford Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5)
9. Collins English Dictionary. 8th Edition [Electronic resource]. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. – Collins (En-En) (к версии ABBYY Lingvo x5)
10. New Oxford American Dictionary, 3rd Edition [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2010. – Oxford American Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5).
11. Concise Oxford American Thesaurus [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2006. – Oxford American Thesaurus (En-En) (к версии ABBYY Lingvo x5).
12. -URL: <https://vazhaju.tj/search/паргор> [санаи муроҷиат: 16. 11. 2025]
13. -URL: <https://www.merriam-webster.com/sentences/rule>. [санаи муроҷиат: 16. 10. 2025]
14. -URL: <https://www.dictionary.com/browse/protractor>. [санаи муроҷиат: 16. 10. 2025]

СОХТА ШУДАНИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАНДАСА БАР ПОЯИ УСУЛИ САРФИИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба сохта шудани истилоҳоти ҳандаса бар пояи усули сарфии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Маълум гардид, ки ин шеваи калимасозӣ дар сохтани истилоҳоти ҳандаса он қадар сермаҳсул набуда, миқдори истилоҳоти тавассути ин усул сохташуда хеле маҳдуд аст. Дар раванди таҳқиқ як пешванди тоҷикӣ ва дуvozдаҳ пасванди истилоҳсоз дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт. Аксарияти унсурҳои калимасозии тоҷикӣ бунёди ва аз забони форсии миёна пайдо шуда, муодили англисии онҳо аз забонҳои латиниву юнонӣ ба вучуд омадаанд.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳ, забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ҳандаса, истилоҳоти ҳандаса, усулҳои калимасозӣ, усули сарфӣ, пешванд, пасванд, пасвандҳои каммаҳсул, пасвандҳои сермаҳсул, муқоиса, фарқият, шабоҳат, умумият.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Нилуфар Абдулмачидовна – номзоди илми филология, муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.

Тел.: (+992) 988436383; **E-mail:** nilufar.saidova.92@list.ru

ОБРАЗОВАНИЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА ОСНОВЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СПОСОБА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена созданию геометрических терминов на основе аффиксального способа словообразования в таджикском и английском языках. Выяснилось, что данный способ словообразования не очень продуктивен при создании геометрических терминов, а количество терминов, созданных этим способом, весьма ограничено. В ходе исследования были проанализированы и обсуждены один таджикский префикс и двенадцать терминообразующих суффиксов в сравниваемых языках. Большинство таджикских словообразовательных элементов имеют среднеперсидское происхождение, а их английские эквиваленты – латинское и греческое.

Ключевые слова: слово, термин, язык, таджикский язык, английский язык, геометрия, термины геометрии, способы словообразования, морфологический способ, префикс, суффикс, менее продуктивные суффиксы, более продуктивные суффиксы, сравнение, различие, сходство, общность.

Информация об авторе: Саидова Нилуфар Абдулмачидовна, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии КГУ им. А. Рудаки.

Тел.: (+992) 988436383; **E-mail:** nilufar.saidova.92@list.ru

FORMATION OF GEOMETRY TERMS BASED ON THE MORPHOLOGICAL WORD-FORMATION METHOD IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article dealt with creation of geometric terms based on affixal word formation in Tajik and English. It was found that this method of word formation is not very productive in creating geometric terms, and the number of terms created using this method is quite limited. The study analyzed and discussed one Tajik prefix and twelve term-forming suffixes in comparable languages. Most Tajik word-forming elements are of Middle Persian origin, while their English equivalents are Latin and Greek.

Key words: word, term, language, Tajik language, English language, geometry, terms of geometry, methods of word formation, derivational method, prefix, suffix, less productive suffixes, more productive suffixes, comparison, difference, similarity, community.

About the author: Saidova Nilufar Abdulmajidovna, Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer in the Department of Linguistics and Comparative Typology of KSU named after A. Rudaki.

Tel.: (+992) 988436383; **E-mail:** nilufar.saidova.92@list.ru

НАҚШИ ФАХРИЯ ДАР СОХТОРИ БАДЕИИ ДОСТОНИ «ГАРШОСПНОМА»-И АСАДИИ ТҶСӢ

Шерализода А.Ш.¹

Абумансур Алӣ ибни Аҳмад Асадии Тӯсӣ аз чехраҳои намоёни адабиёти классикии форсии тоҷикӣ дар асри XI маҳсуб мешавад. Асадии Тӯсӣ бо достони қаҳрамонии «Гаршоспнома», луғати тафсирии «Луғати фурс» ва мунозираҳои хазинаи адабиёти моро бою ғанӣ гардондааст. Шарҳи ҳол ва рӯзгори сипарикардаи шоир шаҳодат аз он медиҳад, ки ӯ дар шаҳри адабпарвари Тӯс дар хонаводаи мухтарамии аз нигоҳи иҷтимоӣ таъмин ва ба илму адаб тавачҷуҳошта бузург гардидааст [4; 5]. Донандаи хуби илмҳои замона аз қабилӣ таъриху фалсафаву ахлоқ, сарфу наҳви забони арабӣ, нучуму ҳандасаву риёзӣ ҳисобу арӯз ва дигар илмҳо буданаш зимни баёни ҳолатҳои гуногуни образҳои достони «Гаршоспнома» баръало ба назар мерасад.

Мутаассифона, замони зиндагии шоир ба давраи бесарусомонӣ ва тохтутозҳои Султон Маҳмуд ва Салҷуқиён рост меояд. Шиблӣ Нуъмонӣ Асадии Тӯсиро «дувумин тоҷдори иқлими суҳан» номида, таъкид мекунад, ки «... баъд аз фароғат аз таҳсилӣ улуми мутадовила мусофирате ба Ироқ кард ва худро дар дарбори Даёлима расонид ва баъди чанде ба Озарбойҷон рафт» [10, 157]. Дар ин вақт Абудулафи Дайронӣ дар Нахҷувон салтанат меронд ва ба адабиёт тавачҷӯҳ дошт, бинобар ин шоир ба Нахҷувон рафт ва достони «Гаршоспнома»-ро он ҷо навишт ва ба ҳокими Нахҷувон, ки аз нигоҳи шоир марди фозилу донишманд аст, бахшид:

Суҳанҳо-ш дурр асту донишсиришт,
Хабарҳо-ш ҳар як ҷароғи биҳишт.
[5, с. 39]

Асадии Тӯсӣ навиштани достони «Гаршоспнома»-ро бо хоҳиши Муҳаммади ибни Исмоил Ҳуссо ва бародараш Иброҳими род оғоз кардааст. Дар оғоз Асадии Тӯсӣ аз номи ин ду родмарди додварзу динфурӯз аз Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ва асари безаволи ӯ «Шоҳнома» ёдрас мегардад:

...Зи ҳар гуна роӣе фиканданд бун,
Пас он гаҳ кушоданд банди суҳун.
Ки Фирдавсии Тӯсии покмағз,
Бидодаст доди суҳанҳои нағз.
Ба «Шоҳнома» гетӣ биёростаг,
Бад он нома номи накӯ сохтаг.

Ба василаи бузургдошти Фирдавсӣ шоир аз номи ӯ ба ситоиши ҳунари шоирӣ худ мепардозад:

Ту ҳамшаҳрӣ ӯрову ҳампешай,
Ҳам андар суҳан ҷобукандешай.
Бад-он ҳамраҳ аз номаи бостон,
Ба шеър ор хуррам яке дoston...
[5, с. 36]

Бояд гуфт, ки «Гаршоспнома» дар пайравии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ навишта шуда, мисли ин шоҳасар шоир талош намудааст, ки қисми анъанавии дostonро ба ситоиши Худову расул, дар ситоиши дину накӯҳидани ҷаҳон, дар сифати осмону тавобеи чоргона, дар ситоиши мардум, сифати ҷону тан, дар сабаби гуфтани қисса, дар ситоиши Бӯдулаф бахшад, ки ин қисми анъанавии аксари дostonҳои адабиёти классикии форсии тоҷикиро ташкил медиҳад. Шоир ёдрас мешавад, ки Абудулафи Дайронӣ ӯро гиромӣ медоштаг, аз ин хотир ин китобро ба номи ӯ бахшидааст:

1. Шерализода А.Ш. – н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

...Ки ҳамвора ман- бандаро шод дошт,
Сарамро зи ҳампешагон барфарошт.
Дабири вай овард зи ман паём,
Гузин деҳхудо луълуи некном,
Ки гӯяд ҳаме шоҳи фарҳангчӯй,
Ба номи ман ин номаро боз гӯй...

[5, с. 42]

Ба андешаи Шиблии Нуъмонӣ «...Гаршоспнома» халқаи байни «Шоҳнома» ва «Искандарнома» аст ва гумон меравад, ки Низомӣ «Гаршоспнома»-ро ҷилави худ гузоштаву «Искандарнома»-ро навиштааст» [10, с 160].

Дар бораи рӯзгор ва осори Асадии Тӯсӣ, ҷойгоҳи «Гаршоспнома» ва қасидаҳои мунозиралии шоир, аҳаммияти «Луғати фурс» адабиётшиноси варзидаи тоҷик Алии Муҳаммадии Хуросонӣ дар асоси муқоисаву муқобалаи дастхатҳои зиёд, таъкираву сарчашмаҳои адабӣ қорҳои бунёди-еро анҷом дода, хулоса мекунад, ки «... ӯ дар таърихи адабиёти беш аз ҳазорсолаи форсии тоҷикӣ бо ҳамосаи қаҳрамони «Гаршоспнома», аввалин фарҳанги тафсирии то ба замони мо расидаи «Луғати фурс», ки ҳамчун сарчашмаи бебадали адабӣ қимати вижа дорад... мақом ва манзалати ҳосаеро сазовор аст» [4, с.3]. Аз ин рӯ, мо ба ҳалли масъалаҳои болозикр бо муҳаққиқи тоҷик ҳамфикрем.

Роҳи асосии тавачҷуҳи мамдуҳро бештар васф намуданро шоирон аксаран дар сурудани байтҳои фахрия мебинанд, ки Асадии Тӯсӣ низ аз он фаровон истифода намудааст. Асадии Тӯсӣ «Дар ситоиши Шоҳ Будаулаф» дар баробари таърифу тавсифи малик Абудаулафи Дайронӣ дар байти аввал аз худ дарак медиҳад:

Кунун з-абри дарёи маънӣ гуҳар,
Биборам гули дониш орам ба бар.

[5, с. 37]

Пас аз қисми анъанавии дoston дар бахши 10-ум сюжети дoston оғоз мегардад. Шоир таъкид мекунад, ки ин қиссаи қадимӣ буда, саропо аз панду андарз аст:

Зи Кирдори Гаршосп андар ҷаҳон,
Яке нома буд ёдгор аз меҳон.
Пур аз донишу панди омӯзгор,
Ҷам аз рози чарху ҳам аз рӯзгор...

[5, с. 40]

Асадии Тӯсӣ дар оғози дoston таъкид мекунад, ки Ҳақим Фирдавсӣ аз паҳлавонию ҷасорати паҳлавонон ёдрас шуда, аз Гаршосп ва қаҳрамонию паҳлавонию ӯ фаромӯш кардааст:

Ба «Шоҳнома» Фирдавсии нағзгӯй,
Ки аз пеши гӯяндагон бурд гӯй.
Басе ёди разми ялон карда буд,
Аз ин дoston ёд н-оварда буд.

[5, с. 41]

Ё ҳамин маъниро дар байти дигар аз номи ҳокими замон зикр мекунад:

Агар з-он ки Фирдавсӣ инро нагуфт,
Ту бо гуфтаи хеш гардон-ш ҷуфт.

[5, с. 42]

Ҷарҷанд Абулқосим Фирдавсӣ дар «Достони Кайхусрав» зимни баёни «Оростани Кайхусрав лашкари худро» аз номи Рустам силсилаи хонаводаи паҳлавононро сифат мекунад, аз Гаршосп низ ёд меоварад:

Ҷаҳондор Гаршосп чун шуд куҳан,
Наримон зи кӯпол гуфтӣ суҳан.
Ҷу Гаршосп кӯпол бардоштӣ,
Ба майдони кин ҳеч нагзоштӣ.

Ба разм ар савор ар пиёда будӣ,
Замин аз далерон-ш сода будӣ.
Ба Руму ба Чину ба Ҳинд аз набард,
Ба мардӣ бикард, он чӣ он кас накард.
Ба гетӣ дарун то ки ӯ зинда буд,
Ба мардӣ кас ӯро наяфканда буд.
[6, с. 407]

Асадии Тӯсӣ дар дoston аз офаридани образи Гаршосп, қахрамонию далерии ӯ сухан карда, образу шуҷоату қахрамонию Рустамро ҳеҷ меҳисобад:

Зи Рустам сухан чанд хоҳӣ шунуд,
Гумонӣ, ки чун ӯ ба мардӣ набуд.
Агар разми Гаршосп ёд оварӣ,
Ҳама разми Рустам ба бод оварӣ
[6, с. 41]

Беинсофист, агар ҳама қахрамониҳои Рустамро бо далерию шуҷоати Гаршосп баробар шумарем. Асадии Тӯсӣ чанд ҳолатро, ки Ҳаким Фирдавсӣ барои реалитар тасвир шудани образи Рустам дар ин «Шоҳнома»-и безавол овардааст, сустии Рустам ҳисобидааст. Аммо адабиётшинос Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ин ҳолати тасвиркардаи Асадии Тусиро танҳо ба хотири зиёд кардани тавачҷӯхи хонандааш медонад. «Ин услуби пешгирифтаи шоир танҳо як роҳи диққату майли хонандаро ба тарафи асари худ ҷалб намудан асту бас» [4. с.162], ки ин ба назари мо шуҳратталабӣ ва фахр ва нозиш назди мамдуҳ ба хотири волоияти асари офаридаи шоир аст, ки ин ҳолатро дар ашъори шоирони дигар низ мушоҳида намудем.

Аммо, масалан, Ҳаким Фирдавсӣ лаҳзаеро дар «Достони ҷанги Рустам бо Аквондев» тасвир мекунад, ки замоне Кайхусрав аз Рустам хоҳиш кард, ки бо Аквондев мубориза барад, Рустам се рӯз ӯро дар дашт пайдо накард ва пас аз андаке истироҳат ӯро хоб бурд ва Аквондев ӯро ба абр бурд:

Чу Аквонаш аз дур хуфта бидид,
Яке бод шуд то бад-ӯ даррасид.
Замин гирд бибриду бардошташ,
Зи ҳомун ба гардун барафрошташ...
[6, с. 276]

Рустам тадбир кард, ки агар ба дев гӯяд, ки ба дарё афканадаш, девҳо чапкоранд, ӯро ба кӯҳ меафканад, аз ин рӯ гуфт, ки ба кӯҳ афканад, дев ӯро ба дарё фиканд.

Вақте Асадии Тӯсӣ аз ҳунари образофаринии худ фахр мекунад симои абадзиндаи Рустамро аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ кам мебинад ва ҳамин лаҳзаи тасвири Фирдавсиро таъна мекунад:

Ҳамон буд Рустам, ки деви нажанд,
Бибурдаш ба абру ба дарё фиканд
[5, с. 41]

Асадии Тӯсӣ лаҳзаи дигари шикасти Рустамро тасвир мекунад:

Футуҳ шуд зи Ҳуммон ба гурзи гарон,
Задаш марзбоне ба Мозандарон.

Лаҳзаи футуҳ шудани Рустам дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳангоми Ҷанги Рустам бо Афросиёб зикр мегардад. Баъди кушта шудани Сурха писари Афросиёб аз дасти Фаромарз ва Пилсам писари Пирон дар майдони набарди Рустам Афросиёб дар набард шуд:

Яке найза солори тӯронсипоҳ,
Бизад бар бари Рустами кинахоҳ
[6, с. 321]

Афросиёб илоҷи раҳой аз Рустамро дар гурез донист, он гоҳ Ҳуммон ба Рустам бо гурзи гароне ба китфаш зад:

...Бизад бар сари шонаи пилтан,
Хурӯшанда гашт аз ду рӯ анчуман...
Ба сад ҳила аз чанги он аждаҳо,
Варо кард Хуммони Виса раҳо...

[6, с. 274]

Ҳолати дигари кам дидани образи Рустамро Асадии Тӯсӣ ҳангоми дар майдони набард бо Исфандиёри руйинтан ва аз паҳлавони Сухроб хаста гардидани паҳлавонро низ ёдрас мекунад:
Забун кардаш Исфандиёри далер,
Ба гуштӣ-ш овард Сухроб зер.

[5, с. 41]

Ин «сустиҳо»-и образи Рустам ба хотири равшану возеҳ нишон додани образи офаридаи ҳуди шоир аст, то мамдуҳ эҳсос кунад, ки образ ва корнамоиҳои офаридаи шоир ҷовидона меонад:

Сипаҳдор Гаршосп то зинда буд,
Накардаш забун кас, наафканда буд.
Ба Ҳинду ба Руму ба Чин дар набард,
Бикард, он чи Дастану Рустам накард

[5, с. 41]

Шоир бар он бовар аст, ки ин достон аз достонҳои «Шоҳнома» кам нест, аммо «хушқу бебору пажмурда сахт» гардида, аз ин рӯ бо таъби гуҳарбори худ онро аз нав шуҳратёр мегардонад:

Ман акнун ба таъям баҳор оварам,
Мар ин шохи навро ба бор оварам.
Зи боди хунар гул кафонам бар ӯй,
Зи абри сухан дур фишонам бар ӯй...
Бутистоне ороям аз хуш сухан,
Ки ҳаргиз нигораш нагардад куҳан

[5, с. 41]

Дар «Шоҳнома» мо борҳо шоҳид шудем, ки Ҳақим Абулқосими Фирдавсӣ аз куҳан будани қиссаҳои асар ёдовар мешавад. Асадии Тӯсӣ низ оғози достонро аз қадимӣ будани достон гӯшзад мекунад:

Сарояндаи деҳқони мӯбаднаҷод,
Зи гуфти дигар мӯбадон кард ёд...

[5, с. 42]

Пас, ба тасвири образи Ҷамшед, ки Гаршосп аз авлоди ӯст, мепардозад. Зимни тасвири таваллуд шудани писари Ҷамшед- Шедасп бори дигар аз донанда будан аз ин достони қадимӣ ёдовар мешавад:

Чунин омад аз гуфтаи бостон,
В-аз он, к-огаҳ аз рози ин достон.
Ки Заҳҳок ногаҳ гирифташ ба Чин,
Ба арра ба ду ним кардаш ба кин...

[5, с. 62]

Бояд иқрор шуд, ки Асадии Тӯсӣ дар достон фаҳрия зиёд ба қор набурдааст, аммо аҳёнан ба назар мерасад. Масалан аз баҳши таваллуд шудани писари Ҷамшед то таваллуду бачагӣ, бузургию ҷасорати Гаршосп, дар дили Заҳҳок тарс ҷой гирифтани то набардҳои Гаршосп аз фаҳрия истифода намекунад, аммо дар баҳши 103 «Расидани Гаршосп ба назди Бараҳман» чун аз номи Бараҳман Гаршоспро насиҳат мекунад, аз хунари кӯтоҳбаёнӣ ва судманд гуфтани худ, ки хунари шоирист ёдрас мешавад:

Сухан андаке гуфтам, аз ҳар ҷӣ буд,
Валекин дар ӯ ҳаст бисёр суд.

[5, с. 306]

Баҳши 145-уми достон, «Дар хотимаи китоб» ном дошта, аз 43 байт иборат аст. Асадии Тӯсӣ,

дар 19 байт аз хунари дostonсароии худ ифтихор намуда, онро дostonи бузург номидааст:

Шуд ин дostonи бузург испарӣ,
Ба пирӯзиву рӯзи некаhtarӣ...

[5, с. 41]

Бовар бар он, ки то замони шоир касе чунин дostonи оӣ нагуфтааст, дар эҷодиёти аксари шоирон ба назар мерасад ва дар ин қатор Асадии Тӯсӣ низ истисно нест. Дар байти зерин шоир бовар дорад, ки чунин дostonро то замони ӯ касе нагуфтааст:

Ба гуяндагоне, к-ишон нест чуфт,
Ба хушӣ чунин дoston кас нагуфт

[5, с. 450]

Бо боварӣ таъкид мекунад, ки чунин дoston, ки дар он хонанда аз ҳар боб маълумоти тоза ва дониши нав мегирад, ӯ гуфтааст:

Чунин номае сохтам пуршигифт,
Ки ҳар донише з-ӯ тавон баргирифт

[5, с. 451]

Нозиши шоир бо ин анҷом наёфта, асари офаридаи худро ба ганҷинае монанд мекунад, ки хонандаи соҳибзавк аз он гавҳару дурр берун карда метавонад:

Чу ганҷе, ки донанда орад бурун,
Ба андеша з-ӯ гавҳари гунагун...

[5, с. 451]

Тавсифу нозиш инкишоф меёбад ва шоир дostonашро ба бихиште монанд мекунад, ки пур аз дониш, гиёҳаш пур аз мушқу анбар аст:

Бихишест, бумаш зи кофури хушк,
Гиёҳаш зи анбар, дарахтон-ш мушк...
Ба гетӣ бихишт ар надидаст кас,
Бихиште пур аз дониш ин асту бас...

[5, с. 451]

Асадии Тӯсӣ андешаи Абулқосим Фирдавсӣ «пас аз марг бар ман кунанд офарин»-ро бо каме тағйирот оварда, бовар дорад, ки умри асараш дароз мемонад ва хонандаи соҳибзавк ӯро ба некӣ ёд мекунад:

Мар ин номаро ман бипардохтам,
Чунон к-аз раҳи базм бишнохтам.
Бад-он то бувад унс хонандаро,
Дуо гуядам, гар мирам бандаро...

[5, с. 451]

Шоир ба мамдуҳ муроҷиат мекунад, ки ягон шоири дигар бад-ин поя асар офарида наметавонад ва онро бо шоҳии мамдуҳ монанд карда:

Чунон чун ба шоҳи туро ёр нест,
Чу ман халқро низ гуфтор нест...

[5, с. 451]

дар байтҳои бақия шоҳи замон Абудулафи Дайрониро таърифу тавсиф ва дуои нек мекунад.

Хулоса, дар дostonи «Гаршоспнома», ки аз қиссаи қадимаи қаҳрамонию паҳлавонии мардуми эронинаҷод аст, дар баробари мавзӯҳои часорату мардонагӣ, далерию шуҷоат, хиёнату чоҳталабӣ инчунин фаҳр низ ба назар мерасад. Фаҳрияҳои шоир асосан як навъ фаҳр аз хунари шоирӣ аст, ки ба назари мо қобилтарин нави фаҳрия маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдуллоев А. Адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри XI / А. Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 1979. – 283 с.
2. Абдуллоев А., Саъдиев С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва аввали асри XII А. Абдуллоев, С. Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 262 с.

3. Хуросонӣ, Алиӣ Муҳаммадӣ. Пайванди илму адаб / Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 337 с.
4. Хуросонӣ, Алиӣ Муҳаммадӣ. Асадии Тӯсӣ ва «Гаршоспнома» / Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ. . – Душанбе: МН «Дониш», 2023. – 270с.
5. Тӯсӣ, Асадӣ. Гаршоспнома. Асадии Тӯсӣ. Ахтарони адаб / Асадии Тӯсӣ. Бо муқаддима таҳияи матн ва шарҳи луғот аз Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – 453с.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд ҷ.3 / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 528 с.
7. Тӯсӣ, Асадӣ. Гаршоспнома. Муаллифи пешгуфтор ва тавзеҳот Ҳабиб Яғмоӣ. – Техрон. – 1317.
8. Сафо, Забехулло. Таърихи адабиёти Эрон / Забехулло Сафо. Таҳияи муқаддима, ва тавзеҳоти Худой Шарифов, Абдушукур Абдусатторов). – Душанбе: Интишороти “Алхудо”. – 2001.
9. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. К.1 (1) / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – 387с
10. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-л-ачам / Шиблӣ Нуъмонӣ. Душанбе: ДДОТ, 2016 – 536с.

«НАҚШИ ФАХРИЯ ДАР СОҲТОРИ БАДЕИИ ДОСТОНИ «ГАРШОСПНОМА»-И АСАДИИ ТҶСӢ»

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, дар асоси маводи фаровони сарчашмаҳои илмӣ дар бораи ҷойгоҳи фахр дар «Гаршоспнома»-и Асадии Тӯсӣ андешаронӣ намояд. Муаллиф хулоса мекунад, ки Асадии Тӯсӣ аз ҷумлаи шоирони маъруфи дostonсарои адабиёти классикии форсии тоҷикӣ аст, ки баъд аз Ҳаким Фирдавсӣ ба навиштани дostonи қаҳрамонӣ партохтааст. Дар ин дoston шоир мавзӯҳои қаҳрамонию шӯҷоат, донишу хирад, хиёнатӣ макр, ҷоҳу мансабу маснадталошӣ ва ғайраро матраҳ намудааст. Ба ғайр аз ин ҷо-ҷо дар дoston ноziшу фахри шоир аз шеърӣ ба назар мерасад. Муаллифи мақола ба хулоса меояд, ки шоир ба хоҳири ҷалби мамдуҳ аз хунари дostonсароии хеш ифтихор намудааст. Махсусан, ҳангоми офаридани образи Гаршосп шоир онро бо образи қаҳрамони «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар ибтидо муқоиса намуда, Гаршоспро дар майдони набард аз Рустам кам намедонад.

Калидвожа: Асадии Тӯсӣ, Гаршоспнома, дostonҳои қаҳрамонӣ, Шедасп, Заҳҳок, Бараҳман, Боҳу, Сарандеб, муъҷизот, фахрия.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерализода Адолат Шералӣ, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни Суруға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121.

E-mail: amirzoalieava@gmail.com

РОЛЬ САМОВОСХВАЛЕНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СТРУКТУРЕ ПОЭМА «ГАРШОСПНАМА» АСАДИИ ТУСИ

В данной статье автор, опираясь на обширный материал научных источников, попытался осмыслить место самовосхвалению в «Гаршоспнаме» Асадии Туси. Автор приходит к выводу, что Асадии Туси — один из известных поэтов классической персидской и таджикской литературы, который после Хакима Фирдоуси посвятил себя написанию героических эпосов. В этом поэме поэт поднял темы героизма и мужества, знания и мудрости, предательства и обмана, стремления к положению и славе и т. д. Кроме того, кое-где очевидны самовосхваление поэта и его гордость за свою поэзию. Автор статьи заключает, что поэт гордился своим искусством повествования, чтобы привлечь внимание мамдуха. В частности, создавая образ Гаршаспа, поэт первоначально сравнил его с образом героя «Шахнамы» Абулкасима Фирдоуси, считая Гаршаспу не менее значимым, чем Рустам на поле боя.

Ключевые слова: Асадии Туси, Гаршаспнама, героические сказания, Шедаспа, Заххак, Барахман, Боху, Сарандеб, чудеса, слава.

Об авторе: Шерализода Адолат Шерали, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

E-mail: amirzoalieava@gmail.com

THE ROLE OF HONOR IN THE ARTISTIC STRUCTURE OF THE EPIC “GARSHOSPNAME” BY ASADI TUSI

In this article, the author has tried, based on the abundant material of scientific sources, to reflect on the place of honor in Asadi Tusi's "Garshospname". The author concludes that Asadi Tusi is one of the famous poets of classical Persian and Tajik literature who, after Hakim Firdawsi, devoted himself to writing heroic epics. In this epic, the poet raised the themes of heroism and courage, knowledge and wisdom, betrayal and deceit, the pursuit of position and fame, etc. In addition, here and there, the poet's pride and pride in his poetry are evident. The author of the article concludes that the poet was proud of his art of storytelling in order to attract Mamduh. In particular, when creating the image of Garshasp, the poet initially compared it with the image of the hero of Abulqasim Firdawsi's "Shahnama", considering Garshasp no less than Rostam on the battlefield.

Keywords: Asadii Tusi, Garshaspname, heroic tales, Shedasp, Zahhak, Barahman, Bohu, Sarandeb, miracles, fame.

About the author: Sheralizoda Adolat Sherali, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121.

E-mail: amirzoalieava@gmail.com

АШЎОРИ «ШОИРОНИ ҲАМАСРИ РҶДАКӢ»

ДАР ЭРОН ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Расулов С.А.¹

Аҳли таҳқиқ пештар ва бештар аз осори ҳамасрони Рӯдакӣ дар тазкираву луғатномаҳо ва китобу рисолаҳои умумии ба таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ бахшида шуда кам ё беш ишораҳо карда бошанд ҳам, баъди ба нашр расидану паҳн шудани китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» кӯшишҳо рафт, ки маҷмуаҳои дастҷамъии дигари ин шоирон ҳар чи бештар ҷамъоварию таҳияву тадвин гарданд. Инчунин қор имконият фароҳам меовард, ки дар навбати аввал, ҳаёти адабию фарҳангии замони Сомониён пурратару равшантар омӯхта шавад, ашъори боқимондаи шоирони ҳамасри Рӯдакӣ дастраси доираи васеи хонандагон гардонида шавад.

Ин заҳмати пурарзиш, вале гаранро баъди чопи китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) адабиётшиноси эронӣ Аҳмади Идорачии Гелонӣ бар дӯш гирифта, онро бо номи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» соли 1370 дар силсилаи «Маҷмуаи интишороти адабиву таърихии мавқуфоти доктор Маҳмуди Афшори Яздӣ», дар шумораи 36 интишор менамояд [10].

Дар муқаддимаи китоб Аҳмад Идорачии Гелонӣ, аввалан, доир ба нақши каломи бадеъ – шеър дар ҳаёти мардуми эронитабор сухан ронда, таъкид менамояд, ки бе муболиға ҷони мардуми эронӣ аз қадим бо шеър омезиш дорад. Сарғаҳи ин шеърро ӯ «Авесто» доништааст, ки дуруст ҳам ҳаст. Ин муҳаққиқ боз таъкид менамояд, ки пеш аз Рӯдакӣ шоирони ҳамасри ӯ аз даврони Ашкониёну Сосониён низ пораҳои алоҳидаи шеър эҷод шудаву ба мо расидаанд. Ӯ менависад: «Аз даврони Ашкониён ва Сосониён низ он чӣ ба мо расидааст, гувоҳии дигар ба шеъру шоирӣ назди эронӣ аст. Аз онҳо шеърҳои Монӣ аст, ки аз Турфон ба даст омадааст, «Ёдгори Зарир» аст, ки устод Бинеvist онро...» дар таърихи адабиёти Эрон воситае миёни «Авесто» ва Дақиқию Фирдавсӣ...» хондааст» [10, с. 16].

Дар муқаддимаи навиштаи Аҳмади Идорачии Гелонӣ баҳси хурде дар муқоисаи муносибати адабӣ дар замони ҳуқумронии Оли Бӯя ва Оли Сомон матраҳ гардидааст. Дар он мураттиби маҷмуа ба хулоса меояд, ки хонадони Бӯя бо вучуди эронӣ будан нахостанд, забону адаби форсии дариро густариш бидиҳанд, «... балки хидматҳое дар адабу забони тозиён кардаанд, ки ҳуди аъроб онро накардаанд. Ҳатто шоҳону вазирони онҳо соҳиби таълиф ба забони арабӣ ва аз бунёдгузори доираҳои адабӣ дар ин забон будаанд. Ҳамаи ин аъмоли онҳоро муаллиф дар он мебинад, ки мехостанд, мазҳаби ташайюъи худро ба воситаи хешии халифа густариш дода, ҷаҳони исломро мутаваҷҷеҳи давлати хеш намоянд» [5, с. 375].

Аз маъхазҳо ва ишораҳои адабиётшиносону шарқшиносони зиёд бармеояд, ки Яъқуби Лайси ҳоким аз Муҳаммад Васиф аз адибон хостааст, ки чизе бар дарди мо намехӯрад ва бегона аст, нагӯянд. Пас, гуфтани шеър ба забони модарӣ шуруъ мешавад, ки дар ин раванд мавқеи давлатдорӣ Сомониён нақши калон дорад ва Аҳмад Идорачии Гелонӣ ҳаминро гӯшзад намуда менависад, ки «Дарӣ ё порсӣ забони мардумони эронии ховарӣ буд, ба поймандӣ ва шӯрангезии Сомониён забони расмӣ гардид, чи аз он хитта бархоста буданд ва бар нима аз Эрон фармонравой доштанд» [10, с. 17].

Мураттиби «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» ашъори мондаи 50 нафар суханварони аҳди Сомониёро ҷустуҷӯ намудаву дарёфтаву бо таассуф мегӯяд, ки дар вақти сухан гуфтан дар борашон «дар мемонӣ», зеро аз баъзеи онҳо байте ва аз баъзеашон танҳо ном мондасту халос. Зимнан, дар муқаддима таъкид гардидааст, ки ин зинда намудани номи 50 тан аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ заҳмати шабонарӯзии мураттиб аст.

Бояд гуфт, ки Гелонӣ аз китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ», ки соли 1958 интишор ёфта, дар борааш андешаҳои худро баён доштаем, огоҳ будааст. Ӯ менависад: «Дар ин китоб ду-се бор аз китобе ба номи «Ҳамасрони Рӯдакӣ» зикре рафтааст. Он китоб чопи Исталинобод буд ва ба хатти сириллик буду хонданаш душвор, танҳо ҳамон ду-се мавридро тавонистам ёддошт, бардорам»

1. Расулов Савриддин – х. и. Маркази мероси хатии назди Раёсати АМИТ

[10, с. 19]. Ин ба он маъност, ки мураттиб дар таҳияи ин маҷмуа равиши омӯзиши мустақили худашро доштааст.

Шоироне, ки Аҳмад Идорачии Гелонӣ дар маҷмуа ҷой додааст, инҳоянд; Абулянбағӣ Аббос ибни Тархон, Абуҳафс Ҳақим ибни Аҳвас Суғдии Самарқандӣ, Масъудии Марвазӣ, Ҳоҷа Абулаббос ибни Ҳануди Марвазӣ, Хаббозии Қоинӣ, ки дар китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) Хаббозии Қоинӣ [1, с. 311] омадааст, Тахорӣ, Рафеуддини Нишопурӣ, Абулмузаффар Наср ибни Муҳаммад Истиғноии Нишопурӣ, ки дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) Истиғноии Нишопурӣ омадааст, Аҳмад Иншоии Ҷўйборӣ, Саффори Марвазӣ, Маънавии Бухорой, Абулмуайяд Тақии Бухорӣ, Абуисҳоқ Иброҳим ибни Муҳаммад Бухорӣ Ҷўйборӣ, Абузироъа Муаммари Гургонӣ, Абунасири Марғазӣ, Абузар Ҳусайн Турки Айлоқии Кишӣ, ки дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) Турки Киштӣ (Кетӣ) омадааст, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Солеҳи Валволичии Марвазӣ, ки дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) Солеҳи Валвоҷӣ омадааст. Ҳуҷастаи Сарахсӣ, Абутаййиби Сарахсӣ, Абуъалои Шустарӣ, Башшори Марғазӣ, Тайёни Марғазӣ, Сипехрии Бухорой, Абулмасали Бухорой, Шокири Бухорой, Сонеи Балхӣ, Робиаи Қаздорӣ, Абулаббос Фазл ибни Аббоси Рабинҷании Бухорой, Хаббозии Нишопурӣ, Абутоҳир Таййиб ибни Муҳаммади Хусравонӣ, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Ҷунайдӣ, Қамарии Ҷурҷонӣ, Абулҳасан ибни Муҳаммад Ғазвонии Лӯкарӣ, Абулмуайяди Балхӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Илёс Оғочии Бухорой, Абумуҳаммад Мансур ибни Алӣ Мантиқии Розӣ, Бадеъи Балхӣ, Амир Абуяхё Тоҳир ибни Фазл ибни Муҳаммади Чагонӣ, Абуҳасан Алӣ ибни Муҳаммад Мунҷики Тирмизӣ, Ҳоҷа Бурқай, Сабури Порсӣ, Ҳақим Абубакр Муҳаммад ибни Алӣ Хусравии Сарахсӣ, Абузари Бузҷонӣ, Амир Абуиброҳим Мунтасири Сомонӣ, Имораи Марвазӣ, Камолиддин Абуфатҳ, Пиндор ибни Абумансур Хотии Розӣ, Абулфатҳ Алӣ ибни Муҳаммади Бустӣ, Ҳақим Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад Кисоии Марвазӣ ва Имом Абубакр Муҳаммад ибни Аҳмад Воизи Сарахсӣ, чамъ 50 нафар.

Китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) аз ду қисм: қисмҳои «Осори боқимондаи гузаштагони Рӯдакӣ» [1, с. 11-25], ки ашъори 10 шоирро дар бар мегирад ва «Осори боқимондаи ҳамасрони Рӯдакӣ» [1, с. 29-388], ки дар он ашъори 56 шоир чамъ оварда шудааст, иборат мебошад.

Дар китоби «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» байни шоирони пешини Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ тақсимбандӣ нашудааст. Шоироне чун Абулянбағӣ, Масъудии Марвазӣ ва Абуҳафси Суғдӣ, ки дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» дар қисми аввал ҷой дода шуда, ҳамчун шоирони гузаштаи замони Одамушшуаро шинохта шуда буданд, чун шоирони ҳамасри ӯ доништа шудаанд.

Дар кори Аҳмад Идорачии Гелонӣ бо шоирони маъруфи ҳамасри Рӯдакӣ, монанди Абулҳусайн Муҳаммад ибни Муҳаммад Муродии Балхӣ, Абуабдулло Муҳаммад ибни Мусо Фароловӣ, Абулҳасан Шаҳид ибни Ҳусайни Варроқи Ҷухудонакии Балхӣ, Абушақури Балхӣ, Абутаййиби Сарахсӣ, Абулмуайяд Равнакии Бухорой, Марвазӣ (на Кисоии Марвазӣ – С.Р.), ки аз ӯ як байт боқӣ мондааст [1, с. 162] ва Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Ҳасан Маъруфӣ Балхӣ, чамъ 8 нафар, ки дар китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» омадаанд, дучор наомадем, ҳол он ки номи баъзеи инҳо монанди шоироне, чун Шаҳиди Балхӣ, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусо Фароловӣ, Муродии Балхӣ дар кори Саид Нафисӣ ҳамчун шоирони баландмақоми даврони Сомониён нишон дода шудаанд [6, с. 350-351]. Дар баробари ин, Аҳмади Идорачии Гелонӣ аз шоироне ёд мекунаду мувофиқи дарёфтҳояш аз эшон намунаҳои ашъор меорад, ки номи онҳо дар китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) наомадааст. Инҳо Ҳоҷа Бурқай ва Сабури Порсӣ мебошанд.

Мувофиқи маълумоти мураттиби «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» (1370) – Аҳмади Идорачии Гелонӣ аз Ҳоҷа Бурқай ва Сабури Порсӣ шеъре намонда бошад ҳам, пешиниён онҳоро ҳамчун шоирони замони Сомониён шинохта будаанд. Аз ҷумла, Аҳмади Гелонӣ доир ба Ҳоҷа Бурқай менависад: «Агар Мунҷики Тирмизӣ дар шеърҳояш аз ӯ ва шеъраш ном намебурд, имрӯза чун шеъраш номе аз ӯ намонда буд. Аз муосирони Мунҷик буд. Мунҷик дар қитъае ӯро «Бурқай» ва дар қитъае дигар «Ҳоҷа Бурқай»-аш хондааст» [10, с. 225].

Аҳмади Гелонӣ ба тариқи зайл Сабури Порсиро шоири ҳамасри Рӯдакӣ медонад: «Агар Манучехрии Домғонӣ аз ӯ дар радифи Рӯдакӣ, Бушуайб, Абузаръа Ҳусейн ва Турки Айлоқии Кишӣ ном намебурда ва дар фарохони бузурги хеш ба меҳмониҳои шеъри устодаш – Унсурӣ нахонда буд. Акнун, мо аз ин ки шоире дар садаи ҷаҳорум мезиста, беҳабар будем» [10, с. 225].

Тавре ишора рафт, баъди муқаддимаи китоби «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» бо номи Абулянбағӣ Аббос ибни Гархон хусни оғоз мегирад. Аҳмади Гелонӣ дар бораи ӯ таъкид менамояд, ки Самарқандисту бо забонҳои порсию тозӣ шеър мегӯяд. Ҳатто ин муҳаккиқ, дар заминаи маъхазҳои дарёфтаи худ, доир ба сабку забони баёни Абулянбағӣ андешаронӣ намуда, аз ӯ як байти арабӣ ва ду байти форсиро овардааст:

Самарқанди кандманд,
Ба-зинат кӣ афканд.
Аз Чоч та беҳӣ,
Ҳамеша та хухӣ! [10, с. 21]

Ҳамин тавр, Аҳмад Идорачии Гелонӣ дар баробари маълумоти бешу кам додану эшонро ба хонанда муаррифӣ намудан, аз Абуҳафси Суғдии Самарқандӣ 2 байт, аз Масъудии Марвазӣ 3 байт, аз Хоҷа Абулаббоси Марвазӣ 4 байт, аз Хаббозии Қоинӣ 2 байт, ки дар «Луғати фурс»-и Асадӣ мондааст, аз Таҳорӣ ё Таҳовӣ 2 байт, ки дар «Луғати фурс» ва «Чаҳор мақола» ба мо мондааст, аз Рафеуддини Нишопурӣ 2 байт, аз Истиғноии Нишопурӣ 2 байт, аз Ушноии Қўйборӣ 3 байт, аз Саффори Марғазӣ 3 байт, аз Маънавии Бухорой 4 байт, аз Абулмуайяди Равнақии Бухорой, ки Абулмуайяди Балхӣ нест, 4 байт, аз Абуисҳоқи Бухорӣ Қўйборӣ 7 байт, аз Абузироа Муаммари Гургонӣ 11 байт, аз Абунасири Марғазӣ 2 байт, аз Абузар Ҳусейн Турки Айлоқии Кишӣ 4 байт, аз Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Солеҳи Валволичии Марвазӣ 4 байт, аз Хучастаи Сарахсӣ 12 байт, аз Абуғаййиби Сарахсӣ 3 байт, аз Абульалои Шуштарӣ 9 байт, аз Башшори Марғазӣ 31 байт қасида, аз Тайёни Марғазӣ 47 байт, аз Сипехрии Бухорой 2 байт, аз Абулмасали Бухорой 21 байт ва дар «Луғати фурс», «Саҳеҳ», «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» ва «Луғатнома»-и Деххудо 9 байтро аз ӯ доништаанд [10, с. 72], аз Чуллоби Бухорӣ 4 байт, аз Шокири Бухорӣ 32 байт, аз Сонеи Балхӣ 2 байт, аз Робиаи Қаздорӣ 51 байту 1 мисраъ, аз Рабинчани Бухорой 72 байт бо 22 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Хаббозии Нишопурӣ 4 байт, аз Абутоҳир Таййиб ибни Муҳаммад Хурсонӣ 70 байт, 2 мисраи алоҳида ва 26 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Қамарии Қурҷонӣ 3 байт, аз Абуабдуллоҳи Қунайдӣ 35 байт бо 2 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Абулҳасан Оғочии Бухорой 47 байт бо 7 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Мантиқии Розӣ 85 байт бо 12 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Бадеъи Балхӣ 16 байт бо 1 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Тоҳири Чағонӣ 33 байт бо 10 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Абулҳасан Мунҷики Тирмизӣ 313 байту 1 мисраъ бо 45 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Хоҷа Бурқай ва Сабури Порсӣ чуз ном намунае аз ашъор боқӣ намонда, аз Хусравии Сарахсӣ 100 байт бо 25 байти ба ӯ нисбатдодашуда, аз Абузари Бузҷонӣ 2 байт, аз Мунтасири Сомонӣ 27 байт, аз Имораи Марвазӣ 75 байт бо 15 байти ба ӯ иқтибосшуда аз маъхазҳои гуногун, аз Абулфатҳи Бустӣ 7 байт, аз Ҳаким Кисоии Марвазӣ 229 байт бо беш аз 8 байти мансуб ба ӯ ва аз Воизи Сарахсӣ 2 байт омадааст.

Аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ, ки Аҳмади Идорачии Гелонӣ дар қораш истифода намудааст, дар муқоиса бо чопи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) дида мешавад, ки дар ин ду нашр баъзе номҳои омадаанду баъзе афтидаанд. Гуфта гузаштем, ки дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) аз суханварони ҳамасри устод 56 нафар ҷой дода шудааст. Вале бо вучуди он ки дар маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» аз 50 нафар шоир намунаҳои дастрас оварда шудааст, шоироне чун Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ, Аҳмад ибни Ишноии Қўйборӣ, Хоҷа Бурқай, Хаббозии Қоинӣ, Сабури Порсӣ ва Хотии Розӣ, чамъ 6 нафар дар нашри соли 1958 дида намешаванд.

Дар «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ», чопи Эрон бошад, исми ин шоирони ҳамасри Одамушшуароро, ки номи баъзеашон маъруф аст, монанди Абулхусайн Муҳаммад ибни Муҳаммад Муродии Бухорой, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусои Фароловӣ, Абулҳасан Шаҳид ибни Ҳусайн Варроқи Чахудоноқии Балхӣ, Абушақури Балхӣ, Абушуайби Ҳиравӣ, Равнақии Бухорой, Марвазии шоир (на Кисоии Марвазӣ, ки аз ӯ 1 байт боқӣ мондааст – С.Р.), Абумансур Муҳаммад ибни Аҳмад Дақиқӣ, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Ҳасан Маъруфии Балхӣ ва Абулқосими Фирдавсӣ чамъ 11 нафарро вонахӯрд.

Дар ҳамин маврид, ҷойи ишора аст, ки устод Саид Нафисӣ аз шоири аҳди Сомониён Мокони Конӣ ном бурда, менависад: «Субҳи гулшан» – таълифи Саййид Алӣ Ҳасанхон ибни Амирулмулук Саййид Муҳаммад Сиддиқ Ҳасанхони Баҳодур аст, ки дар соли 1294 х. / 1877 м. таълиф карда

ва дар он чунон гуфтааст: «Мокон ибни Кокии Табаристонӣ аз мавзунтабъони аҳди Наср ибни Аҳмади Сомонӣ буд...» [7, с. 589]. Саид Нафисӣ бо вучуди он ки Мокони Кокиро аз ҳамасрони суханварони Рӯдакӣ номбар намудааст, ба шоирии ӯ шак доштанаширо низ пинҳон надоштааст, ки инро бо овардани рубоии зери ба ӯ нисбатдодашуда таъйид менамояд:

Дар кӯи қазо на раҳгузар медонам,
На сирри қазову на қадар медонам.
Донам, ки кас аз қазо наёрад частан,
Аз сирри қазо ҳамин қадар медонам! [7, с. 590]

Дар ҳақиқат, вақте ба ашъори шоирони ҳамасри Рӯдакӣ ва сабки баёни онҳо амиқан, мутаваҷҷеҳ мешавем, мебинем, ки ин рубой ба сабки шоирони баъдтари адабиётмон монандӣ дорад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки Мокон ибни Кокӣ аз шоирони аҳди Сомониён бошад ҳам, ин рубой аз ӯ нест.

Аз вижагиҳои назарраси маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» он аст, ки Аҳмад Идорачии Гелонӣ баъди овардани ному насаби шоирон дар зери ном кӯшиши овардани соли таваллуду фавти онҳоро кардааст. Вале ба сабаби дарёфт накардани онҳо дар маъхазҳои мавҷуда, дар қавсайн, ҳам ба ҷойи соли таваллуд ва ҳам ба ҷойи соли фавт бо нимтире аломати суол мегузорад. Мо дар зери номи 4 шоири дар ин маҷмуа омада ҳамин ҳолро мебинем. Боқимодагон, монанди Хаббозии Нишопурӣ, Абутоҳири Хусравонӣ, Мантикии Розӣ, Тоҳири Чағонӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Хусравии Сарахсӣ, Мунтасири Сомонӣ, Хотирии Розӣ, Абулфатҳи Бустӣ онҳоеанд, ки танҳо соли фавташон нишон дода шудааст. Танҳо дар зери номи шоир Кисоии Марвазӣ соли таваллуд 341 х. / 953 м. ва соли вафот 410 х. / 1020 м. ҷой дорад.

Дигар ин ки вобаста ба мавҷудияти маъхазҳои бештар муаллиф ва мураттиби ин маҷмуа кӯшидааст, ки дар бораи шоироне чун Тайёни Марғазӣ, Робиаи Қаздорӣ, Рабинҷани Бухорой, Абутоҳири Хусравонӣ, Абулмуайяди Балхӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Илёси Оғочии Бухорой, Мунҷики Тирмизӣ, Хусравии Сарахсӣ, Мунтасири Сомонӣ ва Кисоии Марвазӣ [10, с. 58-285-332] маълумоти муфассалтаре ва намунаҳои бештари ашъорашонро, ки дастрас намудааст, пеш орад.

Аз вижагиҳои дигаре, ки дар маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» ба назар мерасад, ин дар поварақ овардани шарҳи калимаҳои душворфаҳмест, ки бештари онҳо шояд баъд аз асри X дар адабиёти тоҷик мавриди истифода қарор нагирифта бошанд. Чанд мисол меорем. Саффории Марғазӣ мегӯяд:

Ё Раб, чӣ ҷаҳон аст ин! Ё Раб, чӣ ҷаҳон,
Шодӣ ба ситир бахшанду ғам ба қапон [10, с. 38].

Дар ин мисол калимаҳои «ситир», ки маънои ченаки вазнии «шаш дирам сангу ҷаҳордонак бувад» ва «қапон», маънии «тарозу»-ро дорад, ки хеле барвақт аз истифода мондаанд.

Мисраи дувуми ҳамин байт дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» «Шодӣ ба ситир бахшаду ғам ба қапон» [1, с. 199] омадаасту калимаи «ситир» ба маънои «як воҳиди хеле хурди вазн» ва калимаи «қапон» ба маънои «биноии ғаллафурӯшӣ дар бозорҳои собик, ҷойи ғалланигоҳдорӣ» шарҳ ёфтаанд. Қапон дар «Луғатнома»-и Деҳхудо ба маънии «тарозуи якпалла омадааст» [3, с. 158].

Дар ин мисол диққати моро мисраи дувум ба худ кашид. Ин ҷо, пеш аз ҳама ба вазни мисраъ диққат бояд дод. Калимаи «ситир» аз се хичо иборат аст, аз ин рӯ калимаи «бахшанд» дар интихоби Аҳмад Идорачии Гелонӣ бояд «бахшад» навишта шавад, то вазни ҳар ду мисраъ баробар гардад. Пас, интихоби мураттибони «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) дурусттар аст ва дар он саҳеҳии матн нигоҳ дошта шудааст. Маъхази ин байт «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ буда, дар он мисраи дувум ҳамон тавре омадааст, ки аз «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) иқтибос шуд [8, с. 49]. Танҳо ба ҷойи калимаи «ситир» бояд «ситер» хонда шавад. Пас, матни Аҳмади Гелонӣ тахрир меҳақад.

Мисоли дигар аз Абутоҳири Хусравонӣ:

Ангушт бари рӯяш монанди тагарг аст,
Пӯлод бари гардани ӯ ҳамчу лод аст [10, с. 115].

Дар ин мисол калимаи «лод» дар шарҳи Аҳмади Гелонӣ бо маънои «дебои тангу нарм» омадааст. Дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» бошад, чунин шарҳ ёфтааст: «Лод-дебои тунук ва нарм, таҳкурсӣ» [1, с. 395]. Ин калима низ минбаъд дар забони шеъри форсии тоҷикӣ ба нудрат ба назар мерасад. Дар ҳар ду китоби зикршуда маъхази ин байти Абутоҳири Хусравонӣ нишон дода нашудааст. Мо ин байтро дар «Фарҳанги Қаввос»-и Фаҳри Қаввос ба шарҳу шакли зайл дарёфтем:

«Лод-низ дебои тунуку нармро гӯянд. Абутоҳир гӯяд:
Ангушт бари рӯяш монанди тагарк аст,
Пӯлод фаро гардани ӯ ҳамчун лод аст» [4, с. 159].

Дар ин маврид дар шоҳиди овардаи Фаҳри Қаввос дар мисраи дувум ибораи «фаро гардани ӯ» шоиронатар менамояд. Дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизи Ўбаҳӣ ин байт оварда нашудааст.

Боз як мисоли дигар аз шоир Абулмуайяди Балхӣ:

Савдои маро суд надорад нилко,
Дарди сари ман кучо нишонад илко.
Савганд хурам ба ҳар чӣ дорам милко,
К-аз ишқи ту бигдохтаам чун килко [10, с. 149].

Дар ин ҷо ба калимаҳои «нилко», «илко» ва «килко» мутаваҷҷеҳ мешавем, ки гумон аст онҳоро суҳанварони баъди асрҳои XI-XII адабиётмон дар чунин шакл дар шеър истифода карда бошанд. Аҳмади Гелонӣ онҳоро чунин шарҳ додааст:

1. Нилко аз нилк - олуи кӯҳӣ.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «олуи хушк» омадааст [9, с. 854].

2. Илко аз илк-илки румӣ.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи «илк» чунин шарҳ ёфтааст: «Илк (а)-шилми дарахт, санг; сақич» [9, с. 473] ва барои мисол ҳамин рубоии Абулмуайяди Балхӣ оварда шудааст.

3. Килко аз килк-най.

Дар баробари он ки ин луғатҳо дар луғатномаи маҷмуаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) ҷой надоранд, матн ҳам ислоҳталаб аст, ки он ҷо чунин омадааст:

Сафрои маро суд надорад налко,
Дарди сари ман кучо шиносад алко.
Савганд хурам ба ҳар чӣ ҳастам мулко,
К-аз ишқи ту бигдохтаам чун калко [1, с. 201].

Дар маҷмуаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (2007) ин тавр омадааст:

Сафрои маро суд надорад налко,
Дарди сари ман кучо шиносад алко.
Савганд хурам ба ҳар чӣ ҳастам малико,
К-аз ишқи ту бигдохтаам чун калко [2, с. 93].

Ин ҷо бояд «налко» - «килко» хонда шавад. Ғайр аз ин, дар мисраи сеум ба ҷойи ибораи «ҳастам мулко», «дорам милко», ки дар маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» омадааст, хонда шавад, бамаантиқтар аст.

Дар ин байти Мантиқии Розӣ калимаҳои «топок» ва «санахч» дар шарҳи Аҳмади Гелонӣ ба маънои «тапидан, изтироб» ва «тангии нафас» омадаанд:

Аз ғаму ғусса дили душман-ш бод,
Гоҳ дар топоку гоҳе дар санахч [10, с. 163].

Чунин мисолҳоро аз ашъори шоирони аҳди Сомониён метавон зиёд овард, ки дар онҳо калимаҳои бисёри аз истеъмом баромада дида мешаванд, монанди пак-қурбоқа; боз кардан-зудудан, пок кардан; пархошхар-хоҳони чангу чадал; сафча ё сафча-харбузаи хом ва норасида; фағок-аблаҳ, ҳаромзода ва ғ.

Дигар аз вижагиҳои дар маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» дар он аст, ки Аҳмади Гелонӣ дар бахши «Таълиқот ва ҳавошӣ» дар саҳифаҳои 335-511 заҳмати сирф илмиро анҷом дода, ба бисёр нуктаҳои нофаҳмо, берун аз матн, равшанӣ андохтааст. Масалан, ӯ дар бораи Абуҳафси Суғдӣ менависад: «... Ки бояд се Абуҳафс буда бошад... Дуктур Муҳаммад Дабирсиёкӣ низ чанд сол пеш аз ин навиштааст: «Вале бадеҳист, ки муаллифи мазбур ва ҳамчунин, мухтареи Шаҳруд ва Абуҳафси шоирро ба зирс (дандон)-и қотеъ наметавон як нафар донист, яъне танҳо тасобеҳи исмӣ барои тавҳиди ин се ё ду нафар кофӣ нест» [10, с. 337] ва монанди ин.

Аҳмад Идорачии Гелонӣ дар саҳифаҳои 513-529 «Феҳристи номҳо», дар саҳифаҳои 530-535 «Феҳристи шаҳрҳову деҳаҳо ва рӯдҳову кӯҳҳо», дар саҳифаҳои 336-543 «Феҳристи китобҳо ва маҷаллаҳо», дар саҳифаҳои 544-552 «Феҳристи маъхаз», дар саҳифаи 553 «Истидрок», дар саҳифаҳои 554-564 «Ёдовариҳо ва ёддоштҳо»-и худро ба тартибу низоми муайян ҷой дода, маҷмуаро мукамал сохтааст, ки ин равиши корро дар маҷмуаҳои ҷопии тоҷикистонӣ намебинем.

Дар баробари ҳамаи ин заҳматҳо ва дастовардҳои Аҳмади Идорачии Гелонӣ як чиз бароямон чандон равшан нагардид, ки ӯ дар фароварди фасли ин ё он шоир бештар вақт, гӯё баъзе радду бадалҳоро чун тавзеҳ ишора намуда, маъхазҳоро бо ҳарфҳои «алиф», «мим», «нун», «ҷим», «че», «зол», «лом» ва ғайра нишон диҳад ҳам, дар бораи онҳо на дар муқаддима ва на дар фароварди китоб ишорае нест. Аз ҳамин нигоҳ, сирри ин ҳарфҳои рамзӣ барои хонанда ва истифодабаранда торик мемонад.

Ниҳоят, бояд натиҷа гирифт, ки дар таҳияву тадвин ва таҳқиқи маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» Аҳмад Идорачии Гелонӣ бо бурдборӣ ва меҳнати пайвастаю шабонрӯзии сесолаи худ тавонистааст, кореро анҷом диҳад, ки дар ҷою мақоми худ бесобиқа буда, имрӯз ҳам ҳамон мақомро, то пажӯҳишҳои тоза дар бахши мероси адабии боқимондаи шоирони ҳамасри устод Рӯдакӣ, нигоҳ дошта бошад. Вале ин маънои онро надорад, ки Аҳмади Гелонӣ дар тартиб додани маҷмуаи мадди назар кори матнсозии шоирони ҳамасри Рӯдакиро ҳамачониба анҷом додааст. Дар ин маҷмуа ҷой надодани ному мақом ва мероси адабии боқимондаи шоироне, чун Абулҳасан Муҳаммад ибни Муҳаммад Муродии Бухорӣ, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусои Фароловӣ, Абулҳасан Шаҳиди Балхӣ, Абушақури Балхӣ, ҷамъ 11 нафар, ки пешиниёни аҳли таҳқиқи адабиёти аҳди Сомониён онҳоро ҳамрадифи Одамушшуаро дониставу пазируфтаанд, баёнғари фикр мебошад. Яъне, ханӯз он парешонгӯйҳое, ки баъзан дар атрофи рӯзгору осори боқимондаи падари шеърӣ Аҷам ва сикҳатии шеърӣ устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ҷой дораду дида мешавад, дар ин ҷо ҳам ҳамон ҳолат равшан мушоҳида карда мешавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн] / Дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 408 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн] / Таҳияи матн ва луғоту тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
3. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома. Ҷилди 38 [Матн] / Алиакбари Деҳхудо. – Техрон: 1339. – 565 с.
4. Қаввос, Фаҳр. Фарҳанги Қаввос [Матн] / Фаҳри Қаввос. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва тавзеҳоти Н.И. Ғиёсов – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 294 с.

5. Муҳаммадиев, Ш. Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ [Матн] / Шамсиддин Муҳаммадиев // До-нишномаи Рӯдакӣ. Ҷилди 3. Душанбе, 2018. – С. 375.
6. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндангӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн] / Саид Нафисӣ. – Техрон: Интишороти китобхонаи Ибни Сино, 1341. – С. 350-374.
7. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн] / Саид Нафисӣ. Бо кӯ-шиш ва таҳияи Ҷаъфар Ранҷбар. – Душанбе: Нодир, 2008. – 934 с. + 7 с
8. Тӯсӣ, Асадӣ. Луғати фурс [Матн] / Асади Тӯсӣ. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Аббоси Иқбол. – Техрон, 1319. – 571 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 [Матн]. Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капра-нов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
10. Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ [Матн] / Таълифи Аҳмад Идорачии Гелонӣ – Техрон, 1370. – 566 с

АШЪОРИ «ШОИРОНИ ҲАМАСРИ РӮДАКӢ» ДАР ЭРОН ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Ин заҳмати пураарзиш, вале гаронро баъди чопи китоби «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) адабиётшиноси эронӣ Аҳмади Идорачии Гелонӣ бар дӯш гирифта, онро бо номи «Шоирони ҳа-масри Рӯдакӣ» соли 1370 интишор менамояд.

Муаллиф дар мақола кӯшиш намудааст, ки дар заминаи корҳои дар атрофи ин заҳмати анчо-мёфта ва мавқеу мақоми маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ»-ро нишон диҳад. Зимни таҳқику баррасӣ маълум шуда, ки Аҳмад Идорачии Гелонӣ дар маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» аз ашъори мондаи 50 нафар суҳанварони аҳди Сомонӣ шоҳид овардааст. Дар ҷустуҷӯву дарёфтаҳо-яш бо таассуф мегӯяд, ки дар вақти суҳан гуфтан дар бораашон «дар мемонӣ», зеро аз баъзеи онҳо байте ва аз баъзеашон танҳо ном мондасту халос.

Дар таҳияву тадвин ва таҳқиқи маҷмуаи «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» Аҳмад Идорачии Ге-лонӣ бо бурдборӣ ва меҳнати пайваस्ताю шабонрӯзии сесолаи худ тавонистааст, кореро анҷом диҳад, ки дар ҷою мақоми худ бесобиқа буда, имрӯз ҳам ҳамон мақомро, то пажӯҳишҳои тоза дар баҳши мероси адабии боқимондаи шоирони ҳамасри устод Рӯдакӣ, дошта меояд ва дар баъзе маврид чопи соли 1958-ро такмил ҳам медиҳад.

Калидвожаҳо: шоир, шеър, Рӯдакӣ, шоирони ҳамасри Рӯдакӣ, Аҳмади Идорачии Гелонӣ, заҳмат, адабиётшинос, омӯзиш, муайян кардан.

Маълумот дар бораи муаллиф: Расулов Савридин Аҳмадович – ходими илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, индекс: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон; шаҳри Душанбе, кучаи Ш. Ҳусейнзода 35.

Тел.: 988661087

ПОЭЗИЯ «ПОЭТОВ-СОВРЕМЕННИКОВ РУДАКИ» В ИРАНЕ И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Эта ценная, работа была издание после книги «Стихи современников Рудаки» (1958) иран-ским литературоведом Ахмада Идорачи Гелани под названием «Поэтов-современников Рудаки» в 1370 (1992) году.

В статье автор попытался в контексте работы, проделанной вокруг сборника «Поэтов-совре-менников Рудаки» показать значение этого произведения. В ходе исследования выяснилось, что Ахмад Идорачи Гелани в сборник «Поэтов-современников Рудаки» включил стихи еще 50 поэтов эпохи династии Саманидов не входивших в сборнике 1958 г.

При сбора стихови подготовке и исследовании сборника «Поэтов-современников Рудаки» к печати Ахмад Идорачи Гелани своим терпением и постоянным трудом в течение трех лет смог сделать безценный груд и сегодня этот сборник занимает достойное место в исследований в об-

ласти сохранившегося литературного наследия поэтов-современников Рудаки, а в ряде случаев совершенствует издание 1958 года.

Ключевые слова: поэт, стихи, Рудаки, поэтов современников Рудаки, Ахмад Идарачи Гелони, труд, литературовед, обучение, определять.

Сведения об авторе: Расулов Савридин Ахмадович – научный сотрудник Центра востоковедения и письменного наследия при Президиуме Национальной академии наука Таджикистана, индекс: 734025: город Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода, тел.: 988661087

POETRY OF «CONTEMPORARY POETS OF RUDAKI» IN IRAN AND THEIR FUTURES

This valuable work was published after the book «Poems of Rudaki's contemporaries» (1958) by the Iranian literary critic Ahmad Idorachi Geloni under the title «Contemporary Poets of Rudaki» in 1370 (1992).

In the article, the author tried, in the context of the work done around the collection «Contemporary Poets of Rudaki», to show the meaning of this work. During the research, it turned out that Ahmad Idorachi Geloni included poems by 50 more poets of the Somoniyn dynasty era in the collection «Contemporary Poets of Rudaki» who were not included in the 1958 collection.

When collecting poems and preparing and researching the collection of «Contemporary Poets of Rudaki» for publication, Ahmad Idorachi Geloni, with his patience and constant work over three years, was able to make a priceless pile, and today this collection occupies a worthy place in research in the field of the preserved literary heritage of contemporary poets of Rudaki, and in some cases improves the 1958 edition.

Key words: poet, poetry, Rudaki, poets contemporaries of Rudaki, Ahmadi Idorachi Geloni, labor, literary critic, training, determine.

Information about the author: Rasulov Savridin Ahmadovich. Research fellow at the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Board of the National Academy of Science of Tajikistan. Index: 734025: Address: city Dushanbe, st. Sh. Huseynzoda-35.

Tel: 988661087

НАЗАРЕ БА ОМУЗИШИ АФҒОНИСТОН ДАР ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ НАВАДУМИ АСРИ ХХ

Ваҳобова Н.¹

Ин ҷо пеш аз он, ки оид ба ин масъала назари хешро гӯем, ба манфиат медонем, ки як иқтибоси арзишманде аз андешаҳои Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон биёрем: “Таърихи ҷаҳони муосир, ки дар он фарҳангу динҳои мухталиф амал мекунанд ва сарнавишти мардуми олам, ки ба зиёда аз шаш ҳазор забони гуногунреша ҳарф мезананд, имрӯз бо исрор таъкид месозанд, ки барои пешрафти минбаъдаи башарият барқарор сохтани ҳамдигар байни фарҳангу динҳо ва мардуми гуногунзабон чун обу ҳаво зарур аст. Барои ин бошад, гуфтугӯи фарҳангҳо аз мақоми баробар бояд дар мадди аввали ҳар гуна сиёсате, ки кишварҳои муосир онро пеша кардаанд, қарор бигирад. Қобили қайд аст, ки дар даврони истиқлолияти миллии худ як қатор чораҳоро андешид, то барои муколамаи фарҳангҳо дар ин сарзамин заминаҳои муайян ба вуҷуд оянд ва мардуми кишвар дар таҷоҳум (изолатсия) - и фарҳангӣ қарор нагирад” [10, 258-259].

Дар солҳои ҳаштодуми асри гузашта дар Афғонистон як гуруҳи маҳдуди қувваҳои мусаллаҳи Иттиҳоди Шуравӣ, ки он вақт бо даъвати ҳукумати Афғонистон вориди ин давлат ва барои ниғадории тартиботи ҳукумати инқилобии Афғонистон дар шаҳри Кобул ва дигар қисматҳои ин мамлакат ҷойгир шуда буданд. Сарбозони Шуравӣ бо қимати ҷони худ дар қавитар шудани мақоми ҳукумати нав, сохторҳои қудратӣ, қувваҳои мусаллаҳ ва ғайра саҳмгузор буданд. Лекин дар айни ҳол дар мамлакат ҷанги шаҳрвандӣ, ки бо дастгирии ғаразноки хориҷӣ дуру наздик оғоз ёфта буд, идома меёфт. Ҳукумати Советӣ барои нигоҳ доштани фазои ором кӯшиш намуда, дар айни ҳол ба мардуми Афғонистон кӯмаки беғаразона мерасонд. Аскарони Шуравӣ на танҳо муқобили муҳолифини Инқилоби Савр, ки аслан бо дастгирии америкоӣ даст ба силоҳ бурда, куштору ғоратгарӣ менамуданд, мубориза мебуд, балки боз барои ободу зебо намудани минтақаҳои гуногуни ин мамлакат ёрии худро дарёф намедоштанд. Лекин ҳукумати Амрико, ки ҳамеша қариб ҳамаи гӯшаю канорҳои дунёро минтақаи таваҷҷуҳи хеш мешуморад, сарзамини Ҷумҳурии Ислонии Покистонроошкоро истифода бурда, қувваҳои сарпарастӣ, тайёр ва мусаллаҳарда, ба Афғонистон мефиристод, ки онҳо бо амалҳои номатлуби зиддиинсонии худ, аз ҷумла ҳамлаҳои пай дар пайи террористӣ оромӣ ва пешрави Афғонистонро доимо халалдор мекарданд. Дар ҳамин гуна вазъи ноором, ба ҳар ҳол дигар фириристодагони мулкӣ аз Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла аз Тоҷикистон аз мавҷудияти кушунҳои Шуравӣ, ки афғонҳо маъмулан онҳоро қувваҳои дӯст меҳуфтанд, худро нисбатан дар бехатарӣ дида, барои ободиву пешрави Афғонистони инқилобӣ дар бахшҳои гуногун, ки ба иқтисодиёт, сиёсат, адабу фарҳанг ва таълиму тарбия дахл доштанд, босамар фаъолият мекарданд. Ба Афғонистон ворид шудани кушунҳои Шӯравиро, албатта, ҷомеаи ҷаҳонӣ якранг маънидод накарда, якранг қабул накардааст. Сарварони баъзе давлатҳо, хусусан Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва ахбори оммаи онҳо, ҳар навъ минбарҳоро истифода бурда, ин амали Ҳукумати Советиро зеро танқид мегирифтанд ва даъво мекарданд, ки бояд ҳатман Ҳукумати Советӣ кушунҳои худро аз ин мамлакат барорад. Дар охир мутобиқи созишномаҳои Женева дар бораи ҳалли сиёсии вазъият дар атрофи РДА, ки 14 апрели соли 1988 баста шуда буданд, инчунин қарори Ҳукумати СССР, баровардани кӯшунҳои Иттиҳоди Шуравӣ сурати амалӣ гирифт. 15 уми майи соли 1988 хуруҷи нерӯҳои Шуравӣ аз Афғонистон оғоз ёфт ва шаш полки аввал аз вилоятҳои шимолии Афғонистон ба Ватан ҳаракат карданд. 15 феввали Соли 1989, пас аз қариб 10 соли иштирок дар низоъҳои мусаллаҳона, сарзамини Афғонистонро қисмҳои охиринаи контингенти маҳдуди нерӯҳои низомии СССР тарк кард. Ёдовар мешавем, ки дар Женева намояндаи Амрико инро низ пешниҳод намуда буд, ки СССР пас аз баровардани қувваҳои мусаллаҳаш аз Афғонистон ҳукумати Начибуллоро набояд дастгирӣ намояд.

1. Ваҳобова Назира – номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илми Маркази мероси хатии АМИТ

Мо бо овардани гуфтаҳои болоӣ ёдовар шуданием, ки чун қувваҳои мусаллаҳи Иттиҳоди Шуравӣ Афғонистонро тарк намуданд, вазъияти ноустувори мавҷуда боз бадтар шудан гирифт ва он чо мондану қор қардани қормандони мулкӣ, хоҳ аз Тоҷикистон бошанду хоҳ аз дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ, то рафт мушқилтар ва ҳатто номумкин шуд. Аз ин хотир дар Афғонистон фаъолият намудани фиристодаҳои Тоҷикистон ва бурдани қорҳои илмӣ омӯзиши номумкин ва ҳатто зери хатар буд. Лекин дар ҳар сурат дар Тоҷикистон дар солҳои навадум омӯзиши масоили мухталифи Афғонистон қатъ нагардидааст, зеро маълум аст, ки бо дигар шудани вазъияти сиёсӣ ва ё ҳукумат дар ин ё он мамлакат, албатта, ҳалқи он ва адабу фарҳанги он дигар намешавад. Дар Афғонистон, бо вучуди ҳамаи носозгориҳо адабу фарҳанг дар ин гуна аём ҳам нақши таърихӣ худро иҷро намудааст. Зарурати гусаста намудани муштарақоти мавҷуда байни ду халқ, низ пеш наомадааст, тавре ки ҳоло дар кишвари Украина дида истодаем. Беҳтарин неъматҳои модиву маънавиро маҳз халқ меофарад ва дар густариши муносибатҳои фарҳангӣ маҳз халқ нақши муҳим дорад. Баробари ин ҳар мушкилие, бадбахтие, ё хушҳолие, ки ба сари давлат меояд онро низ қабл аз ҳама халқ мебинаду эҳсос мекунад аз сар мегузаронад. Акнун назар ба он мекунем, ки дар солҳои навадуми асри XX омӯзиши масоили ба Афғонистон дахл доштаро олимони тоҷик дар қадом сатҳ ва бо қадом нияту қадом шакл нигоҳ дошта, идома додаанд.

Аввалин китобе, ки дар соли 1991 дар Тоҷикистон бахшида ба Афғонистон ба таъъ расидааст, ин китоби олимони афғоншинос Ҳақназар Назаров ва Носир Назаров мебошад, ки "Ҳамкорӣҳои мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон" ном дорад. Ҳар ду муаллифи ин китоб бахшида ба Афғонистон ҳар қадом як қисмати китобу мақолаҳо навиштаанд. Аз ҷумла, то соли нашри ин асар, яъне то соли 1991, яке аз муаллифони ҳамина рисола Носир Назаров бештар аз 20 мақола навиштааст. Пас дар соли 1990 дар мавзӯи "Равобити фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон 1945-1985" рисолаи номзадӣ навишта ҳимоя кардааст. Рисолаи "Ҳамкорӣҳои мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон" бо вучуди чандон қалонҳаҷм набуданаш (ҳамагӣ аз 94 саҳифа иборат аст), арзиши зиёд дорад. Барои дарки ин далел қофист, ки ба мундариҷаи он нигоҳ кунем. Мундариҷаи китоб пас аз сарсухан дар шакли зайл аст: 1. Вазъи қору фаъолияти нашароти баъди ғалабаи Инқилоби Октябр то пирӯзии Инқилоби Саври соли 1978. 2. Мубодилаи нашаротӣ баъд аз ғалабаи Инқилоби Савр (1978-1990). 3. Ҳамкорӣи ду ҷумҳурии ҳамҷавор дар асарҳои фаъолияти санъати хунарӣ ва театри (солҳои 1950-1980). 4. Равобити Қӯлоб ва Афғонистон.

Барои он, ки боби ҷаҳорум саволеро ба миён наорад, ёдовар мешавем, ки ин китобро дар шаҳри Қӯлоб "Маркази илмӣ методи вилояти Қӯлоб" ба таъъ расондааст. Дар ин солҳо боз ҳам мисли солҳои ҳаштодум муҳаққиқони афғоншинос дар оғози ҳар навиштаи худ хотиррасон мекарданд, ки халқҳои Тоҷикистону Афғонистон дӯстони деринаанд: "Бояд мутазақир шуд, ки баъди пирӯзии Инқилоби Савр дар табодули маданӣ ва маънавии миёни Иттиҳоди Шуравӣ ва Ҷумҳурии Афғонистон, Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон, ки ба миллати халқҳои Афғонистон дар тӯли қарнҳо дӯстӣ доранд, бо суръати баланд ширкат меварзад"[5, 6].

Бо Афғонистон ба ғайр аз Тоҷикистон боз дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба мисли ҷумҳуриҳои Узбекистон ва Туркманистон ҳамсарҳад буданд ва албатта, имрӯзҳо низ ҳастанд. Лекин дирӯз сарҳади Афғонистону ҷумҳуриҳои Шуравӣ ҳамчун сарҳади Афғонистону СССР ном дошт ва масоили мушқилу осони ҳамсоғӣ ба дӯши СССР буд. Ҳоло ин борро давлатҳои мустақили Тоҷикистону Узбекистону Туркманистон ҳар қадом ба дӯши худ доранд. Дар Афғонистон туркманҳо ва узбекҳо низ қам нестанд, лекин ҳамсоғии Тоҷикистон бо Афғонистон хусусиятҳои хоси худро дорад, ки маҳз ҳамина хусусиятҳо ҳеҷ наметавонанд дар тақдирӣ халқҳои Афғонистону Тоҷикистон дар ҳар як марҳилаи таърихӣ нақши муайяне надошта бошанд: "Азбаски мардуми тоҷику афғон пайвандҳои қӯхнаи таърихӣ ва бародарӣ доранд, дар марҳалаи баъди солҳои 1978-ум нисбат ба ҳаёт ва сарнавишти мардуми Афғонистон мавқеи бетарафона надоштанд ва аз ин ҷост, ки дар баргараф намудани ақибмонии иқтисодӣ ва фарҳангии ҳамсоғамон ба андозаи иқтидор ва тавоногии худ саҳмгирӣ менамоянд" [5, 7].

Муаллифони рисола дар баёни ҳамкорӣҳои мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон як давраи муайяни таърихино интиҳоб кардаанд, ки тақрибан ҳафтад солро дар бар гирифтааст. Ин давра аз солҳои бистуми асри XX то солҳои навадуми ҳамина асрро дар худ шомил кардааст. Дар

рисола бо мисолҳои дақику диласп дар ин муддат чи қадар рафту омади хунармандони тоҷику афғон ҷой доштааст ва чи манфиате ин муносибатҳои фарҳангӣ овардааст бо баёни матлаби асосӣ – таҳкими робитаҳои фарҳангӣ тафсири худро ёфтааст. Ба Афғонистон сафари хунари қардани хунарпешаҳои Тоҷикистон ва баракс, ҳамааш акси худро дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ёфтааст. Рӯзномаҳои Афғонистон баробари аҳсану офаринҳо гуфтан оид ба консертҳои, ки хунармандони тоҷик дар Афғонистон нишон додаанд, боз таъкид мекунанд, ки муносибатҳои фарҳангии мардумони тоҷику афғон дирӯз оғоз наёфта, таърихи тӯлонӣ дорад. Аз ҷумла рӯзномаи “Ҳақиқати Инқилоби Савр” 2 юми майи соли 1981 чунин навиштааст: “Меҳрубонию пазироии самимонаи кишварҳоямон танҳо имрӯз нест, балки як риштаи амиқ ва дерина дорад ва метавон гуфт, ки ин ҳама намояндагӣ аз дӯстӣ ва ҳамбастагии чандинсолаи мардуми Афғонистон ва тоҷик менамояд” [5, 62].

Як хислати бисёр ҷолиб ва хуби шоирони тоҷику афғон ва шоирони Эрон ҳам ин аст, ки онҳо ҳамеша хангоми дидорбинӣ ва ё тамошои хунари волои хунармандон, ё вохӯриҳо бо дӯстон, албатта, эҳсоси худро, дилбастагии худро ё таассуроти гирифташонро дар ягон шеър хатман самимона иброз менамоянд. Чунончи, шоири афғон Асват пас аз тамошои консерти хунарпешаҳои маъруфи ансамбли дар Тоҷикистон ва берун аз он овозадори “Лола” ба ваҷҳ омада, мисраҳои зеринро ба қалам додааст:

Булбулони Тоҷикистон аз гулистон омада,
Гул ба дӯшу гул ба оғӯш, гул ба домон омада.
Як чаман гул, як даман гул, боғ гул, осор гул,
Гунҷаи бишқуфта гул, лабҳои хандон омада.
Аз бидоли Шуравӣ бо як ҷаҳон фанну камол,
Марду зан як даста гул, дар хони афғон омада,
Хирмани гул аз гулистон, сӯи дӯстон омада [5, 55].

Пас аз Республика эълон шудани Афғонистон дар соли 1973 як гурӯҳ калони устодони санъати Тоҷикистон ба Афғонистон сафар менамоянд. Нахустин қонунҳои онҳо дар толори “Кобул нандорӣ” - и шаҳри Кобул бо қироати шеърӣ ба Афғонистон бахшидаи шоири тоҷик Бокӣ Раҳимзода оғоз ёфтааст, ки он чунин аст:

Ҷумҳурият муборак, халқи далери афғон,
Шамъи муроди худро қардед партавафшон.
Шуд баҳратон муҳайё ояндаи дурахшон,
Байроқи фатҳу нусрат дар дастатон ба ҷавлон.
Аз ҷону дил бигӯянд пиру ҷавони тоҷик,
Бар мардумони афғон сад офарину табрик.

Дар рисолаи “Ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон”, тавре болотар ишора шуд, як боб “Равобити Кӯлоб ва Афғонистон” ном дорад. Муаллифон махсус зикр кардаанд, ки “Кӯлоб, ки яке аз вилоятҳои Тоҷикистон ва то инқилоб ҳамчун қаламрави Бухорои Шарқӣ буд, дар равобити хеш бо Афғонистон мавқеъ ва мақоми худро дилшӯ” [5, 73]. Ҳамин тариқ, дар ин бахш шахсан аҳолии адабдӯсту фарҳангдӯсти шаҳри Кӯлоб, дақиқтараш шоирон, овозхонҳо, хунарпешаҳои театр ва дигар намояндагони фарҳанги ин минтақаи Тоҷикистони ҷанубӣ дар ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон чи нақше доранд, дар мисолҳои ҷолиб баён шудаанд. Дар густариш ёфтани муносибатҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистону Афғонистон сабаби нақши муайяне гузоштани мардуми Кӯлобро муаллифон боз дар ҳамон муштарақоти забонию урфу одатҳо дидаанд: “Ҳамзабонӣ, ошноии урфу одат, сунату анъанот ба фиристодагони вилояти Кӯлоб имкон дод, ки ба мардуми кишвари ҳамсоя бештар ва наздиктар тамос гиранд” [5, 79].

Афғоншиносии тоҷик дар соли 1992 бо ҷопи намунаҳои беҳтарини назму насри шоиронии мумтози Афғонистон Маҳмуди Тарзӣ (1867-1933) ва Мустағнӣ (1876-1933) зери унвони “Маҳ-

муди Тарзӣ. Ғазалиёт. Мунтахаби наср. Мустағнӣ. Ғазалиёт” оғоз ёфтааст. Дар ин китоб, ки аз 256 саҳифа иборат аст аввал “Ғазалиёт ва мунтахаби наср” и Маҳмуди Тарзӣ пас “Ғазалиёт” и Мустағнӣ оварда шудааст. Ин китобро С. Мирзоев (бахши Маҳмуди Тарзӣ) ва С. Шерова (бахши Мустағнӣ) таҳия намудаанд. Сарсуханро барои қисмати Маҳмуди Тарзӣ Собир Мирзоев ва барои қисмати Мустағнӣ С. Шерова навиштааст. Албатта, то нашри ин китоб аҳли илму адаби тоҷик бо ин номҳо, хусусан ба фаъолияти бисёрсоҳаи адиб ва маорифпарвар Маҳмуди Тарзӣ, бисёр набошад ҳам то андозае ошноӣ доштанд, вале барои оммаи васеи хонандагони мо ҳанӯз ин номҳо номаълум ва ашъорашон бо алифбои кирилӣ ҳанӯз чоп нашуда буд. Бо теъдоди чор ҳазор нусха чоп шудани асари номбурда, ин китоб худ тӯҳфаи арзандае барои хонандаи тоҷик шуд. Чун ба намунаи ашъори ин ду шоири кишвари ҳамсоя назар мекунем, маълум мешавад, ки ҳар кадоме аз ин адибон дар инкишофи адабиёти мардумони Афғонистон дар асрҳои XIX ва XX нақши муҳиме бозидаанд. Тавре Мирзоев С. зикр кардааст, “Маҳмуди Тарзӣ (1867 Ғазнин – 1933 Истамбул) нависандаи маъруф, мутафаккири барҷаста, шоир, ислохотчӣ ва бунёдгузори равияи маорифпарвари адабиёти Афғонистон аст. Вай ба инкишофи адабиёти ҳозираи Афғонистон ба забонҳои дариву пушту, ба ташаккули идеологияи буржуазияи миллӣ, ба тараққиёти тамоми маданияти ин сарзамин таъсири калон расондааст. Тарзӣ дар назм ва махсусан дар насри Афғонистон мактаби нави адабӣ бунёд кард” [4, 5].

Маҳмуди Тарзиро падари журналистикаи афғон мегӯянд ва ин дар он асос, ки ӯ вақте дар замони ҳукумронии Ҳабибуллоҳон аз хорича, ки муддати зиёд дур аз ватанаш буд, ба Афғонистон бар мегардад рӯзномаҳои “Сироч-ул-ахбор” ва “Сироч-ул-атфол” таъсис ва нашр мекунад. Тавре маълум аст рӯзномаи “Сироч-ул-ахбор” хеле машҳур аст ва ҳеҷ ҷои шубҳа нест, ки ин рӯзнома ва андешаҳои Маҳмуди Тарзӣ дар бунёду инкишофи матбуоти тоҷик дар оғози ташаккулёбӣ таъсире нарасонда бошад.

Давраи зистану фаъолият қардани Маҳмуди Тарзӣ ин қариб ҳамон даврае мебошад, ки устод Садриддин Айнӣ зистааст ва дар эҷоди асарҳои назми ӯ мисли Садриддин Айнӣ мебошад. Агар ба унвон ва мазмуни баъзе аз шеърҳои Маҳмуди Тарзӣ эътибор диҳем, бешак ин чизро ба осонӣ эҳсос мекунем. Шеърҳое, ки мо дар назар дорем мисолашон инҳоянд: “Таҳсил”, “Мактаб”, “Тӯпу туфанг”, “Ғарбу Шарқ”, “Хубби Ватан”, “Гичорат”, “Тараққӣ”, “Китоб”, “Юруп”, “Электрик”, “Ишқи Ватан” ва мисли инҳо. Ҳамин тарзи ба мавзӯҳои наву замонавӣ муроҷиат қардани Маҳмуди Тарзӣ буд, ки садҳо адибони дигар ӯро пайравӣ қардаанд. Шоир хуб медонад, ки танҳо бо тасвири симинбаданону хушҷамолон ё қаноат қардан ба ҳамаи он чизи кухна инсон наметавонад соҳиби пешравӣ шавад, зиндагии худро беҳтару рангинтару сабуктар кунад. Таъкидҳои шоирро дар шеъри “Бигзашту рафт” бисёр равшан ва муфид мебинем:

Вақти шеъру шоирӣ бигзашту рафт,
Вақти сеҳру соирӣ бигзашту рафт.
Вақти иқдом асту саъю чидду чаҳд,
Ғафлату танпапварӣ бигзашту рафт.
Аср асри мутару рел асту барқ,
Гомҳои уштурӣ бигзашту рафт.
Кимё аз ҷумла ашё зар кунад,
Вақти иксиварӣ бигзашту рафт.
Телиграф орад хабар аз шарқу ғарб,
Қосиду номабарӣ бигзашту рафт.
Сими оҳан дар суҳан омад зи барқ,
Телефон бишнава, қарӣ бигзашту рафт.
Шуд ҳаво ҷавлонғаи навъи башар,
Рашки беболупарӣ бигзашту рафт.
Гуфт Маҳмуд ин суҳанрову бирафт,
Саъй кун, танбалгарӣ бигзашту рафт [3, 37].

Албатта, шоир гуфтани нест, ки вақти шеърӯ шоирӣ бебозгашт пурра бигашту рафт. Шеърӯ шоирӣ, яъне каломи бадеъ то вақте инсон арзи вучуд ва қобилияти баёни суханҳои дилчаспу форам дорад, ҳеч гоҳ аз байн намеравад, Ҳадафи шоир ин аст, ки ҳамеша ба дигаргуниҳои замона нигоҳ карда амал кардан боиси пешравиӣ дилхоҳ мешавад.

Дар асри гузашта дар замоне, ки дар Тоҷикистон системаи давлатдорӣ дигар шуд, дар солҳои бистум сиёми асри ХХ аз ҷониби аҳли адаб, равшанфикрон ва олимони ҳар замон барои талош кардан ба саводомӯзию илмомӯзӣ, китобхонӣ ва бунёди мактабу таълимгирӣ садоҳо баланд мешуданд. Ҳатто замоне ҳам буд, ки он вақтро “маҳви бесаводӣ” мегуфтанд. Маҳмуди Тарзӣ низ дар шеърӣ “Мактаб” ҳамин гуна таъкидро лозим донистааст:

Илм аст чун қон, қисм аст мактаб,
Нур аст ирфон, чашм аст мактаб.
Файзу саодат, тарфеъу иззат,
Гар шавк дорӣ, ин аст мактаб.
Мактаб чӣ бошад? Сарчашмаи илм!
Оби Ҳаёт аст қорӣ ба мактаб... [3, 22]

Устод Садриддин Айнӣ низ дар зиндагии инсон нақши муҳим доштани мактабро хеле муассир ба қалам додааст:

Эй монда қадам ба роҳи мактаб,
Олист мақому ҳоҳи мактаб.
Мактаб сабаби ҳаёт бошад,
Мактаб сабаби наҷот бошад.
Мактаб ба ту ақлу ҳуш бахшад.
Мактаб ба ту шаҳду нӯш бахшад
Мактаб ба ту дод илму одоб,
Мактаб ба ту дод дурри ноёб.
Барҳез, гузор хоби худро!
Баргир ба каф китоби худро!
Рав аз ҳама пеш ба мактаб,
Шавк аст туро агар ба мактаб.
Сайи бинамову илму одоб,
Беҳтар зи шарикӣ хеш дарёб.
То дар ду ҷаҳон азиз бошӣ,
Бо донишу ботамиз бошӣ [2, 27].

Ин ягона шеърӣ бахшида ба мактаб навиштаи устод Садриддин Айнӣ нест. Аз ҷумла “Суруди мактаб” низ ба қалами устод тааллуқ дорад, ки овардани чанд мисраеро аз он муносиб медонем:

Сахаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,
Гул аз шодӣ шукуфту ғунча во шуд.
Шумо, эй булбулони боғи мактаб,
Сахаргоҳон чаро хобед ҳар шаб?
Шумо ҳам дар наво оед бояд,
Ки то аз боғи маънӣ гул кушояд [2, 27].

Аз замони пайдо шудани алифбо ва алалхусус навиштани китобҳои ҷудогона, мебинем, ки аҳли фарҳанг пайваста таъкид менамояд, то ин ки мардум ва хусусан насли наврас тавачҷуҳ ва муҳаббати хос ба мактаб ва мутолиаи китоб дошта бошад. Яке аз ҳадафҳои асосии Маҳмуди Тарзӣ ҳамчун маорифпарвар ин мардумро босавод ва китобхон дидан буд. Файласуф ва нави-

сандаи маъруфи Франсия Волтер (1694 1778) гуфтааст, ки “Асарҳои адабони хуб менавиштагиро хонда, одат мекуни, ки хуб суҳанронӣ кунӣ. Хондан муфид аст! Китобҳо рӯхро равшан мекунанд, мартабаи одамро баланд мебардоранд ва мустаҳкам мекунанд, дар ӯ орзуҳои беҳтаринро бедор мекунанд, ақли ӯро тез мекунанд ва дилро нарм мекунанд». Садҳо шоирони тоҷику афғон аз манфиати китобу китобхонӣ суҳанҳои пурарзиш гуфтаанд. Дар байни хонандаҳои тоҷик ва афғон гумон аст, ки касе ин шеърӣ машҳури шоири ширинкаломи форсу тоҷик Абдурахмони Ҷомиро аз ёд надонад ва ё нашунида бошад:

Аниси кунҷи танҳои китоб аст,
Фурӯғи субҳи доной китоб аст.
Бувад бе музду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде.
Надима, мағздоре, пӯстпӯше,
Ба сирри кор гӯе, ҳамӯше.
Дарунаш ҳамчу ғунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ з-он як табақ дурр [10, 39].

Дар ҷои дигар Абдурахмони Ҷомӣ китобро дар зиндагӣ ҳамчун беҳтарин ғамхору ҳамдами инсон дар ҷаҳон ба қалам додааст ва ин шеър худ воситаи беҳамтоест дар масъалаи китобу китобхониву донишомӯзӣ:

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,
Дар ғамқадаи замона ғамхоре нест,
Ҳар лаҳза аз ӯ ба ғӯшаи танҳои,
Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест [10, 37].

Ҷун суҳан дар бораи тасвири аҳамияти китоб меравад, Пешвои миллат мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон Абдурахмони Ҷомиро ба ёд оварда, ӯро “Пешвои ҳавзаи илмиву адабии Мовароуннаҳру Хурӯсон” номида, ба ин андешаи бебаҳои куҳнанашиавандаи шоири бузург: “Аниси субҳи доной китоб аст” ишора намуда чунин гуфтаанд:

“Мавлоно Ҷомӣ моҳиятан шахсияти маорифпарвар буда, мақсади ягона ва аслии ӯ аз эҷоди асарҳои адабӣ ва илмӣ сершумораш мардумро ба нури маърифат ва ҷаҳлу ҷаҳолат раҳонидан ва ба сӯи зиндагии оромӣ осуда ва рӯзгори хуш раҳнамоӣ кардан аст. Қаҳрамони асарҳои Ҷомӣ шахси бомаърифату соҳибхирад, хунарманду ҳимматбаланд ва адолатпарвару озодандеш буда, китобро дар ҷаҳон беҳтарин ёру мунису ғамхори худ медонад:

Аниси кунҷи танҳои китоб аст,
Фурӯғи субҳи доной китоб аст [11, 285].

Яке аз шеърҳои Маҳмуди Тарзӣ, ки шомили асари “Маҳмуди Тарзӣ. Ҷазалиёт. Мунтахаби наср. Мустағнӣ. Ҷазалиёт” аст, “Китоб” унвон гирифтааст. Маҳмуди Тарзӣ хуб огоҳ буд, ки мардуми Афғонистон, аз лиҳози босаводӣ, дар қадом зинаи инкишофи фарҳанги хеш мебошанд. Барои инкишофи босуръати фарҳанг саводнокӣ ва китобхониро воситаи бемисл медонад. Аслан табиати мардуми тоҷик ва афғон ин аст, ки аз инсонӣ оддӣ то шахсиятҳои бузурги Тоҷикистону Афғонистон ҳар як мавриди муносибро истифода намуда, таъкиди саводомӯзӣ ва китобхониро кардаанд. Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳар вақте бо аҳли зиё ва ё шогирдону устодони мактабҳои мухталифи Тоҷикистон вохӯрда, суҳбат мекунанд, ҳамеша дар зиндагии инсон китобчи нақше дорад, аз он ёдовар мешаванд. Маҳмуди Тарзӣ бо дарки он, ки мардуми даризабон (ин ҷо, албатта тоҷикзабонҳоро форсизабонҳо шомиланд) дар саросари олам қабл аз ҳама бо илму адаби худ машҳур шудаанд, ба ҳамон забоне, ки барои мардуми оддӣ осон асту фаҳмо, бо ҳамон забон шеърӣ “Китоб” ро эҷод кардаанд:

Илму фан набвад, агар набвад китоб,
Чаҳл бигрезад чу пайдо шуд китоб.
Ёри ҷонӣ, файзи раҳмонӣ бувад,
Ҷону раҳмонро биёбӣ дар китоб.
Мешиносонад туро бар ҳоли ту,
Баъд аз он аз ҳақ кунад оғаҳ китоб.
Сад ҳазорон мактаб ар бошад, чӣ суд,
Чун набошад баҳри он лакҳо китоб.
Мӯнису носех, шафиқу роҳбар аст,
Ҳамдаму ёру муаллим шуд китоб.
Матбаа мошини илму фан бувад,
Ҳаст маҳсулоти илму фан китоб.
Гар кутуб Маҳмуд набвад дар ҷаҳон,
Кай шавад манзум олам бе китоб [3, 38].

Албатта, мушоҳида мешавад, ки дар даҳсолаҳои охир шумораи дӯстдорони китоб каме коҳиш ёфта истодааст ва сабаби онро пеш аз ҳама дар пайдо шудану бисёр истифода бурдани рақам-рақам компютерҳо ва телефонҳои мобилӣ мебинем, вале аз ҷониби дигар дурусттар нигоҳ кунем, дар ҳамин вақт боз ҳар сол ҳазорҳо китобҳо бо сифати хеле хуб дар Тоҷикистону Эрону Афғонистон ба таъб мерасанд. Садҳо шоирону нависандагони дигар ба майдони адаб омада, намегузранд, ки гулхани адаб хомӯш шавад. Ин худ нишони он аст, ки ҳоло чизи дигаре ҳанӯз нест, ки бо сифати дилхоҳ ҷои китобро гирифта тавонад. Маҳмуди Тарзӣ, тавре болотар ёдовар шудем, дар солҳои 1867-1933 умр ба сар бурдааст. Бо ин далел мо ба он ишора карданием, ки он намунаҳои насриё, ки дар китоби мазкур оварда шудаанд, бешак, дар адабиёти мардумони Афғонистон яке аз аввалин кӯшишҳои ба тарзи нав ва акнун аз тариқи наср даст ба қалам бурдан аст. Таъкид мекунем, ки рӯ овардан ба насре, ки ифодакунандаи воқеият бошад, Ин кӯшиши дар адабиёт як роҳи нав кушодан аст, ҳамоно навъ кӯшише, ки дар нимаи аввали асри XX дар адабиёти тоҷик низ ба назар мерасид.

Қисмати дуёми китоб, ки намунаи ашъори Мустағниро дар бар гирифтааст, бо сарсухани С. Шерова оғоз ёфтааст. Номбурда дигаргуниҳои дар асри XX дар адабиёт Афғонистон ба амал омадаро дар ашъори Мустағнӣ дида тавонистааст, ки мегӯяд: “Солҳои аввали асри XX чунон ки маълум аст, давраи тачаудуи адабии Афғонистон буд. Мустағнӣ бо дарки ҳамаҷониба равияи ба ин аҳд мутобиқро пеш гирифт. Дар ғазал ва қасидаҳои мазмунҳои нав ба нав тараннум намуд. Ӯ аз сурудани ғазалҳои ишқӣ-лирикӣ ба сурудани ашъори иҷтимоӣ пардохт” [3,130]. Барои адиби аз ашъори маъруфттарин шоирони классик илҳомгирифта, аз илму адабу ватан сухан гуфтан амали маъмулӣ набуд, лекин эҳсоси ҷавобгӯи вақт будан якрангии маҷрои сухангӯии шоирро дигар кардааст:

Шуд илму адаб шиори афғон,
Гардид баланд кори афғон.
Ин асру замон дигар чӣ ояд,
Ҷуз илму хунар ба кори афғон...
Созед баланд номи давлат,
Эй миллати номдори афғон...
Фардо бинӣ чаман-чаман гул,
Сар баркашад аз баҳори афғон [3, 229].

Афғонистон, мисли бисёр дигар мамлакатҳои Шарк, ҳамеша зери тавҷуҳи боғаразонаи аврупоӣ буд. Ба дасти ин гуна мардумони истилогар афғидани мардумони Шарк чӣ оқибате дошт ва дорад, ба ҳама маълум мебошад. Аз ин ҷо ватанро дӯст доштан, онро дифоъ кардан ва

ба воситаи истифодаи илми пешрафта ватанро неруманд кардан, ин ҳамааш коре буд ва ҳаст, ки таъкидашро адибони пешқадам ва ҳар як ватанхоҳ вазифаи худ медонад. Мустағнӣ аз нияти шуми аврупоиён огоҳ буд, барои ҳамин ҳам мехост, ки ватанаш ҳамеша ҳомиёни бошарафу далер дошта бошад, то ин ки онҳо на танҳо ватанро аз аҷнабиён дифо карда тавонанд, балки боз барои пешравиаш саҳмгузор бошанд:

Хуш аст сайру тамошои навбаҳори Ватан,
 Макун зи сина бурун доғи лолазори Ватан
 Машав зи илму ҳунар ғофил, эй ватанпарвар,
 Ба хуш бош, ки ояд ҳамин ба кори Ватан.
 Машав зи ғайрати номуси мамлакат ғофил,
 Мабош беҳабар, эй дил, зи нангу ори Ватан...
 Пайи ҳифозати мулку Ватан сазад, ки кунанд,
 Ҳамеша аҳли Ватан ҷону тан нисори Ватан...
 Хуш аст сурма зи хоки диёр, Мустағнӣ,
 Бале, хуш аст зи гулзори ғайр хори Ватан [3,242-243].

Шоири шинохтаву хушзавқи тоҷик Ашӯр Сафар (1928-1997) мисли Мустағнӣ чӣ қимате барояш Ватан дорад, маҳз ҳамонро бо садои баландтар мегӯяд:

Хоки Ватанам сурмаи чашмони ман аст,
 Рӯи Ватан оинаи рахшони ман аст.
 Нури Ватан офтоби тобони ман аст,
 Меҳри Ватанам дар дили ҷӯшони ман аст...
 Як санги Ватан ба кӯзаи зар надихам,
 Гарди рахи ӯ ба фунту доллар надихам.
 Як қатраи оби ӯ ба Кавсар надихам,
 Зеро ки Ватан азиз аз ҷони ман аст [2, 234].

Барои шодравон Гулназар (1945-2020) низ Ватан сармояи қиматбаланд аст, ки барои он шоир омода аст бе деҳилағй ҷони худро супорад:

Ҳар сӯи дунё одам аст,
 Ҳар кӯи дунё хона аст.
 Аммо Ватан бисёр нест,
 Аммо Ватан якдона аст.
 Умрам барои ту, Ватан,
 Ҷонам фидои ту, Ватан! [2, 245].

Дигар шоири тоҷик Камол Насрулло (тав.1950) танҳо дар замоне, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиклол шуд, як силсила ҷунин шеърҳо ба мисли ”Чист номат? Тоҷикистон!”, “Ватани зарнисор”, “Ватан дар ҷон” ва ғайра эҷод кардааст, ки мавзуи асосии ҳамаи онҳо ватану ватандӯстӣ мебошад. Дигаргуниҳои сиёсӣ ва шакли дигар гирифтани сохтори давлатӣ чӣ таъсире ба суҳангӯии Камол Насрулло расондааст, дар шеъри “Ватани зарнисор” таҷассуми таъсирбахше ёфтааст:

Бедор шав, дило, ки Ватан зарнисор шуд,
 Дар чор фасли дил ватани навбаҳор шуд...
 Фархунда бод Ваҳдати миллат, ки миллате
 Охир ба ҳам расидаву хешу табор шуд...
 Эҳёи нав муборакат, эй хоки файзбор,
 Хуршед тоҷи тоҷики ҳимматгузор шуд [2, 343-344].

Дар ҷои дигар шоир “Ватан – ҷоне, ки дар ҷони ману туст, Ватан – ноне, ки дар хони ману туст”, мегӯяд, хонанда ҳеҷ наметавонад бори дигар чи тавр шинохтани ватани худро аз нав таҳлил накунад, ба ватандорӣ худ баҳо надихад.

Тавре маълум мешавад мавзӯи Ватан ҳамеша вирди забони аҳли қалам буд ва ҳаст. Ин новобаста ба вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ин ё он кишвар. Фақат ҳар гуна вақт ва ҳар навъ дигаргунӣ дар Ватан таъсири худ ва ҳатто амри худро дорад, ки онро адибон наметавонанд ба эътибор нагиранд.

Ин нуқта низ ҷолиби зикр ҳаст, ки ҳам шоирони Тоҷикистон ва ҳам шоирони Афғонистон бехтарин фасли сол мавсими баҳорро дар ҳама давраи замони бо алфози тозаву форам тасвир намудаанд. Ин танҳо аз он сабаб нест, ки фасли баҳор бо фарорасии худ илҳомӣ шоиронро бештар меорад. Сабаби дигараш, албатта, боз дар он аст, ки мардумони Тоҷикистону Афғонистон чун зебопарастони асил ба қадри зебоиҳои баҳор ва умуман табиати нотақрори ватани хеш ба таъбу ҳаваси хоси хеш мерасанд. Як давраи зиндагии инсонро чун фасли баҳор шинохтан ҳам беасос нест. Мо тасвири баҳорро дар як силсила ғазалҳои Мустафӣ низ дида метавонем. Аз 180 ғазале, ки дар китоби номбурда дида мешавад, 14 ғазал бо “Баҳор омад...” гуфтани шоир шурӯъ мешавад. Дар поён чанд намунае аз онҳо меорем, аслан байти аввали ғазалро, яъне матлаъи онҳоро:

Баҳор омад, ки боз аз худ равам мастана дар саҳро,
Кашам чун гирдбод аз даври худ паймона дар саҳро.

Баҳор омад, ки гирад шӯру афгон дар чаман булбул,
Бурун ояд ба истиқболи гул аз хештан булбул.

Баҳор омад, ки боз аз шӯри савдо данг хоҳам шуд,
Гиребончок бо ақлу хирад дар чанг хоҳам шуд.

Баҳор омад, ки аз саҳни гулистон шурӯ шар хезад,
Шарор аз санг хезад, лола аз кӯҳу камар хезад.

Баҳор омаду шуд ишратофарин гулзор,
Ки гашт пургулу насрину ёсумин гулзор.

Баҳор омад, ки гирад дар гулистон ҷоми зар наргис,
Кунад аз ҳоли мастӣ майпарасторонро хабар наргис.

Баҳор омад, ки афрӯзад ба ҳар сӯ лолазор оташ,
Гули сурӣ занад бори дигар дар шохсор оташ.

Навбаҳор омада пургул ҳама гулзор аст ин,
Ё пур аз маънии рангин шуда, ахбор аст ин.

Баҳор омад, ки созад боз чун боғи ҷинон гулшан,
Шавад ишратсарои халқ чун Доруламон гулшан.

Омад баҳору кард ҷаҳонро ҷавон дигар,
Бо ранги зард рафт зи гулшан хазон дигар.

Баҳор омад, ки гардад рашки боғу бӯстон Кобул,
Шаҳи ғозӣ намояд баъд аз ин Доруламон Кобул [2, 137 ва 142, 181, 186, 192, 196, 204, 209, 230].

Агар ба ашъори адибони дирӯзу имрӯзи тоҷик назар кунем, аз шумораи хеле зиёди шоирони хушзавқ гумон аст ягон шоире пайдо шавад, ки дар тамоми даврони асарофариаш ҳеҷ набошад

ду-се маротиба зикри зебоиҳои баҳорро накарда бошад, баҳор ва зебоиву ҷомаи нав пӯшидани табиатро дида, даст ба тасвири ин айёми соҳир набурда бошад. Ғайр аз он, ки сурудани манзараҳои мафтункунандаи баҳор ба ҳукми анъана даромадааст, ин худ боз як мавре ва як фазое мебошад, ки шоирон пайвастагии инсонро табиатро маҳз дар ҳамин айём бештару равшантар эҳсос мекунад. Самимияти суҳангӯӣ ва зебопарастӣ дар либоси дигар, дар либоси шоистатар ифшо мешавад. Лаззати ин фасл дигар аст, ҳамон тавре ки Амир Хусрави Деҳлавӣ гуфтааст:

Хуш бувад соғари пурбода дар айёми баҳор,
Хоса дар сояи гулҳои тарандоми баҳор...
Баъд аз ин бинӣ дар сояи ҳар сарви баланд,
Маҷлисе карда ҷавонони майшоми баҳор...
Ба ғанимат шумар, эй дӯст, агар ёфтаӣ,
Рӯи зебову маи равшану айёми баҳор [1, 437].

Шоирони маҳбуби мо Мирзо Турсунзода ханӯз соли 1937 шеъри “Баҳор”-ро эҷод карда буд. Пас, худи ҳамон сол боз дostonero бо номи “Хазон ва баҳор” навиштааст. Соли 1948 бошад боз ба мавзӯи “Баҳор” баргашта, шеъри “Баҳория” ро иншо мекунад. Бояд гуфт, ки мафҳуми “баҳор” ҳамеша аз назари шоир дур нарафтааст ва дар лаҳзаҳои зарурӣ барои қавитар намудани ягон ҳикмати адиб ба кор рафтааст. Чунончи:

Баҳор омад зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт. [8, 15]

Дар ҷои дигар:

Дар яке аз деҳоти кӯҳистон
Марди пире намудааст макон...
Чехрааш тоза мисли рӯи баҳор,
Соф чун оби чашмаи кӯҳсор [8, 92].

Шоир Хайрандеш (тав.1961), ки таъсисгари маҷлиси “Хайрандеш” дар шаҳри Кӯлоб, Бохтар ва Душанбе бахшида ба баҳор ва ҷашни “Наврӯз”, ки ин ҷашн худ низ ифодагари баҳор аст, тамоми хубсуратиҳои баҳорро дар худ шомил намудааст, шеърҳои басо ҷолиб эҷод кардааст:

Баҳор омад, гул омад, сабза омад, лолазор омад,
Гулистон омад атрафшону гулбонги ҳазор омад.
Гуворо ҷаҳ ҷаҳи мурғон, дарахтон чатри гул бар сар,
Мучалло нукраобаш гулбадомон ҷӯйбор омад... [2, 377].

Моҳи сентябри соли 1993 рисолаи афғоншинос, устоди Донишгоҳи омӯзгорӣ шаҳри Душанбе Собир Мирзоев рисолаеро зери унвони “Адабиёти мутараққии Афғонистон” қисми 1 аз ҷоп баромад. Ин асар хусусан барои устодон ва донишҷӯёни факултети филологии мактабҳои олии Тоҷикистон хеле муфид мебошад. Ин аввалин кӯшиши омӯхтани адабиёти навини Афғонистон дар ҷумҳурии мо мебошад.

Дигар пуштушинос дар Тоҷикистон Ирина Михайловна Шпак, ки ҳам дар Институти шарҳшиносӣ кор мекарду ҳам дар Донишгоҳи миллӣ ба омӯзиш ва тадريس адабиёти пашту машғул буд, “Современный афганский рассказ на пашто. (Становление жанра)” ном китобро соли 2001 аз ҷоп баровардааст.

Дар Тоҷикистон зери роҳбарии профессор Ҳақназар Назаров ва профессор Қосимшо Искандаров як қатор ҷавонони тоҷику афғон ба омӯзиши масоили мухталифи таърихи Афғонистон машғул шуда, рисолаҳои илмӣ навишта, бо муваффақият ҳимоя кардаанд.

Соли 2016 дар Тоҷикистон, дар шаҳри Душанбе шаҳрванди Афғонистон Нурмуҳаммад Бехрӯз дар мавзӯи “Ҳунари шоирӣ Халилуллоҳи Халилӣ” рисолаи номзадӣ ҳимоя кардааст. Ин далел,

албатта, ба ҳамкориҳои адабию фарҳангӣ тааллуқ дорад, лекин ин гуна амалҳоро оғоз аз муштаракот аст, ки барои амалӣ шудани чунин кор шароити мусоиду дилхоҳро фароҳам меоварад.

Аз он вақте ки Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиклол шуд (1991), замони дигари ба мамлакатҳои ҳамсоя, аз ҷумла Афғонистон нигоҳ кардану онро омӯхтану муносибатҳои мухталиф, аз ҷумла муносибатҳои дипломативу фарҳангиро дуруст кардан пеш омад. Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдат, Президенти Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст ва бо манфиат ба роҳ мондани муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Афғонистонро борҳо таъкид кардаанд. Акнун шумораи олимоне, ки ба омӯзиши масъалаҳои мухталифи иқтисодиёт, таърихи навтарин, дипломатия, тичорат ва адабу фарҳанг машғуланд, сол то сол бештар шуда истодааст. Дар мавзӯҳои гуногун рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ навишта ҳимоя карда шудаанд. Шумораи хеле зиёди мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба таъб расидаанд, ки ҳар кадоми онҳо ба ягон навъе барои муштаракоти таърихиву фарҳангии мардумони тоҷику афғонро муайян кардан метавонанд истифода шаванд. Ин ҷо аз ҷумлаи онҳо асарҳои зеринро номбар кардан мумкин аст: Искандаров Қосимшо. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. Душанбе, 2004; Масъалаҳои муҳими таърих ва фарҳанги Афғонистон. (Маҷмӯаи мақолаҳо). Душанбе, 2013; Ваҳобова Н.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Иброҳими Халил. Душанбе, 2015; Гоибова Ф. М. Сайид Джамалиддин Афғани журналист и публицист XIX века. Душанбе, 2016; Кудратов К, А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность Республики Таджикистан. Душанбе, 2017; Фулом Набии Ашқарӣ. Садои ошно. Душанбе, 2017; Мирзоев С. Афганистан: вызовы и угрозы. Душанбе, 2017; Ваҳобова Н. С. Асадулло Ҳабиб –насрнавис. Душанбе, 2018; Қодиров Ф. Дар олами фарҳангу адаб. Душанбе, 2019; Қодиров Ф. Чашмандозе бар шеъри дари Афғонистон ва таҳаввулоти он дар садаи XX. Душанбе, 2020. Ваҳобова Н.С. Асадулло Ҳабиб –шоир. Душанбе, 2022.

Искандаров Қосимшо яке аз афғоншиносони шинохтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бештар аз 40 сол ба омӯзиши масъалаҳои мухталифи таърихи Афғонистон машғул аст. Вай натиҷаи корҳои тадқиқотии худро дар шакли мақолаҳои сершумор ва рисолаҳои илмӣ ҷудоғона ба таъб расондааст, ки муҳимтаринашон инҳоянд: “Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века”. Душанбе, 2004 (Ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии Афғонистон дар нимаи дууми асри XX), “Молодёное движение в Афганистане (1945 1990)” (Ҳаракатҳои ҷавонон дар Афғонистон), Душанбе, 1992, “Афғонистон, толибон ва ташаккули марказҳои террористӣ”. Душанбе, 2003, “Наркобизнес в Таджикистане: связи с афганским конфликтом” (Қочоқи маводи муҳаддир дар Тоҷикистон: иртибот бо низои Афғонистон). Центральная Азия и Кавказ, Лулео, 1999. № 5 (6), «Национальный фактор в политической жизни современного Таджикистана». Известия АН Республики Таджикистан. Серия: экономика и политика. 1996, № 3 4, «Политический кризис в Афганистане». Известия АН Республики Таджикистан. Серия: экономика и политика. 1993, № 3 4 ва ғайраҳо. Миёни асарҳои Искандаров Қосимшо китоби “Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века” бо қимати илмӣ ва мубрамияти масъалаҳои дарҷшуда фарқ мекунад. Ин асари бузургҳаҷм (500с.) аз муқаддима, чор боб, понздаҳ зербоб ва хулосаву замираву номгӯи адабиёт иборат аст ва метавон гуфт, ки ягона чунин кори тадқиқотӣ дар афғоншиносии тоҷик аст, ки ба таври бисёр муфассал ба вазъи сиёсӣ ва дар ҳамин давраҳои ноустувору ноором пайдо шуда, фаъолияти ҳизбҳои сиёсиро мавриди омӯзиш қарор додаас. Ин асар ба хонандаи тоҷик имконият медиҳад, ки ба таври ниҳоят васеъ ба ҳизбҳои сиёсӣ, ҳадафи онҳо ва нақши онҳо дар дигаргун шудани вазъи сиёсӣву иқтисодии Афғонистон, дифои мустақлияти Афғонистон, инчунин ба ақиб рафтани он ба таври васеъ шинос шавад. Яке аз охири мақолаҳои Қосимшо Искандаров “Робин Ҳуд” и тоҷик дар Афғонистон чӣ гуна ба подшоҳӣ расид” [6, 6-7]. ном дорад. Мақола ба Ҳабибуллоҳони Калақонӣ, тавре муаллиф таъкид кардааст ба ҷавонмарди далеру шучоъ, ватандӯсти воқеӣ, адолатпеша, ки аз умқи тудаҳо зухур карда, барои аввалин бор як нқилоби мардумиро раҳбарӣ ва низоми истибдодии қабиласолориро сарнагун кардааст. Аз тариқи ин мақола хонанда ба бисёр воқеаҳои ҳам дилчаспу ҳам ғоҷиавии Афғонистон шинос мешавад.

Таърихи Афғонистон дар асри XX бо чандин воқеаҳои бузурги таърихӣ фарқ мекунад. Муал-

лифи асари номбурда ханӯз дар нахустин чумлаи муқаддимаи китоб, таъкид кардааст, ки сабаби дар вақтҳои охир бештар омӯхтани масоили Афғонистон дар ҷуст: “Ҳодисаҳои фоҷиавие, ки дар чоряки охири қарни бистум дар Афғонистон ба вуқӯъ пайвастанд, пажӯҳиши илмии ҷунбишҳои ҷамъиятию сиёсии ин кишварро мубрам намуд” [7, 5].

Ҳоло мунтазам дар саҳифаҳои васоити оммаи Тоҷикистон мақолаҳои зиёде бахшида ба вазъи имрӯзаи сиёсии Афғонистон мақолаҳо нашр шуда истодаанд. Олими тоҷик Ҳафиз Раҳмон дар мақолаи “Афғонистон – устухон дар гулӯи башарият” роҷеъ ба вазъи имрӯзаи Афғонистон, ки бо дубора ба сари қудрат омадани Толибон боиси ташвиш шудааст, назари андеша карда, мақоларо ҷунин оғоз бахшидааст: “Бидуни Афғонистон ҳам нуктаҳои доғ дар сайёра зиёданд, аммо таҳаввулоте, ки рӯзҳои охир дар ин кишвари осийё мегузарад, маҳз бо даҳшату ваҳшат ва ҷаҳолаташ ҷомеаи ҷаҳониро нигарон кардааст” [9]. Муаллифи мақола вазъи сиёсии Афғонистони толибонро хуб таҳлил намуда, мушкилоти Афғонистонро нишон дода, аз мавқеи Ҳукумати Тоҷикистон низ ёдрас шуда, онро бо овардани иқтибос аз баёни Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қавӣ намудааст: “Ноамнӣ ва бадбахтие, ки ба сари мардуми ин кишвари бостонӣ омадааст, натиҷаи даҳолати кишварҳои хориҷӣ, яъне фаъолияти доираҳои манфиатдори минтақа ва ҷаҳон мебошад, ки ҳоло низ идома дорад.

Бинобар ин, мавқеи Тоҷикистон доир ба қазияи Афғонистон такроран эълон медорам, ки мо ҷонибдори ҳарчи зудтар барқарор гардидани сулҳу оромӣ дар ин кишвари ҳамсоия наздиктарин, дӯст, ҳамзабон ва ҳамфарҳанги худ бо роҳи ташкили ҳукумати фарогир ва бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаи қавму миллатҳои сокини он, раӣи тамоми мардуми мамлакат, эҳтирому риояи ҳуқуқи шахрвандон дар доираи меъёрҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳон пазируфташуда ва нақши калидии Созмони Миллалӣ Муттаҳид дар пешбурди ин раванд ҳастем”.

Афғонистон наздиктарин ҳамсоия мо дар ҷануби Тоҷикистон беш аз ним аср мешавад, дучори даргириҳои шадид шудааст. Ҳукумати мо бо сарвари Пешвои муаззами миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо иброз намудааст, ки оромии минтақа пеш аз ҳама ба оромии Афғонистон алоқаманд аст. Ҳоло ҷандин соҳаҳои хоҷагии халқи Афғонистон дучори иллатҳои зиёд шудааст ва ҳамаи ин бо ягон навъе аз забони ҳамон адибони дилсӯз ва аз гӯяндаҳои адабиёти шифоии мардуми Афғонистон садо медиҳад, ки бо дарки маъсулияти баланд, ташнаи сулҳу оромӣ мебошанд. Ин паҳлӯ низ ниёзманд ба омӯзиши мебошад. Мо гумон мекунем, ки адибони Афғонистон ин қадар вазъи имрӯзаи ватанашонро мавзуи меҳвари андеша кардаанд, ки омӯзиши онро бисёр боаҳаммият меҳисобем.

АДАБИЁТ И ИСТИФОДАШУДА

1. Дехлавӣ, Амир Хусрав. Осори мунтахаб. Ҷилди ҷаҳорум / Амир Хусрави Дехлавӣ. – Душанбе, 1975. – 896 с.
2. Ашъори дилангез. – Душанбе, 377.
3. Тарзӣ, Маҳмуд. Ғазалиёт. Мунтахаби наср. Мустағнӣ / Маҳмуди Тарзӣ. Ғазалиёт. – Душанбе, 1992. – 256 с.
4. Мирзоев С. Сарсухан / С. Мирзоев // Маҳмуди Тарзӣ. Ғазалиёт. Мунтахаби наср. Мустағнӣ. Ғазалиёт. – Душанбе, 1992. – С. 5.
5. Назаров Ҳ., Назаров Н. Ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистону Афғонистон / Ҳ. Назаров, Н. Назаров. – Кӯлоб, 1991. – С. 6.
6. Искандаров Қ. Робин Ҳуд” и тоҷик дар Афғонистон ҷӣ гуна ба подшоҳӣ расид / Қ. Искандаров. Рӯзнамаи “Минбари халқ”, 21.06.23. № 24 (1421). – С. 5.
7. Искандаров Қ. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века / Қ. Искандаров.. – Душанбе, 2004. – 500 с.
8. Турсунзода М. Қуллӣёт. Ҷилди 1 / Мирзо Турсунзода. – Душанбе, 1971. – 326 с.
9. Ҳафиз Раҳмон. Афғонистон – устухон дар гулуи башарият. “Ба қуллаҳои дониш”, 08.10.2021.
10. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Панду ҳикматҳо / Абдураҳмони Ҷомӣ. – Душанбе, 1964. – 326 с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе, 2016 – 364 с.

НАЗАРЕ БА ОМУЌИШИ АФЃОНИСТОН ДАР ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ НАВАДУМИ АСРИ ХХ

Афғонистон бо сабабҳои гуногун ва ҳадафҳои гуногун асрҳост, ки диққати оламиёро ба худ ҷалб намудааст. Лекин вақте ки диққати олимони тоҷикро низ ба худ ҷалб кардааст мегӯем, ҳадаф як чиз аст. Яъне ҳар чӣ бештар огоҳ шудан аз таъриху адабу забон ва фарҳанги ин сарзамин. Афғонистон на танҳо ҳамсои наздиктарини мо, балки қабл аз ҳама кишварест ҳамзабон бо мо. Аз қадом паҳлуе, ки ба ин мамлакат на нигарем, ҳатман ягон умумияту муштаракотеро пайдо карда метавонем, ки бо вучуди аёну табиӣ буданаш омузиши он аз аҳаммият орӣ нест. Дар мақолаи мазкур кӯшиш рафтааст, ки заҳмати олимони тоҷики афғоншинос ва баъзе ҷиҳатҳои муштаракоти адабии тоҷику афғон дар мисоли корҳои навишташудаи як даҳсолаи муайяни таърихӣ – солҳои навадуми асри ХХ баён карда шавад.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, Афғонистон, адабиёт, фарҳанг, солҳои навадум, асри ХХ, омузиш, муштаракот, Инқилоби Савр, равобити адабӣ, Мирзо Турсунзода, Маҳмуди Тарзӣ, ғазалиёт.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваҳобова Назира – н. и. ф., ходими пешбари илмии Маркази мероси хаттии АМИТ. Суроға: 734025, г. Душанбе, к. Лоик Шералӣ, хонаи 83,

Тел. 907 96 30 00. **E-mail:** rajabov_h@yahoo.com

ВЗГЛЯД НА ИЗУЧЕНИЕ АФГАНИСТАНА В ТАДЖИКИСТАНЕ В ДЕВЯНОСТЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА

Афганистан по разным причинам и разным целям веками привлекал внимание всего мира. Но когда мы говорим, что это привлекло также внимание и таджикских ученых, то здесь цель одна. То есть как можно больше знать об истории, литературе, языке и культуре этой страны. Афганистан не только наш ближайший сосед, но прежде всего страна, говорящая на одном языке с нами. Если мы посмотрим на эту страну с какой бы не было точки зрения, мы обязательно найдем какие-то общие черты, которые, несмотря на очевидность и естественность, имеют большое значение. В данной статье предпринята попытка описать труд таджикских ученых – афгановедов и рассмотреть некоторые аспекты таджикско-афганского литературного взаимодействия на примере работ, опубликованных в девяностые годы XX века.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, Афганистан, литература, культура, девяностые годы, XX век, изучение, сотрудничество, апрельская революция, литературные отношения, Мирза Турсунзаде, Махмуд Тарзи, газели.

Сведения об авторе: Ваҳобова Назира – к. ф. н., ведущий научный сотрудник Центра востоковедения и письменного наследия АННТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Лоик Шерали, дом 83

Тел. 907 96 30 00. **E-mail:** rajabov_h@yahoo.com

A FEW WORDS ABOUT THE STUDY OF AFGHANISTAN IN TAJIKISTAN IN THE NINETIES OF THE TWENTIETH CENTURY

Afghanistan, for various reasons and different purposes, has attracted the attention of the whole world for centuries. But when we say that this has also attracted the attention of Tajik scientists, there is only one goal here. That is, to know as much as possible about the history, literature, language and culture of this country. Afghanistan is not only our closest neighbor, but above all a country that speaks the same language as us. If we look at this country from whatever point of view, we will definitely find some common features that, despite their obvious and natural nature, are of great importance. This article attempts to describe the work of Tajik Afghanists and consider some aspects of Tajik–Afghan literary interaction using the example of works published in the nineties of the twentieth century.

Keywords: Emomali Rahmon, Afghanistan, literature, culture, nineties, twentieth century, study, cooperation, April revolution, literary relations, Mirza Tursunzade, Mahmoud Tarzi, ghazals

ФАЗЛИ КИЛКУ ШАРАФИ НОМА

Бақозода С. А¹

Адабиётшиноси фақид Хуршеда Отахонова дар мақолаи пураарзиши худ “Сайре ба бойгонии Сотим Улуғзода” номаҳои нависандаро чузъи муҳимми ин хазина ба шумор оварда, навишта буд, ки “С. Улуғзода нусхаи номаҳои худро нигоҳ намедоштааст, вале номаҳои дигаронро ҳифз мекардааст, танҳо се-чор номае аз Улуғзода мавҷуд аст, ки ўро ҳамчун инсони хайрхоҳ ва мунаққиди борикбин муаррифӣ мекунад” [6, 87].

Дар ҳақиқат, дар бойгонии Сотим Улуғзода номаҳои зиёде аз хонандагон боқӣ мондааст, ки ўро, пеш аз ҳама, “ҳамчун инсони хайрхоҳ ва мунаққиди борикбин муаррифӣ” [6, 87; 9, 120-122] мекунад. Ҳамчунин номаҳои хонандагон ба нависанда ва посухҳои ў ба онҳо низ чузъи муҳимми мероси боқигузоштаи Сотим Улуғзода буда, таҳқиқ ва арзёбии онҳо дар шинохти комили чеҳраи хунараӣ ва фардияти эҷодии нависанда ёрии бевосита мерасонад. Ба ин далел, мо дар ин мақола талош кардем, ки номаҳои хонандагонро таҳқиқ карда, андешаҳои онҳоро дар бораи эҷодиёти нависанда, ки фардияти эҷодии ў чузъе аз он мебошад, муайян ва мушаххас намоем.

Номаҳои, ки дар тўли солҳо хонандагон ба Сотим Улуғзода навиштаанд, пеш аз ҳама, савия ва дониши онҳоро дар боби адабиёт, бахусус ҳаёт ва эҷодиёти нависанда муайян менамоянд. Аз ин ҷиҳат, мо дар заминаи ин номаҳо ба ду гурӯҳи хонандагон рӯ ба рӯ мешавем: гурӯҳи авал хонандагоне ҳастанд, ки доир ба адабиёт, мушкilotи он ва осори нависанда фаҳму идроки кифоя доранд; ба гурӯҳи дигар хонандагоне ворид мешаванд, ки “савияи донишу завқи зебоишиносӣ ва вусъати ҷаҳонбинии онҳо ба як поя” набошад ҳам, вале “шавқу дилбастагии бепоён ба адабиёти асил, сухани олий” дошта, “ба асаре, ки бо нигоришоти ҳақиқатнигоронаву муътамад умдатарин масоили рӯз, дарди мардумро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ба касодии маънавии муосирон ишора мекунад, барои некро аз бад, сафедро аз сиёҳ фарқ карда тавонистан кўмак мерасонад” [2, 3], назари нек, моҳиятҷў ва мушаххаси худро доранд. Муаллифони ин гуна мактубҳо намояндагони касбу кори мухталиф ва соҳиби хислату ақидаҳои гуногун буда, доир ба баъзе таълифотҳои нависанда назари хос доранд. Ин гуна номаҳо робитаи нависандаву хонандаро низ ба таври мушаххас матраҳ менамоянд.

Робитаи нависанда ва хонанда, пеш аз ҳама, амали ниҳоят мураккабу дуҷонибаи санъаткор ва мухлису дўстдори осори бадеӣ буда, андешаҳои ў дар шинохти шахсияти инсонӣ ва фардияти эҷодии нависанда нақши муҳим дорад. Чунонки маълум аст, нависанда оид ба воқеиятҳои рӯзгор, одаму олам, тағйирот ва таҳаввулоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба воситаи тасвиrotи тахайюлий ва образнок дид ва назари хоси худро баён менамояд [10, 108]. Ба ифодаи дигар, нависандаи хунараманд ба воситаи ҷамъбастҳои бадеӣ дунёи нотакори худро дар осори бадеӣ меофарад, ки ба воқеияти мавҷуда, олами ҳастӣ, афқору амал ва муносибати мардумони ба ҳам монанд ва аз ҳам мутафовут рабт мегирад [5, 318]. Фақат адибе ба ин комёбӣ метавонад ноил шавад, ки ба воқеиятҳо ва амалу кирдори одамон назари хос ва фардии худро дошта бошад. Дар офаридаҳои эҷодкорони асил диду мавқеи нависанда, андешаи муҳимми ў дар бораи зиндагӣ ва шахсияти инсонҳо дар шакл ва тарзҳои гуногун ифода меёбад [4, 52].

Дар навбати худ хонанда низ ба эҷодиёти нависандагоне мутаваҷҷеҳ мешавад, ки арзиши маънавӣ ва бадеӣ дошта, ба эҳтиёҷи маънавии ў ҷавобгў мебошанд. Маҳз ба чунин осоре хонанда дил баста, ба муаллифи он меҳр мебандад. Нависандаи тавоно ба василаи асарҳои ба эҳтиёҷи маънавии хонанда ҷавобгў тадричан ба падари маънавии хонанда табдил меёбад ва симои адиби дўстдоштаашро ҳамчун шахси шариф, кашшофи асрори зиндагӣ, баёнгари орзуву армони миллат ва ҳудаш дар зехнаш ҷой медиҳад ва азиз медорад. Сотим Улуғзода аз ҷумлаи ҳамин гуна нависандагонест, ки маҳз ба василаи осори гаронарзишаш дар дилу дидаи хонандагони замони гуногун ҷой гирифтааст.

Ин таҷриба нишон медиҳад, ки тадричан ин робитаи ҳиссиву маънавии хонандаву нависанда

1. Бақозода Сайрам Абдусаттор – н.и.ф., устои Донишгоҳи давлатии омўзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

аз тариқи мукотиба ба баёни афқору андешаи созанда табдил ёфта, ба ташаккули шахсият, андешаи ҷаҳоншиносии хонанда ва фаъолияти эҷодӣ, такмилу амикрафти андешаву орои бунёдии нависанда нисбат ба инсон, ҷомеа ва рӯйдодҳои зиндагӣ нақши созанда хоҳад гузошт.

Дар аксари номаҳое, ки хонандагон дар солҳои гуногун ба Сотим Улуғзода навиштаанд, ҳунари ва фардияти эҷодии нависандаро дар тарзи тасвир ва бархурдаш бо “махсусиятҳои муҳимми иҷтимоиву равонӣ”-и воқеиятҳои мавриди тасвираш ба мушоҳида гирифтаанд. Ба ифодаи дигар, ҳунари тасвиргарӣ ва фардияти эҷодии нависанда барои ин гуна хонандагон “василаи азхудкунии эстетикӣ зиндагӣ” будааст, ки “ба ошкор намудани ҷаҳони воқеии зебои мутаносиб бо ҳаёти инсон” [11, 89; 13, 425-433] мусоидат менамояд.

Яке аз ҳамин гуна мактубҳое, ки дар шинохти хусусиятҳои ҳунари тасвиргарӣ ва фардияти эҷодии Сотим Улуғзода муҳим ба назар мерасад, ба қалами хонанда С. Аюбов тааллуқ дошта, муаллиф дар он оид ба романи “Фирдавсӣ” ва баъзе паҳлуҳои ҳунарии он бо нависанда баҳс кардааст, ки аз баъзе ҷиҳатҳо қобили тавачҷуҳ мебошад. Сотим Улуғзода дар вақташ ин мактубро хонда, андешаҳои ӯро дар бораи баъзе масъалаҳо, ки хонанда ба миён гузоштааст, баён кардааст. Нусхаи асл ва посухи нависанда ба ин мактуб дар бойгонии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ маҳфуз буда, таҳлил ва арзёбии онҳо дар шинохт ва ҳалли мушкили мавриди назари мо муҳим ба назар мерасад.

Мактуби ёдшудаи С. Аюбов ба Сотим Улуғзода аввали кӯшиш дар шинохти ҳунари нависандагӣ ва фардияти эҷодии нависанда дар мисоли романи “Фирдавсӣ” мебошад. Аз мазмуни мактуб маълум мешавад, ки муаллиф шахси босаводу хушзаф ва сермутолиа буда, аз дастовардҳои адабиёти тоҷик огоҳии комил доштааст. Афзун бар ин, вай аз таърихи ғановии тоҷикон огоҳии тамом дошта, нисбат ба дигарон имрӯзи сарнавишти миллат бетафовут набудааст. Ба ин далел, Сотим Улуғзода баробари хондани мактуб ба он ҷавоб навишта, муаллифи онро “хонандаи хушсаводу зирак ва соҳибандеша” шинохта, бо ӯ “мукотиба ва мувоҳида кардан”-ро “хуш” [3] шуморидааст.

Аз матни мактуб маълум мешавад, ки романи “Фирдавсӣ” ба С. Аюбов ниҳоят писанд омада, вай ба ҳунари истеъдоди тасвиргарӣ, инъикоси ҳақиқати таърихӣ ва натиҷагирӣҳои нависанда аз сарнавишти Фирдавсӣ баҳои баланд додааст. Аз ҷумла ӯ навиштааст, ки “романро нахондаам, балки ба якдам фуру бурдам. Ҳамакҷа ба суҳбати фароғии нобиға ба Ғазнӣ рафтам, аз Маҳмуди пастзот гап шунидам, ба Ҳирот будам, ба Тӯс баргаштам ва Ғавтидам. Барҳақ меҳнати бузург кардед. “Фирдавсӣ”-и шумо асарест мисли “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров, ки ба мағзҳои хуфтаву бедор таъсири амиқ мегузорад ва бедортару инсонтар месозад” [3].

Муаллифи мактуб дар баробари зикри дастовардҳои Сотим Улуғзода доир ба баъзе масъалаҳои тасвиргарӣ нависанда назари танқидии худро низ баён доштааст. Аз ҷумла С. Аюбов назарашро доир ба тасвири воқеияти давлатдорӣи Сомониён, шукуфоиву шикасти он баён дошта, Фирдавсиро шоҳиди бевоситаи рушду камол ва шукӯҳи оли Сомон медонад ва изҳор медорад, ки “вале дар тӯли роман дарду андӯҳи бекарона, сӯзу гудози Фирдавсӣ дар сӯғи айёми шукуфоии Сомониён амиқ эҳсос намешавад. Шоири бузург, шахсе, ки ҳама умри худро қурбони ба назм кашидани таърихи як миллати бузург ва қадим кардааст, намебоист лаҳзае ҳам шикасти муфочои оли Сомонро аз ёд бибарад” [3].

Ба андешаи С. Аюбов Фирдавсӣ, ки тарғибгару муҳофизи таърихи ғановии фарҳангии Эрон аст, аз шикасти давлати Сомониён бояд азоби маънавию рӯҳонӣ кашида бошад ва ҳамин ҳолати рӯҳии шоири бузург ҳатман аз оғоз то анҷоми роман ба тасвир меомад. Дар идомаи ин андеша С. Аюбов хитобан ба нависанда менависад: “Шумо бо тасвири дарду андӯҳи Фирдавсӣ аз фоҷиаи Сомониён дарду алами бедавлатии моро низ мегуфтед” [3].

Ҷунони ба мушоҳида мерасад, андешаҳои С. Аюбов оид ба тарз ва савияи инъикоси фоҷиаи давлатдорӣи Сомониён аз тарафи нависанда ниҳоят ҷиддӣ буда, ба масъалаи диди фардӣ ва усули дарки бадеии воқеиятҳои таърихӣ алоқаманд бо сарнавишти Фирдавсӣ [12, 183] лоқаманд мебошад. Ба ин далел, Сотим Улуғзода эродҳои хонандаро яқояк андозу баркаш карда, дар номаи ҷавобаш фаҳмиши шахсии худро оид ба тарзи бархурдаш ба воқеиятҳои мавриди тасвир, аз ҷумла мавқеи Фирдавсӣ дар роман баён мекунад, ки баёнгарӣи диди фардӣ ӯ дар шинохт ва тасвири сарнавишти шоири бузург мебошад.

Посухи нависанда ба С. Аюбов, пеш аз ҳама, баёнғари мавқеияти ӯ дар тасвири воқеиятҳои таърихӣ алоқаманд бо сарнавишти шоири бузург аст. Мулоҳизаҳои нависанда моҳияти ҷустуҷӯҳо ва мушаххасоти фардияти эҷодии ӯро дар тасвири ҳақиқати таърихӣ ва чеҳраи инсоният хунарии Фирдавсӣ дақиқ нишон медиҳад. Бинобар ин, С. Улуғзода бо ҳадафи ҳифзи усулҳои эҷодии худ ба муаллифи мактуб ёдрас мекунад, ки ҳар чӣ ки аз сарчашмаҳои таърихӣ, аз ҷумла аз “Шохнома” дастрасаш буд, дар вақти тасвири образи Фирдавсӣ ба кор гирифтааст ва наметавонист дар таъя ба тахайюл аз ҳақиқати таърихӣ иҷтиноб варзад. Дар таъя ба сарчашмаҳои боэътимод нависанда ба хулоса меояд, ки дар замони Фирдавсӣ давлати Сомониён қудраташро аз даст дода, хеле заъиф ва гирифтори ҳарҷу марҷ шуда буд. Аз ин вазъияти ногувор истифода карда, душманони давлати Сомониён дар ғушаву канори кишвар даст ба исён зада буданд. Ба ифодаи дигар, мардум аз ҳукумат ҳимоят намекарданд. Кор ба ҷое расида буд, ки мардуми Бухоро иқдомҳои Нухро дар муқобили ҳуҷуми Қарахониён нахостанд дастгирӣ кунанд. Сотим Улуғзода барои таъйиди назараш дар номаи ҷавобӣ ба филми эроние мисол мезанад, ки дар он Фирдавсӣ ҳамчун ҷонибдор ва ҳаммаслаки Абуалии Симҷурӣ, ки ба муқобили Сомониён исён карда буд, нишон дода шудааст.

Ин санад гувоҳи он аст, ки дар эҷоди романи “Фирдавсӣ” ҳақиқати таърихӣ меъёри дид ва тасвири воқеиятҳо ва амалу кирдори шахсиятҳо барои нависанда будааст. Ба ифодаи дигар, нависанда дар ин роман ва асарҳои дигараш ҳеҷ гоҳе аз воқеияти таърихӣ фосила нагирифтааст. Бинобар ин ӯ наметавонист дар романи “Фирдавсӣ” бе ҳеҷ далеле азоби рӯҳии шоирро аз шикасти давлати Сомониён ба тасвир гирад ва бар хилофи воқеияти таърихӣ ӯро аз тарафдорон ё муқобилони давлати Сомониён ба қалам диҳад. Барои таъйид ва таъкиди мавқеияти фардиаш дар шинохтаи воқеиятҳои мавриди тасвир дар номаи ҷавобӣ ба хулоса меояд, ки “ман наметавонистам худсарона, бидуни далелу асос шоири бузургро сӯғвору дардкаши сукути Сомониён ба қалам диҳам. Ба ҳамин қадар иқтифо кардам, ки ӯ хоҳони ғалабаи Мунтасир ва умедвори аз нав ба салтанат расидани Сомониёне, ки монанди пештара донишдӯст ва шоирпавар бошанд буд, ғӯям. Дар эҷодиёти бадеӣ фақат таслими ҳиссиёт шуда аз объективизми таърихӣ дур рафтаи шоиста нест, сухани ҳавоӣ рондан шоиста нест. Аммо шояд дар роман ҷо-ҷо ба муносибате шоирро ба ҳасрат ба ёди айёми шукӯҳу шавқати Сомониён андохтан лозим буд” [3].

Масъалаи дигаре, ки С. Аюбов дар ин нома ба миён гузоштааст, марги нобахангоми Ҳушанг писари Фирдавсӣ ва тарзи тасвири ҳолати рӯҳии шоир баъди ин ҳодиса мебошад. Ба мушоҳидаи ин хонанда тақрибан аз миёнаҳои роман сар карда, ғаму андӯҳи шоир бар асари марги нобахангоми фарзанди шоир ба қадре, ки лозим аст, тасвир нашудааст. Дар номаи ҷавобӣ Сотим Улуғзода ин эродро мепазирад ва дар таҳрирҳои баъдӣ ислоҳи онро ба хонанда ваъда медиҳад.

Номаи С. Аюбов ва посухи Сотим Улуғзода намунаи баҳси коршиносона дар боби романи “Фирдавсӣ” ва мушаххасоти фардияти эҷодии муаллифи он буда, таъкид бар он дорад, ки андешаҳои хонандаи огоҳ низ метавонад нависандаро сари мушкилоти дар миён буда ба андеша барад. Посухи Сотим Улуғзода низ ҷанбаи амиқи омӯзиши дошта, хонандаро дар шинохти шахсияти инсонӣ ва фардияти эҷодии нависанда раҳнамоӣ мекунад.

Дар фосилаҳои гуногуни замони номаҳои нависанда расидаанд, ки муаллифон бо зикр ва нақӯҳиши амалу кирдори нависандагони муросокору замонасоз ҳастии инсонӣ ва хунарии Сотим Улуғзодаро сӯғвору мекунанд. Масалан, Нуъмон Маҳмудов дар номааш ба унвони нависанда дар бораи адибони замонасоз андеша ронда, аз ҷумла навиштааст: “Нависандагоне ҳам ҳастанд, ки соҳиби унвонҳои бисёр мебошанд, дар матбуоти марказӣ онҳоро таъриф ва тавсиф мекунанд... Ҳайфам меояд ба ҷунин нависандагон. Баъзе аз ин нависандагон дар асарҳои тоҷиконро тасвир мекунанд, ки ғӯё онҳо кӯранду бародарони калонӣ чашми онон... Асарҳои шумо як навъ зарбаест ба ҷунин нависандагони замонасози унвонпараст” [3].

Хонандаи огоҳ дар ин нома дар боби мавқеияти фардӣ ва хунарии Сотим Улуғзода, ҳадафи эҷодӣ ва дидгоҳҳои ояндасози ӯ сухан карда, дар қиёс бо амали нависандагони замонасози он рӯзгор ба офаридаҳои ӯ арҷ гузоштааст. Ҷунин хонандагон на фақат аз тасвирҳои таъсиргузори бадеӣ, умқи андешаву сеҳри образфаринии Сотим Улуғзода мутаассир будаанд, балки дар номаҳои тоҷикон аз ҷустуҷӯҳои хунарии нависанда изҳори хушӣ карда, дар фаҳму дарки сарҳадҳои осори бадеӣ аз нависанда маслиҳат пурсидаанд. Ин гуна хонандагон дар номаҳои тоҷикон оид ба ин ё он

масъалаи муҳимми адаби аз нависанда ёрӣ хоста, гоҳо дархостҳояшонро низ баён доштаанд. Чунончи Ҷ. Икромов дар номааш аз Сотим Улуғзода хоҳиш кардааст, ки оид ба “қисмати инсон, азиз доштани он ҳикояву мақолаҳо” нависад.

Хонандаи осори нависанда Х. Муҳаммадиев дар така ба як ишораи рӯзнамаи “Правда”, ки на Рӯдакӣ, балки Фирдавсиро дар оғозгоҳи адабиёту фарҳанги тоҷик нишондааст, хостааст андешаи нависандаро дар ин боб донанд. Ҳамин хонанда ҳамчунин хостааст андешаи нависандаро дар бораи маънии “сарт” бидонад. Ин хонанда дар канори ҳайкали Фирдавсӣ пайкараи Муҳаммад ибни Абдураззоқро ҳамроҳ бо хонандагони китобаш дидан хоста, дар ин боб андешаи нависандаро доништанӣ шудааст.

Хонандаи дигар, Б. Элмуродов баъди изҳори муҳаббаташ ба Сотим Улуғзода ва осори ӯ, аз чараёни нашр ва таблиғи андешаҳои миллатдӯстона дар матбуоти даврӣ изҳори норозигӣ карда, ба вачҳи он ки ҳамин гуна мақолаи танқидиашро “Газетаи муаллимон” (“Омузгор”) нашр накардааст, аз нависанда ёрӣ хостааст. Азбаски андешаҳои хонанда асосноку судманд будаанд, Сотим Улуғзода мактубро хонда таҳти унвони “Ба муҳаррири “Газетаи муаллимон” ба нашрия мурочиат намуда, мавқеи кормандони нашрияро зери танқид мегирад ва хилофи хостаҳои матбуоти касбӣ медонад. Аз ҷумла нависанда дар ин боб навиштааст: “Мулоҳиза фармоед, ҷавоб ба замми камсаводона буданаш хилофи мантиқ ҳам ҳаст: аввалан, модом ки дар навиштаҷоти адабиётшиносон ва дигар нигорандагон сахв, ҷурм, гуноҳ мавҷуд буда ва эродҳои соҳиби мақола дуруст бошад, пас чаро мақола ба ҷоп қабул нашуд? Ё магар нуқсонҳои номбаршударо дар матбуот танқид кардан мамнуъ аст? Рафиқ Раҳимов аз фošгӯй оғох аст ё на, агар оғох бошад, онро чӣ гуна фаҳмидааст? Сониян, дар ҷавоби таклифи муаллиф роҷеъ ба таҳия ва нашри гулчини байтҳо ба ӯ мегӯянд, ки ин кори мутахассисон ва нашрияҳост, гӯё ки муаллиф иҷрои ин корро аз редакцияи газета талаб карда бошад.

Хоҳишмандам, ки Шумо ин масъаларо бисанҷед ва фармоед, агар ба ҷоп накардани мақола вачҳи асосноке бошад, ба муаллифаш ҷавоби қаноатбахше нависанд (27-уми декабри соли 1987)” [3].

Мактуби дигарро ба нависанда аъзоёни маҳфили адабии “Қалби дӯстон” Л. Колмягина ва В. Абдураззоқов навиштаанд, ки он солҳо дар шаҳри Намангони Ҷумҳурии Ёзбекистон фаъол будааст. Ин ду нафар аз номи аъзоёни маҳфил ба нависанда мурочиат намуда, иброз доштаанд, ки ҳамаи аъзои маҳфил бо иштиёқи зиёд “Субҳи ҷавонии мо”-ро хонданд ва мехоҳанд порчаеро аз ин асар ба алманахи “Айсберг” дохил намоянд. Онҳо хостаанд дар бораи нависанда, асарҳояш бештар маълумот дошта бошанд, то ки шаҳрвандони Намангон ва ҳаводорони адабиётро бо эҷодиёти нотақрори С. Улуғзода шинос намоянд. Бинобар ин, аз нависанда хоҳиш кардаанд, ки ду расм ва маълумоте дар бораи худ ва ҳамаи асарҳои драмавию насриашро бо соядаст ба нишонии маҳфил бифиристанд, инчунин барои аъзои ифтихории маҳфили адабии “Қалби дӯстон” интиҳоб кардан розигии худро диҳад [3].

Дар бисёре аз номаҳо адибони навқалам намунаҳои осорашонро ба Сотим Улуғзода фириристода назари нависандаро дар бораи онҳо пурсон ва хостори тавсияи ӯ барои нашр шудаанд. Дар баъзе номаҳо муаллифон аз нависанда хоҳиш кардаанд, ки меҳмони азизи диёри онҳо шавад.

Ба ин тартиб, аз нависанда маслиҳат гирифтанд ва аз ҷониби ӯ дастгирӣ дидани бисёре аз навқаламону хонандагон далели мавқеияти инсонӣ ва фардияти комили эҷодии ӯст, ки муҳаббати оммаи васеи алоқамандони адабиётро ба ӯ афзун сохтааст. Ҳар сатри ҷунин номаҳо саршор аз муҳаббат, самимият ва эътиқоди хонандагон ба нависанда мебошад, ки дар таъйиди мавқеи инсонӣ ва ҳунарии ӯ мебошад.

Чунонки ба назар мерасад, ҳар қадар ки шахсияти эҷодии нависанда пураҳамияттар бошад, ҳамон дараҷа пайванди ӯ бо ҷаҳон ва муҳити адабию хонандагони осораш устувор ва ҷанбаи иҷтимоии робитаи он қавитар мегардад. Ба ифодаи дигар, фардияти нависандаи бузург ҳамон вақт равшан ва нотақрор зоҳир мешавад, ки агар чараёнҳои амиқи ҳаёти ҷомеаро дақиқ инъикос карда тавонад [11, 95]. Ин тамоюли инфиродӣ заминаи воқеиро барои амикрафти пайванди нависандаву хонандагонаш фароҳам меоварад, ки барои ҷомеа ниҳоят муҳим ва сарнавиштсоз мебошад.

Ҳамин тавр, адиби тавоно ҳар қадар дар миёни мардум шуҳратёр шавад, “ҳар чи бештар бо

назардошти завқу салиқа ва талаботи маънавию рӯҳонии хонандаи тайёр, яъне хонандае, ки барои дарку ҳазми муаммоҳои мушкили зиндагӣ омода аст, асар эҷод мекунад. Ба ин маънӣ, офаридаи нависанда тадричан ба эътибори шаклу мундариҷа мураккабтар шуда, умдатарин масъалаҳои фалсафӣ, иҷтимоию сиёсии замонро ба доираи тадқиқи бадеӣ мекашад. Гуфтан мумкин “Пири ҳақимони машриқзамин”, “Фирдавсӣ” аз қабилӣ чунин асарҳоянд” [2, 11].

Сотим Улуғзода дар тӯли фаъолияти эҷодии худ наслҳои гуногуни хонандагонро ба олами зебову пурмаънии осораш ворид сохта, ба тақозои завқи зебоишиносии давр ба ӯ таъсир гузоштааст [7, 162]. Аз ин назар, хонандаи ҳар давру замон вобаста ба ҷаҳонбинӣ ва таъсирпазирӣ аз воқеиятҳо аз ҳам фарқ дорад. Меъёри интиҳоб ва баҳрабардорӣ аз осори бадеии ин ё он адиб низ ба савияи ҳунарии асар ва эҳтиёҷи ҷомеа ба бунмояҳои маънавии он вобаста мебошад. Асарҳои мондагори бадеӣ дар тӯли замонҳо ҷойгоҳи абадиашонро худ ҳифз намуда ва ҷовидонӣ кардаанд.

Ошноӣ бо номаҳои хонандагон нишон медиҳад, ки меъёри интиҳоби асарҳои бадеии Сотим Улуғзода барои онҳо фақат заминаи воқеӣ ва ҳунари дошта, ба асари ҷудогона маҳдуд намешавад. Аз тавачҷуҳи хонандагони замонҳои гуногун бар меояд, ки ҳамаи асарҳои нависанда мавриди тавачҷуҳи онҳо қарор гирифта, андешаҳоишонро дар ин боб баён кардаанд. Донишманди фақид Шарифҷон Ҳусейнзода дар яке аз мактубҳои ба Сотим Улуғзода навиштааш гӯё андешаву орои хонандагони сершумори осори адибро дар назар дошта навишта буд: “Сотимхон, албатта, шумо нағз медонед, ки баландию бузургии чизе ба сояи он муайян карда мешавад. Инсон ҳарчи бузургу баландтар шавад ҳамон қадар душмани зиёд пайдо мекардааст. Вале аз ин набояд ноумед шуд, балки хурсанд гардид. Чунонки гуфтаанд:

Офтобе бад-он баландиро
Зарраи абр нопадид кунад.

Комилан абрҳо гузаронанд, азамату дурахшонии офтоб нопадид нахоҳад шуд” [3].

Хонандагони сершуморе фақат ба дастгирии маънавии нависанда қаноат накарда, ҳар кадоме ба қадри имкону тавоноии худ аз Сотим Улуғзода ҳимоят карда, ҳамчунин ба ташвиқу тарғиби дарёфтҳои ҳунарии ӯ пардохтаанд. Баҳусус дар солҳое, ки нависанда ба таъқиби саҳте гирифтагори шуда, ҳатто таълими осорашро аз барномаҳои таълимӣ берун андохта буданд, хонандагони бохувият ба ҳар роҳе аз нависанда дифоъ мекарданд. Яке аз дӯстдорони содиқи нависанда омӯзгор Ҳўҷамуҳаммад Муҳаммадиев буд, ки дар тамоми солҳои таъкиботи Сотим Улуғзода ба рағми идеологияи расмӣ эҷодиёти нависандаро дар мактаб ба шогирдон таълим меод. Вай дар ин бора дар номае ба нависанда навишта буд: “Бо вучуди дар барномаи таълимӣ набудани мавзуи эҷодиёти шумо дар тамоми давраи қорам вақт ёфта, ҳаёту фаъолияти шуморо мисли пештара ба хонандагон омӯзонидам, зеро бо ин қор хонандаи ман бурд кард, чунки шахсияту осори шумо дар тарбияи насли нав маводи гаронбаҳо медиҳад” [3].

Яке аз омилҳое, ки Сотим Улуғзодаро дар рӯзҳои пурфӯҷаи зиндагиаш дилсарду ноумед накард, дастгириву дӯстдори алоқамандони эҷодиёти ӯ буд. Ин буд, ки нависанда бо вучуди тазйиқу фишорҳо ва танқидҳои беасос бештар ба маслаки ҳунариаш гаравид ва дар ин роҳ устувор боқӣ монда, асарҳое офарид, ки баёнгари ормонҳо ва розу ниёзи миллат буданд. Ҳар асаре, ки Сотим Улуғзода дар ҳамин марҳалаи душвори зиндагиаш офаридааст, барои оммаи васеи хонандагон арзиши бузург дошта, онҳоро ба ҳифзи арзишҳои ҷовидонаи милли раҳнамоӣ мекарданд. Яке аз ҳамин гуна номаҳоро рӯзноманигор Раҳмат Зайдулло ба унвони нависанда фиристода, аз ҷумла навиштааст: “Шахсан аз номи худам ва аз номи садҳо хонандагони оддӣ тоҷик ба шумо раҳмат ва аҳсант мегӯям... ман як одаг дорам, моҳе ду бор ворида тоҷикитоб (он солҳо мағозаҳои китобфурӯшӣ чунин унвон доштанд-шарҳи мо) мешавам. Китобҳои шумо хонандаи зиёддоранд. Онҳо дар рафҳо дер нахобида, соҳибашонро меёбанд” [3].

Хонандаи дигар, сокини ноҳияи Зафаробод Порсо Ғуфронов навиштааст, ки “тамоми эҷодиёти шумо ба мағзи дили қоргару деҳқон ҷо гирифтааст. Борҳо ман шоҳид гаштаам, ки ҷўпонбачаи кўхистонӣ дар саночаш ҳамроҳи нон китобҳои шуморо ба қўллаҳои осмонбўси кўхҳои Туркистон баровардааст ва мондагиашро бо мутолиаи асарҳои шумо аз худ дур месозад. Шумо арзандаи ҳамаи муқофотҳоед” [3].

Чунончи ишора шуд, аксари мактубҳои хонандагон асосан дар соли 1987 навишта ва ба нависанда ирсол шудаанд. Баъзеи ин мактубҳо дар рӯзномаҳои он замонӣ низ ба чоп расидаанд. Маълум аст, ки соли 1987 романи нависанда “Фирдавсӣ” сазовори ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ гардида буд. Ба ин муносибат хонандагони зиёде ба нависанда нома навишта, ӯро барои дарёфти ин мукофоти олий муборакбод намудаанд ва дар ин замина андешаҳои худро баён кардаанд. Ҳамчунин мактубҳои дар ин давра ба унвони нависанда ирсолшуда, хусни таваҷҷӯҳи хонандагонро ба асарҳои дигари адиб, аз ҷумла “Субҳи ҷавонии мо”, қиссаи “Ривояти суғдӣ” ва романи “Восеъ” низ ифода мекунад. Бештарини ин мактубҳо аз сари эҳсос навишта шуда, таассуроти хонандаро аз мутолиаи асар ифода намудаанд. Агар хонанда Раҳмат Зайдулло “саргузашти Собир” аз “Субҳи ҷавонии мо” ба хондани осори адиб ҷазб карда бошад, Шахло Умарова ва Абдумалик Мирзоев низ аз сарнавишти шахсиятҳои аввалин повести Сотим Улуғзода мутаассир будаанд. Хонандагони ёдшуда қатъи назар аз он ки яке китобдору дигаре талабаи мактаб аст, доир ба образи Мухтор диди ба ҳам монанд доранд ва дар анҷоми мактуб аз нависанда хоҳиш кардаанд, ки онҳоро аз сарнавишти баъдии қаҳрамонаш огоҳ созад [14, 64].

Пурсо Ғуфронوف таассуроти худро дар бораи “Субҳи ҷавонии мо” ба тариқи зер ифода намудааст: “Вақте ки дар синфи чорум мехондам аз китобхонаи мактаб аввалин бор повести “Субҳи ҷавонии мо”-ро гирифта, дар сандалӣ қироат кардам. Модаркалони нобиноям зор-зор мегиристанду хон бачам, хон мегуфтанд. Чун ёдгори давраи ҷавонӣ он китоби муқаддаси шумо, ки варакҳои аз чакраҳои оби дида тар шудаанд, дар китобхонаи шахсиям чун дӯсти наздик ҳамеша бо ман аст, чунки он қомуси зиндагии ман аст” [3]. Мактуби омӯзгор Ҷ. Икромов низ ҳамин гуна мазмунро дорад.

Чанд мактубе, ки хонандагон дар бораи қиссаи “Ривояти Суғдӣ” ва романи “Восеъ” навиштаанд, аз ҷиҳати мазмун ва тарзи баёни таассурот бо номаҳои, ки хонандагон дар бораи “Субҳи ҷавонии мо” навиштаанд, қаробат доранд. Бинобар ин, дар ин замина фақат ду мактубро баррасӣ менамоем, ки баъзе нуқтаҳои тоза ва қорӣ доранд.

Муаллифи яке аз ин мактубҳо Рустами Абдулло, ки хонандаи ҳамешагии осори нависанда будааст, исро кардааст, ки дар асоси романи “Восеъ” филмеро ба навор гиранд, зеро, ба ақидаи ӯ, “дар симои Восеи баҳодур зисту зиндагии мардуми захматкаши тоҷик, ки бар зидди иртиҷоъ ва зулму ситами амалдорони манғит сар бардошта буданд” [3], инъикос ёфтааст. Муаллифи мактуб афзун бар ин аз Сотим Улуғзода хоҳиш кардааст, ки дар ин қори хайр ҳамчун муаллифи роман сахм гиранд.

Мактуби дигар ба қалами дӯсти нависанда Мастибек Раҷаббеков тааллуқ дошта, он суҳбати ду пири хирадманди рӯзгоридаро, ки талхиву шириниҳои рӯзгорро бисёр чашидаанд, ба ёд меоварад. Муаллифи мактуб ба рафиқи масквигиаш (Сотим Улуғзода) дар бораи худ, аҳли оилааш, ҳаёти адабии шаҳри Душанбе, омодагӣ ба ҷашни Лоҳутӣ, пораҳои дар рӯзномаҳо чопшудаи романи “Фирдавсӣ” нақл карда, беихтиёр рӯи суханро ҷониби романи “Восеъ” мегардонад. Муаллифи мактуб андешаҳои ба тариқи зер баён кардааст: “Ба тавассути радио ду шаб порчаеро аз романи ту “Восеъ” шунавониданд, ман аз аввал то охир гӯш кардам ва зарур мешуморам, дар ин хусус таассуротамро ба ту арз намоям. Ман романро дар вақташ ҳам ба тоҷикӣ ва ҳам ба забони русӣ хонда будам. Ман медонистам, ки аз “Восеъ” беҳтар роман дар насри тоҷик нест. Вале санъати олии онро нав дарк кардам, офарин бод ба ту мегӯям, ёри доноям” [3]. Ин хонанда, ки Сотим Улуғзода “ёри доно”-и ӯст, дар мактуби дигар, ки таҳти унвони “Баъди ҳазор сол” дар рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” чоп шудааст, мулоҳизоти худро дар бораи романи “Фирдавсӣ” такмил дода, ҷанбаҳои ғоявӣ, забонӣ ва сабкии асарро ба таври мушаххас таҳлил ва арзёбӣ кардааст, ки назари пешрафтаи хонандаи солҳои ҳаштодуми садаи гузаштаро ба фардияти эҷодии Сотим Улуғзода ба таври мушаххас ифода мекунад [8].

Чунин мактубҳо, ки дар бойгонии нависанда ниғаҳдорӣ мешаванд, шаҳодат медиҳанд, ки беҳтарин намунаҳои осори бадеии Сотим Улуғзода ҳамчун моли адабиёт ба дили хонандагон роҳ ёфта, дар ҳар давраи замон хонандаи худро пайдо мекунад.

Мо дар боло аз як мактуби хонанда Ҷ. Икромов ёд карда будем, ки вай ҳанӯз дар соли 1973 аз нависанда хоҳиш карда буд, ки дар боби азиз доштани инсон қиссаву ҳикояҳо нависад. Дар ҳамон

мактуб вай дар бораи Фирдавсӣ эҷод намудани романи таърихино низ аз нависанда хостааст [3]. Чунонки аз воқеият бармеояд, нависанда гӯё баъди сздаҳ сол хоҳиши хонандашро иҷро карда, романи “Фирдавсӣ”-ро меофарад ва он дар маҷаллаи “Садои Шарқ” ба ҷоп расида, соҳиби ҷои ба номи Рӯдакӣ мегардад [1].

Дар матни ин воқеият хонандагон зиёде аз ҳар гӯшаву канори ҷумҳурӣ ба нависанда нома навишта ӯро барои шарафӣб шуданаш ба муқофоти олий табрик менамоёнд. Аксари ин номаҳо хусусияти табрикӣ дошта, эҳсоси самимонаи муҳлисони нависандаро нисбат ба шахсияти инсонӣ ва фардияти эҷодӣ ифода мекунанд. Хонандагон ба таъби худододи Сотим Улуғзода офарин хонда, ӯро нависандаи асил ва боҳунар тавсиф кардаанд ва сазовори сад ҷои будани онро хоставу ба нависанда шодмониву хушрӯзӣ орзу намудаанд. Ин номаҳо ҳама табрикӣ буда, дар онҳо андешаҳои мушаххаси хонандагон дар бораи роман ифода нашудааст.

Аз миёни чунин номаҳо фақат навиштаи шарқшинос М. Шарифов истисно буда, муаллиф дар он бо далелҳо дар бораи романи “Фирдавсӣ” ва тавоноии ҳунарии Сотим Улуғзода сухан рондааст, ки ба баъзе нуқтаҳои муҳим ва мушаххаси он истинод менамояд. Муаллифи мақуб афзалиятҳои бадеии романро як-як зикр карда, дар идомаи баҳс оид ба баъзе камбудии роман мулоҳизаҳои баён доштааст. Аз ҷумла вай ба масъалаи таъсирпазирӣ бештар аҳамият додан, таҳқиқи бадеии баҳси Унсуро Ғазолӣ, дар асри 10 ҳанӯз ихтироъ нашудани ҳатти настиқ ва монанди инҳоро ба баҳс кашида, хостори бознигари нависанда ба мушкилоти мавриди баҳс шудааст.

Дар бисёре аз мақубҳои табрикӣ хонандагон Сотим Улуғзодаро ҳамчун давомдиҳандаи содиқи қору пайкори устод Айни тавсиф карда, аз ҷумла навиштаанд, ки агар Айни бо осори бадеӣ ва илмӣ дар худшиносии миллии халқи тоҷик саҳм гузошта бошад, Сотим Улуғзода дар давраи нав барои баланд шудани шуури миллию таърихӣ тоҷикон нақши таъсиргузор доштааст. Ҳамин гуна номаро ба нависанда сокини шаҳри Самарқанд Н. Маҳмудов навишта, таъкид намудааст, ки “ Айни, бо таъбироти шоир зи лавҳи гӯрҳо, зи ҳар тазкираву девон, аз шаш ҷиҳати таърих сарнавишти халқи тоҷикро ҷуста, бо асарҳои безаволи худ бори аввал таърихӣ ғани халқамонро ба оламиён ва худӣ мо шиносонид”. Сотим Улуғзода бошад бо “образҳои мушаххаси шахси таърихӣ хирадмандӣ, озодихоҳӣ, бо ору номусии халқи худро дар тӯли таърихӣ ҳазорсола нишон дод” [3]. Омӯзгор Х. Муҳаммадиев паҳлуи дигари ин мавзӯро ба баҳс кашида, аз ҷумла навиштааст: “Устод Айни ҳалқии аввалини занҷири тилоии адабии классикиро ба дасти Лоҳутӣ дода буд. Ба назари ман, баъди Лоҳутӣ он ҳалқ ба дасти шумост” [3].

Дар ҳақиқат, дар ин мақуб хонанда ба он ишора дорад, ки Сотим Улуғзода дар зинаи нави пешрафти адабии тоҷик дар осори мондагори худ гӯшаҳои тоҷики таърихӣ миллатро таҳқиқ карда, ҷеҳраҳои мондагори таърихӣ, адабӣ ва фарҳангии Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Темурмалик ва Аҳмади Донишро ба таври боварибахш ва ҳунармандона эҷод намуд. Дар ин осор, ки ҷанбаи амиқи таърихӣ ва бадеӣ дорад, халқи тоҷик тавонист ва метавонад саҳифаҳои дурахшони таърихӣ гузаштаи худро аз замони таҷҷуми араб то рӯзҳои мо хонад, эҳсос кунад ва ба андеша равад. Ба ин далел, аксари хонандагон нақши осори нависандаро дар ҷараёни таърихи худогоҳӣ ва худшиносии миллии ва қавӣ сохтани ҳофизаи таърихӣ миллат бузург шинохтаанд.

Аз мурури кӯтоҳе, ки анҷом гирифт, метавон ба ин натиҷа расид, ки номаҳои хонандагон ба Сотим Улуғзода фақат ҳуҷҷати бойгонии адиб набуда, балки онҳо, аввалан василаи шинохт ва андозу барқашӣ андешаву оро ва зеҳнияти хонандаи ҳамзамони нависанда ба осор ва тамоюлоти фикриву бадеии ӯянд, сониян баёнҳои хусусиятҳои идроки бадеӣ ва фардияти эҷодии нависанда мебошанд, ки арзиши таърихӣ, иҷтимоӣ ва ҳунарий дорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдуллоев, А. Қиссаи рӯзгори шоир / А Абдуллоев // Адабиёт ва санъат. – 1987. – 13-уми август.
2. Бақозода, Ҷ. Равзанаи меҳр. Андеша ва ҷеҳраҳои адабӣ. Маҷмуаи мақолаҳо / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Адиб, 2005. – С. 3-21.
3. Бойгонии Сотим Улуғзода дар Институти забон ва адабии ба номи Рӯдакӣ.

4. Иезуитов, А. Н. Проблема норма и нормативности в литературе // Классическое наследие и современность / А. Н. Иезуитов. – Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1981. – С. 50-55.
5. Овчаренко, А. Советская художественная проза семидесятых годов / А. Овчаренко. Новые герои-новые пути. – Москва: Современник, 1977. – С. 317-471
6. Отахонова, Х. Сайре ба бойгонии Сотим Улуғзода / Х. Отахонова. Чехраҳои шинохта. – Душанбе: Деваштич, 2004. – С. 79-87.
7. Раҷабӣ, М. Сотим Улуғзода абармарди набард ва андеша / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 170 с.
8. Раҷаббеков, М. Баъди ҳазор сол / М. Раҷаббеков // Адабиёт ва санъат. – 1987. – 13-уми август.
9. Улуғзода, С. Мактуби кушод ба рафиқ Болта Ортиқов / С. Улуғзода // Шарқи сурх. – 1960 - № 6. – С. 120-122.
10. Халфина, Н. Н. 18 век на страницах И. С. Тургенеева / Н. Н. Халфина // Писатель и жизнь. Сборник историко-литературных и критическая статей. – Москва: Советский писатель, 1981. – С. 106-121.
11. Храпченко, М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы / М. Б. Храпченко. – Москва: Художественная литература, 1977. – 446 с.
12. Шакурии Бухорой, М. Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣ / М. Шакурии Бухорой. – Хучанд: Нури маърифат, 2006. – 192 с.
13. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввулоти шуури эстеткӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.
14. Юсуфов, К. Сотим Улуғзода ва повести “Субҳи ҷавонии мо” / К. Юсуфов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 126 с.

ФАЗЛИ КИЛКУ ШАРАФИ НОМА

Дар мақола номаҳои хонандагон ҳамчун як падидаи муҳимми адабиётшиносӣ ва воситаи муколамаи эҷодкор бо ҷомеа мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Тавассути таҳлили илмии мактубҳои хонандагон нақши онҳо дар шиноخت, арзёбӣ ва бозсозии фардияти эҷодии Сотим Улуғзода муайян карда мешавад. Муаллиф нишон медиҳад, ки номаҳои хонандагон ҳамчун инъикосгари қабули иҷтимоии осори адиб, имконият медиҳанд ҷанбаҳои гуногуни ҷаҳонбинӣ, мавқеи иҷтимоӣ, хусусиятҳои тафаккури бадеӣ ва самтҳои асосии ҷустуҷӯҳои эҷодии нависандаро аз дидгоҳи хонандагон баррасӣ намоем.

Дар раванди таҳқиқ, бо истифода аз усулҳои таҳлили мазмунӣ ва тафсири, мактубҳо ҳамчун сарчашмаи боэътимоди ошкорсозии муносибати хонандагон ба андешаву орои нависанда таҳлил мегарданд. Дар асоси омӯзиши мундариҷаи номаҳо муайян карда мешавад, ки тавачҷуҳ ва дилбастагии хонандагон на танҳо ба арзиши бадеии осори Сотим Улуғзода, балки ба мавқеи шаҳрвандӣ, ҷаҳонбинии ахлоқӣ ва шахсияти инсонии ӯ низ марбут аст.

Ҳамчунин, дар мақола таъкид мегардад, ки номаҳои хонандагон ҳамчун шакли муоширати фарҳангӣ дар таҳкими робитаи маънавӣ, иҷтимоӣ ва ҳунарии нависанда бо ҷомеа нақши муассир доранд. Онҳо заминаи ташаккули муколамаи эҷодӣ, баланд бардоштани нуфузи адабӣ ва устувор гардидани мақоми иҷтимоии нависандаро фароҳам меоранд. Дар натиҷа, хулоса мешавад, ки омӯзиши номаҳои хонандагон метавонад ҳамчун як самти муҳимми таҳқиқи қабули осори адабӣ ва таҳлили фардияти эҷодии нависанда дар фазои фарҳангӣ хизмат намояд.

Калидвожаҳо: номаҳо, Сотим Улуғзода, хонандагон, бойгонӣ, рӯзгор, эҷодиёт, фардияти эҷодӣ, ҳиссӣ, маънавӣ, воқеӣ, таърихӣ ва ғайра.

Дар бораи муаллиф: Бақозода Сайрам Абдусаттор, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёт Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121,

E-mail: sbakozoda@mail.ru

ДОСТОИНСТВА И ЗНАЧИМОСТЬ ПИСЕМ

В статье письма читателей рассматриваются как важное литературоведческое явление и средство диалога писателя с обществом и подвергаются всестороннему научному анализу. На основе изучения читательской корреспонденции определяется их роль в познании, оценке и реконструкции творческой индивидуальности Сотима Улугзода. Автор показывает, что письма читателей, отражая общественное восприятие творчества писателя, позволяют выявить различные аспекты его мировоззрения, социальной позиции, особенностей художественного мышления и основных направлений творческих поисков с точки зрения читательской аудитории.

В процессе исследования с применением методов содержательного и интерпретационного анализа письма рассматриваются как достоверный источник выявления отношения читателей к идеям и взглядам писателя. На основе анализа их содержания устанавливается, что интерес и привязанность читателей обусловлены не только художественной ценностью произведений Сотима Улугзода, но и его гражданской позицией, нравственным мировоззрением и человеческими качествами личности.

Также в статье подчёркивается, что письма читателей, выступая формой культурной коммуникации, играют значительную роль в укреплении духовной, социальной и художественной связи писателя с обществом. Они создают основу для формирования творческого диалога, способствуют повышению литературного авторитета и укреплению социального статуса писателя. В результате делается вывод о том, что изучение писем читателей может служить важным направлением исследования рецепции художественного творчества и анализа творческой индивидуальности писателя в культурном пространстве.

Ключавые слова: письма, Сотим Улугзода, читатели, архив, жизнь, творчество, творческая индивидуальность, эмоциональный, духовный, реалистический, исторический.

Об авторе : Бакозода Сайрам Абдусаттор, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой теории и истории литературы

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121,

E-mail: sbakozoda@mail.ru

THE MERIT AND SIGNIFICANCE OF LETTERS

The article examines readers' letters as a significant literary phenomenon and an important means of dialogue between the writer and society, subjecting them to comprehensive scholarly analysis. Through the study of readers' correspondence, the article determines their role in the understanding, evaluation, and reconstruction of the creative individuality of Sotim Ulughzoda. It is demonstrated that readers' letters, reflecting the public reception of the writer's works, make it possible to identify various aspects of his worldview, social position, artistic thinking, and the main directions of his creative pursuits from the perspective of the readership.

In the course of the research, employing methods of content and interpretative analysis, readers' letters are treated as a reliable source for revealing readers' attitudes toward the writer's ideas and views. The analysis of their content shows that readers' interest and attachment are conditioned not only by the artistic value of Sotim Ulughzoda's works, but also by his civic stance, moral worldview, and personal human qualities.

The article also emphasizes that readers' letters, as a form of cultural communication, play a significant role in strengthening the spiritual, social, and artistic bond between the writer and society. They provide a foundation for the formation of a creative dialogue, contribute to the enhancement of literary authority, and reinforce the writer's social status. As a result, the study concludes that the examination of readers' letters can serve as an important direction in researching the reception of literary works and the analysis of a writer's creative individuality within the cultural space.

Keywords: letters, Sotim Ulughzoda, readers, archive, life, creative works, creative individuality, emotional, spiritual, realistic, historical.

About the author: Baqozoda Sairam Abdusattor , candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

E-mail: sbakozoda@mail.ru

ЗИНДАГИНОМАИ ШАЙХ БОБО КҶҲИИ ШЕРОЗӢ

Шоинбодов Н. ¹

Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳии Шерозӣ яке аз бузургтарин машоихи асри панҷуми ҳиҷрӣ мебошад. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Бобо Кӯҳӣ дар замоне чараён ёфтааст, ки дар Хуросону Мовароуннаҳр ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ хеле вазнин буд.

“Тезу тунд шудани зиддиятҳои синфӣ, торафт зиёд шудани ҳаракатҳои озодихоҳии деҳқонон ва аҳли хунар дар шаҳру қишлоқҳо ба ҳаракати афкори пешқадами ҷамъиятӣ ёрӣ расонда, барои боз ҳам равшантар ба ду лагер ҷудо шудани маданият, яъне маданияти реаксионӣ ва прогрессивӣ сабаб гардид” [Т: 106].

Ин вазъият дар асри XI, дар шаҳрҳои Хуросон, Мовароуннаҳр ва Эрон ба мисли Шероз, Балх Сарахс, Нишопур вазъу маҷлиси сарварони тасаввуф Абусаиди Абулхайр, Абулаббоси Наҳовандӣ, Абулқосими Қишарӣ, Абуабдулло Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ, Абуабдулло Ҳафиф, Абдуллоҳи Ансорӣ ва дигарҳо, аз минбар баланд садо меод. [Т: 78].

Нобаробариҳо, низоъҳои маърифӣ, ҷангу ғоратгариҳо пояи тасаввуфро боз ҳам мустаҳкамтар кард. Ҳаёти тангу пурмашаққат бозори тасаввуфро гарм мекард.

Худопарастӣ ва худоситии тасаввуф ба Ислом писанд омада бошад ҳам, озодии инсон ва сулҳи кулл ба таълимоти “Қуръон” рост меомад. Тасаввуф эҳсоси маърифат ва дарки илоҳиро ба тарзи худ тарбия мекард. Сӯфӣ барои нури маърифат протсессҳои махсусро аз сар мегузаронад ва ба васл омода мешавад. Аз ҷиҳати психологӣ омода шудан ба ҷустуҷӯи ҳақиқати илоҳӣ хилофи таълимоти “Қуръон” буд.

Афкори фалсафии Шарқ дар баробари наср шеър ҳам ифода ёфтааст ва назм воситаи пропагандаи ақоиди динӣ-фалсафӣ низ буд.

Аввал сӯфӣён ба назм рағбат надоштанд. Аммо аз асри XI сар карда аввалин орифони бузург Абусаиди Абулхайр, Бобо Кӯҳии Шерозӣ, дар суҳбату маҷлисҳо аз порчаҳои назмӣ истифода мебардагӣ шуданд.

Яке аз аввалин орифони суҳансаро ин Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ мебошад.

Мақоми Бобо Кӯҳӣ дар тасаввуфи асри XI хеле бузург аст. Аммо ҷуноне ки Е.Э.Бертельс менависад, девони ашъори шоир, ки қадимтарин намунаи шеъри ирфонист, барои таърихи адабиёти тасаввуф ганҷи нодир аст [Т: 281].

Дар хусуси ҳаёт ва эҷодиёти шоир агарчанде тадқиқотҳои алоҳида ба таъби нарасида бошад ҳам, ба тариқи обзори шарқшиносон ба ҳаёту эҷодиёти шоир дахл намуданд. Дар ин соҳа махсусан мақолаҳои профессор Е.Э. Бертельс [Т: 59-62] Ю.Е. Боршевский, [Т: 31-32] З.Н. Ворожейкина, [Т: 149-155] А.Т. Тохирҷонов [Т: 59-62], олимони аврупоӣ Чарльз Ръё, Л.Ю. Массиньон, Г. Эте [Т: 281], муҳаққиқони эронӣ Аллома Қазвинӣ [Т: 3-9], Алиакбар Деххудо [Т: 76], Парвиз Нотили Хонларӣ, Ҳабибулло Умод қобили қайд аст.

Албатта тадқиқотҳои зикршуда ва қайду ишораҳои ҷудогона барои равшан намудани ҷунин симои барҷастаи тасаввуф кофӣ нестанд.

Бинобар ин мо дар ин рисола ба тариқи мухтасар дар хусуси ҳаёту эҷодиёти шоир баҳс карда, кӯшиш менамоем, ки фикру мулоҳизаҳои мавҷударо то як андоза ҷамъбаст намоем.

Барои барқарор намудани очерки ҳаёти шоир сараввал маълумоти муҳаққиқонро аз назар гузаронидан лозим омад. Аз ин рӯ, дар аввали боби якум ба ин масъала таваққуф хоҳем кард. Қисми асосии боби аввалро ҳаёту эҷодиёти шоир ташкил медиҳад. Дар хусуси ҳаёту эҷодиёти шоир маълумоти маъхазҳо хеле кам аст. Дар ин қисми кор мо маълумоти парокандаи сарчашмаҳо ва тадқиқоти муҳаққиқон таҷма карда, обзори мухтасари ҳаёту эҷодиёти шоирро лозим донистем.

Мазмунҳои ирфонӣ ақоиди фалсафии Бобо Кӯҳӣ аз аҳамият ҳолӣ нест. Барои ин боби дуҷуми кори мо бахшида мешавад. Азбаски девони Бобо Кӯҳӣ намунаи барҷастаи истилоҳоти ирфонӣ

1. Шоинбодов Начмиддин – ходими илмӣ Маркази мероси хатии назди Раёсати АМИТ

аст, қисме аз боби сеюмро ба ин масъала бахшидем.

Қадимтарин маъхазе, ки дар хусуси ҳаёт ва шахсияти Бобо Кӯҳӣ маълумот медиҳад, ин “Асрор-ут-тавҳид”-и Муҳаммад ибни Мунаввар мебошад [Т: 108-109]. Муҳаммад ибни Мунаввар дар хусуси ҳаёту шахсияти Абусаиди Абулхайр ҳикоятҳо овардааст, ки дар онҳо баъзе ахборотҳои пароканда доир ба шахсияту мақоми шоир дар тасаввур дучор мешавад. Махсусан, ҳикояти воҳӯрии Абусаиди Абулхайр бо Бобо Кӯҳӣ ва дигар машоихи замон барои тарҷимаи ҳоли шоир аҳаммияти калон дорад.

Мувофиқи гуфтаи Муҳаммад ибни Мунаввар воҳӯрии Абӯсаид ва Бобо Кӯҳӣ, дар 90-солагии Бобо Кӯҳӣ ба вучуд омадааст. Аз ин таҳмини муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” мо дар боби оянда соли таваллуди шоирро барқарор хоҳем кард.

Аз асри таълифи “Асрор-ут-тавҳид” то асри XV, агар баъзе қайдҳои Саъдӣ [Т: 147] ва муаррихонро истисно кунем, дар хусуси ҳаёти шоир ягон маълумоти пуррае дида намешавад.

Дар асри XV, Абдурахмони Чомӣ дар тазкираи худ, “Нафаҳот-ул-унс” [Т: 352] маълумоти “Асрор-ут-тавҳид”-ро такроран, бо баъзе иловаҳои чузъӣ меораду халос.

Ризоқулихони Ҳидоят [Т: 487] насаби шоирро пурра овардааст. Қайд кардан даркор аст, ки Ризоқулихон Ҳидоят аввалин касест, ки Бобо Кӯҳиро шоир гуфтааст. Ахбороти Ризоқулихони Ҳидоят дар хусуси ҳаёти пиронсолии шоир андаке муболиғавӣ бошад ҳам, аз аҳаммияти илмӣ ҳолӣ нест.

Муаллифони тазкираҳои минбаъда, Муини Шерозӣ, дар “Шерознома”, [Т: 48] Муҳаммад Дорошуқуҳ дар “Сафинат-ул-авлиё”, Ғуломмуҳаммади Лоҳурӣ дар “Хизонат-ул-авсиё” [Т: 201] Хоҷа Маъсумалишо дар “Тароқиқ-ул-Ҳақоқиқ”, [Т: 212] дар хусуси ном, насаб ва муроди Абӯабдулло Ҳафиф будани шоирро, маълумоти кӯтоҳ овардаанд, ки мо дар кори минбаъда аз онҳо истифода хоҳем кард. Дар шарқшиносӣ дар хусуси Бобо Кӯҳӣ аввалин тадқиқот бо номи шарқшиноси рус Валентин Жуковский [Т: 108] мансуб аст. Муҳаққиқ девони Бобо Кӯҳиро бо муқаддимаи мухтасар ба нашр ҳозир карданӣ мешавад. Аммо ба ин кор марғи бемаҳал монёе шуд.

Ҳаёт ва эҷодиёти Бобо Кӯҳӣ диққати шарқшиноси Советӣ профессор Е.Э. Бертельсро низ ба худ ҷалб намуд. Ӯ соли 1924 дар маҷмӯаи Академияи фанҳои Россия мақолае бо номи “Ду ғазали Бобо Кӯҳӣ” [Т: 59-62] чоп намуд.

Е.Э. Бертелс аҳаммияти девони шоирро қайд намуда, ӯро яке аз аввалин машоихи суҳансаро ҳисоб мекунад. Соли 1925 дар маҷмӯаи зикршуда мақолаи дигари муҳаққиқ “Мифи кайҳонӣ дар ғазалиёти Бобо Кӯҳӣ” [Т: 282 43-45] чоп мешавад, ки дар хусуси адабиёти тасаввуф яке аз беҳтарин тадқиқотҳо ба шумор меравад. Е.Э.Бертельс [Т: 282] дар мақолааш қайд кардааст, ки ғазалиёти шоир намунаи аввалин ғазалҳои адабиёти ирфонӣ мебошанд. Соли 1928 баъди омӯзиши ҳаёту эҷодиёти шоир, Е.Э. Бертелс девони Бобо Кӯҳиро ба нашр ҳозир мекунад. [Т: 285-300]. Аммо мутаассифона, кори шарқшинос нотамои монд. Ин кори охири олими бузург, Е.Э. Бертельс буд.

Гуфтан равост, ки тадқиқоти Е.Э. Бертелс [Т: 286] хеле мукамал ва асоснок аст. Муҳаққиқ ахбороти ҳамаи сарчашмаҳои (бидуни “Табақот-ус-суфия”) чамъ карда обзори мухтасари ҳаёти шоирро тартиб додааст.

Ходими илмии институти шарқшиносии Ленинград З.В. Ворожейкина, дар мақолааш “О литературном наследии Бабаб Кухи и Баба Тахир” [Т: 149-159] доир ба наشري девони Бобо Кӯҳӣ дар Эрон маълумоти муфассал медиҳад. Аммо қайд кардан лозим аст, ки муҳаққиқ соли наشري девонро нодуруст шарҳ медиҳад. Мақолаи З.В. Ворожейкина асосан аз характеристикаи наشري девон иборат аст.

Олими дигари ленинградӣ А.Т. Тохирҷонов [Т: 59-62] низ ба ин масъала дахл намудааст. Ӯ дар мақолааш “Диван Баба Кухи в исследованиях В. Жуковского” дар хусуси нусхаи девони шоир обзори библиографӣ додааст.

Аз олимону адабиётшиносони эронӣ, Забехулло Сафо [Т: 217] Ризозода Шафақ Саид Нафисӣ, [Т: 207] Салим Нисорӣ ва Чалолиддин Хумой [Т: 201] танҳо ба зикри номи Бобо Кӯҳӣ қаноат кардаанд.

Аллома Қазвинӣ [Т: 3-9] дар муқаддимаи “Шад-ал-изор” аз Бобо Кӯҳӣ ном бурдааст. Дар ху-

суси эҷодиёти шоир нуктаи назари Аллома Қазвинӣ нодуруст аст. Ў ба далелу исбот ҳукм кардааст, ки девон ба номи Бобо Кӯҳӣ мансуб нест. Шубҳаи Аллома Қазвинӣ бисёртар аз наشري охири девон сар задааст, ки дар хусуси ин мо дар қисми оянда рисола таваккуф хоҳем кард.

Ва ниҳоят дар хусуси шоир аз олимони эронӣ муаллифи муқаддимаи девони Бобо Кӯҳӣ, Ҳабибулло Умод маълумоти мухтасаре медиҳам. Ношир дар муқаддимаи девон ақидаи Аллома Қазвиниро рад намуда, Бобо Кӯҳиро шоири соҳибдеворон ҳисоб мекунад.

Ҳабибулло Умод ба ахбороти сарчашмаҳо таъя карда, баъзе лаҳзаҳои ҳаёти шоирро шарҳ додааст.

Ба ғайр аз наشري Ҳабибулло Умод девони Бобо Кӯҳӣ дар Техрон ду маротиба ба таъб расидааст, [Т: 149-159] аммо нашрҳои яқум ва дуум дастраси мо нашуд. Ҳабибулло Умод матни ғазалиёти шоирро ба тариқи нашр интиқодӣ ба чоп ҳозир намудааст, вале аз қадом дастхат истифода бурданаширо зикр накардааст. [Т: 156].

Нусхаҳои ҳатти девони Бобо Кӯҳӣ хеле нодир ва қиммат аст. [Т: 158]. Нусхаи қадимтарини девони шоир дар Музеи Британия маҳфуз аст. Шарқшинос Чарльз Ръё қайд мекунад, ки девон ба номи Бобо Кӯҳӣ ё ин ки Боқуя мансуб аст.

Дар китобхонаи Институти Халқҳои Осиё тахти рақами В 4021 девони шоир маҳфуз аст. Девон дар Эрон аз нусхаи қадима бо супориши Валентин Жуковский, рӯнавис шудааст. Матни ғазалиёти саҳеҳ ва хоно аст. Ҳаҷми дастхат 12x8 см. Буда, 120 ғазал ва 19 рубоиро дар бар мегирад. Дар натиҷаи муқоиса бо нусхаи чопии девон (наشري Ҳабибулло Умод) маълум шуд, ки Ҳабибулло Умод нусхаи нав дорад. Ба ҳамин тариқ, аз мутолиаи тадқиқотҳои ахбороти маъхазҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳаёту эҷодиёти шоир то кунун ба таври пурра омӯхта нашудааст.

Ҳаёти Бобо Кӯҳӣ

Номи шоир дар маъхазҳо як хел нест. Муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” қунияширо Бӯабдулло гуфтааст: “...овардаанд, ки чун Шайх Бӯабдулло Боқуро ан доварӣ аз ботине бо Шайхи мо бархост, ба ҳар вақт ба саломи “Шайхи мо омадӣ”. [Т: 64]. Дар ҳикоятҳои “Асрор-ут-тавҳид” номи пурраи ӯ зикр нашудааст. Дар “Нафаҳот-ул-унс” Қомӣ ӯро “Шайх Абӯабдулло ва номашро Алӣ бини Муҳаммад” гуфтааст [Т: 352].

Бинобар ақидаи Е.Э. Бертелс, азбаски манбаи асосии “Нафаҳот-ул-унс”, “Асрор-ут-тавҳид” аст, Қомӣ низ тарафдори Муҳаммад ибни Мунаввар [Т: 290] мебошад. Ризоқулихони Ҳидоят дар “Маҷмаъ-ул-фусақо” [Т: 293] ӯро Абдуллоҳ Боқу ва қунияширо Абуабдуллоҳ гуфтааст. Дар асари дигараш “Риёз-ул-орифин” [Т: 487] номашро Муҳаммад Шайхалӣ зикр кардааст. Аз далелҳои Ризоқулихони Ҳидоят чунин менамояд, ки ном ва қунияи Бобо Кӯҳӣ ду вариант дорад. “Номи шарифи он чаноб Муҳаммад Шайх Алӣ низ гуфтаанд. [Т: 108]. Дар “Тароик-ул-ҳақоик”, [Т: 108] “Табақот-ус-суфия” [Т: 212] бо иловаи Алӣ ибни Муҳаммад мастур аст.

Муҳаммад Дорошукӯҳ дар хусуси қунияи шоир чизе намегӯяд, фақат ӯро “Алӣ ибни Муҳаммад зикр мекунад. Ғуломмуҳаммади Лоҳунӣ дар тазкираи худ “Хизонат-ул-асфӣ” номашро “Алӣ бини Абдуллоҳ мегӯяд. Азбаски маъхазҳо ӯро гоҳ бо номи “Алӣ ибни Муҳаммад”, гоҳ Муҳаммад Шайх Алӣ, Муҳаммад ибни Абдуллоҳ гуфтаанд, тадқиқотчиёни имрӯза низ ӯро ҳар хел ном мебаранд. Тахмини профессор Е.Э. Бетелс [Т: 289] доир ба қунияи шоир Абуабдуллоҳ, то андозае ҷоннок аст ва шубҳае нест, ки Бобо Кӯҳӣ бо устои худ Абуабдуллоҳ Хафиф ҳамқуния бошад.

Ба ҳамин тариқ, Дорошукӯҳ, [Т: 231] муаллифи “Номаи донишварон”, [Т: 70] Абдурахмони Қомӣ, [Т: 352] номашро Алӣ Муҳаммад ибни Абдулло ва қунияширо Абӯабдуллоҳ гуфтаанд. “Муҳаққиқони баъдина низ ба ин таъя кардаанд.

Тахаллус, лақаби шоир низ дар маъхазҳо гуногун омадааст. Муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” дар чанд ҷо лақабашро Боқӯя, Муҳаммад Дорошукӯҳ, Ғуломмуҳаммади Лоҳунӣ Боқуя зикр кардаанд. Абдурахмони Қомӣ дар яке аз маснавиҳои ному лақаби шоирро чунин зикр кардааст.

Кӯҳиймин гашт сӣ соли тамом,
Шуд лақабаш Кӯҳиву Бобош ном. [Т: 41]

Тахаллуси шоир, шояд аз сабаби дар кӯҳ гӯшанишин шуданаш, гирифта бошад. Саъдии Шерозӣ ӯро Бобо Кӯҳӣ гуфтааст:

Надонӣ, ки Бобои Кӯҳӣ чӣ гуфт,
Ба марде, ки шаб номусро нахуфт. [Т: 71]

Тахмин кардан мумкин аст, ки Бокуя шакли мухтасари Бобо Кӯҳӣ бошад. Дар шакли хатти форсӣ дар варианти дигар Бобо Кӯя ва бо ихтисори Бокуя шудааст. Профессор Е.Э. Бертельс қайд мекунад, ки ба ғайр аз Кӯҳӣ бо тахаллуси Инсон низ шеър гуфтааст. Баъзе муҳаққиқон ва адабиётшиносон таърихи пайдоиши тахаллусро аз замони Саъдӣ гуфтаанд. Аммо ҳанӯз дар асри X-XI, дар осори Рӯдакӣ, Унсурӣ, Кисой, Дақиқӣ тахаллусро мушоҳида мекунем.

Аз ахбори маъхазҳо мо лақаб, тахаллуси шоирро Бобо Кӯҳӣ (дар шакли ихтисори Бокуя) қабул ва тарафдорӣ менамоем. Алиакбари Деххудо [Т: 78] дар “Луғатнома” ўро бо чунин тахаллус зикр кардааст. Деххудо иқтибосро аз ду маъхаз ба мо дастнорас гирифтааст, ки онҳо “Нузҳат-ул-қулуб” ва нусхаи хаттии қадимаи “Таърихи гузида” мебошанд.

Соли таваллуд ва ҷои таваллуд. Муаллифи “Номаи донишварон” [Т: 71], Муҳаммад Доршукӯҳ [Т: 163], Ғуломмуҳаммад Лоҳутӣ [Т: 229] соли вафоти Бобо Кӯҳиро 442 ҳиҷрӣ (1052 мелодӣ) гуфтаанд. Агар мо мувофиқи ахбори “Асрор-ут-тавҳид” [Т: 106-269] соли воҳӯрии Бобо Кӯҳиро бо Абӯсаид Абулхайр, 1021 қарор диҳем, онгоҳ ҳаёти Бобо Кӯҳӣ ба 120 сол мерасад. Ин рақам агарчанде муболиғнок бошад ҳам, аз як ҷиҳат асос дорад, зеро ин қадар умри дароз дидан, ба ақидаи профессор Е.Э. Бертелс [Т: 488] дар Шарқ ҳодисаи ягона нест. Воҳӯрии Бобо Кӯҳӣ бо Абӯсаид Абулхайр дар 90-солагии Бобо Кӯҳӣ ба вуқӯъ омадааст. Аз ин ҷо соли таваллуди шоирро 933-34 тахмин кардан мумкин аст. Соли вафоти шоир қариб дар ҳамаи маъхазҳо 442 ҳиҷрӣ аст. Ғуломмуҳаммади Лоҳурӣ дар “Хизонат-ул-афсиё” дубайти овардааст, ки бо ҳисоби “моддаи таърих” рақами болоиро таъкид мекунад:

Пир Абдулло пири пиру чавон,
Буд як пири пири ҳақоғоҳ.
Соли васлаш чу аз хирад ҷустам,
Гуфт хотиф Карим Абдуллоҳ. [Т: 229]

Масъалаи дигаре, ки мавриди баҳси муҳаққиқону муаррихон қарор гардидааст, ин ҷои таваллуди Абуабдуллоҳ Алӣ бинни Бобо Кӯҳӣ мебошад. Аз сарчашмаҳо “Тароиқ-ул-ҳақоиқ” [Т: 212] ва “Номаи донишварон” [Т: 73] дар зикри номи ӯ “Шерозӣ” илова кардаанд ва дар аксарияти тадқиқотҳо ин маълум аст, ва бо қоиму қодир Аббос муосир буда, аз мушоҳир ҳукамо ва урафо бо Шайхурраис ва Абӯсаид Абулхайр ҳамсӯр ва худ аз Шероз аст. Профессор Е.Э. Бертельс [Т: 287] дуруст қайд мекунад, ки нисбати Шероз он маъно надорад, ки ҷои таваллуди Бобо Кӯҳӣ шаҳри Шероз аст. Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар “Таърихи гузида” [Т: 785] ўро бародари Пир Ҳусайни Шервонӣ номидааст. Аз ин гуфтаи Муставфӣ баъзе муҳаққиқон ҷои таваллудашро Шервон ё Боку (Озарбойҷон) нишон додаанд. Дар “Таърихи Бағдод чунин ахборот дучор мешавад, ки гӯё Боку деҳае аз вилояти Шервон аст ва Бокуя аз ин мавзеъ аст. Ин ақида албатта нодуруст аст. Дар адабиёти Шарқ чунин ном Боки ё Бокуи, ки мавзеи таваллуди шоирро ифода мекунад, то ҳоло мушоҳида нашудааст. Муаллифи “Шерознома” дар сифати уламо, сурафо ва суханварони Шероз маълумот дода, номи Бобо Кӯҳиро низ дар ин қатор зикр намудааст:

Гар туро дил накашад роҳи худо ҳамчу Алӣ,
Хештанро бирасон зуд ба Бобо Кӯҳӣ. [Т: 84]

Аз сарчашмаҳо маълум гардид, ки ҳаёти охири шоир дар Шероз аст, бинобар ин Алиакбар Деххудо қайд кардааст, ки шоир дар ду давраи ҳаёт (даврани аввал ва охири умр) дар Шероз будааст. Дар хусуси чавонӣ ва овони донишомӯзии шоир сарчашмаҳо чизе намегӯянд. Аз маъхазҳо танҳо ҳаминаш маълум аст, ки ӯ дар чавонӣ бо шайхони бузург Абуабдуллоҳ Хафиф, Абдулаббоси Наҳовандӣ, Имом Қишорӣ, Абуҳомид Нишопурӣ ҳамнишин ва ҳамсӯҳбат шудааст. Дар ин хусус яъне давраи донишомӯзии шоир девони осораш баъзе ахборотҳо дода метавонад. Ў дар ғазале ишора кардааст:

Дар адрасаву савмеа бас умр бишуд сарф,
Чой нарасидам, ки ману он буд, ки ҳастам. [Т: 46]

Барои тафсири ҳаёти минбаъдаи шоир мо ҳикояи муаллифи “Номаи донишварон”-ро меби-
ёрем: “Номаи Алӣ бинни Муҳаммад Абдулло аст. Аз фузалло ва урафои понсади ҳизрия аст ва бо
қоиму қодирӣ Аббос Шайх-ур-раис ва Абусаид Абулхайр ҳамаср ва худ аз Шероз аст:

Пас аз расидан ба ҳадди тамизу такмил ба хидмати Шайх Абуабдуллоҳ Хафиф расид ва аз
он ҷо сафар карда ба Нишопур рафт ва бо устод Имом Кишарӣ ва Абусаид Абулхайр мулоқот
ихтиёр афтод ва бо Шайх Абулаббоси Наҳовандӣ муддате мусоҳиб буд ва дар миёни эшон дар
тариқат суханони бисёре гузашта баъд аз он, ки ӯро мусофират ва сулук ба ниҳоят расид, ба Ше-
роз мурочиат намуд ва дар мағорон кӯҳе, ки наздик буд ба шаҳри Шероз мунзавӣ шуд”. [Т: 70]
Ҳамин гуна тафсир ва ахборот бо таъхири каме дар тадқиқоти адабиётшинос Заҳро Хонларӣ [Т:
82] омадааст, вале мутаассифона, Бобо Кӯҳиро аз машоихи қарни чаҳорум гуфтааст. Маълумоти
сарчашмаҳо дар хусуси вохӯрӣ бо Абуабдуллоҳ Хафиф як хел аст. Агар мо вохӯрии Бобо Кӯҳӣ бо
Абуабдуллоҳ Хафиф, аз рӯи ахбороти сарчашмаҳо, дар ҷавонӣ ҳисоб кунем, аз ин ҷо хулоса баро-
вардан осон аст, ки ӯ дар синни ҷавонӣ аллакай дар байни аҳли машоих эҳтироми босазое пайдо
кардааст. Дар хусуси шӯҳрати шоир дар ҷавонӣ “Асрор-ут-тавҳид” [Т: 108-109] низ ҳикоятҳои
бисёре овардааст. Ризоқулихони Ҳидоят дар “Ҳафт иқлим” қайд мекунад, ки шоир (яъне Бобо
Кӯҳӣ) тамоми мамлакатҳои мусулмониро сафар кардааст. Ин далелро Абдуллоҳи Ансорӣ тасдиқ
мекунад. [Т: 287] Ансорӣ аз забони Бобо Кӯҳӣ 30 000 ҳадису ҳикоят овардааст, ки қисми зиёди
ҳикояҳо аз сафару саргузаштҳои шоир маълумот медиҳанд. [Т: 181] Мувофиқи ақидаи Абдурах-
мони Ҷомӣ сафари Нишопур пеш аз вохӯрӣ бо Абуабдуллоҳ Хафиф ба вуқӯъ пасваस्ताаст. “...ва дар
ҷавонӣ ба сӯҳбати Абуабдуллоҳ” Хафиф фоиз шуда баъд аз он Шероз сафар карда буд ва баъд
ба Нишопур ба устод Абулаббоси Наҳовандӣ муддате мусоҳиб буд ва миёни эшон дар тариқат
суханони вохӯриҳо бо аҳли машоих қарни панҷум дар “Хизонат-ул-афсиё”-и Ғуломмуҳаммади
Лохурӣ, “Сафина-ул-авлиё” – Муҳаммад Дорошукӯҳ низ омадаанд, ки овардани ҳар яке чунин
ҳикоятҳо зарур нест.

Чи тарзе ки профессор Е.Э. Бертельс қайд мекунад, баъд аз сафарҳои дуру дароз ва мулоқоту
мусоҳибаҳо бо аҳли машоих мо Бобо Кӯҳиро дар шаҳри Шероз мебинем. Танҳо баъди 20 сол ӯро
ҳамсӯҳбати Сулаймӣ ва Имом Қишанӣ шуданашро Ҷомӣ зикр кардааст.

Ниҳоят Абуабдуллоҳ Бобо Кӯҳӣ баъд аз сафару саёҳатҳо, таҳсил дар савме ва мадрасаҳо,
иштирок дар вазъу маҷлисҳо, дар наздики шаҳри Шероз дар мағораи кӯҳе гӯшанишин мешавад.
Ризоқулихони Ҳидоят дар “Риёз-ул-орифин”, [Т: 102] сабаби гӯшанишин шудани шоирро чунин
шарҳ медиҳад:

“Гӯянд сабаби ҳидояти вай он буд, ки ба духтари подшоҳи замони худ ошиқ шуд ва чун ба
ҳеҷ ваҷҳи висоли манзур ба ҷиҳати вай муставвар ва мумкин набуд, аз рӯи маслиҳат дар кӯҳе
хориҷ аз шаҳр ба ибодат ва симоъ машғул шуд. Аҳолии шаҳр аз ҳолату тоати ӯ хабар ёфтанд ва
тавотири сайти зӯҳди ӯ гӯшзади султон шуд. Султон ба савмеаи ӯ рафта ва эътиқодро бо ӯ ба ҳам
расонид. ӯро ба музоҳоти худ таклиф намуд. Чун чошнии ибодат ва имон дар мазоқи он ҷаноб
ширин омада ва тақлидаш ба таҳқиқ шуда буд, аз қабул ибто намуд ва қурби маъшуқи ҳақиқиро
васли маҳбуби мазозӣ ихтиёр намуд, бинои олияи пояи маърифат ва ибодат ба мадоричи ақзо ва
маҳоризи аъло расид. Гӯянд, ки дар ҳар ду дар он кӯҳ ба ибодат машғул буданд. Дар санаи 442
реҳлат намуданд”. [Т: 102]

Сарчашмае, ки Ризоқулихони Ҳидоят аз он истифода намудааст маълум нест. Аммо аксари
тадқиқотчиён кӯҳнишин шуданашро тасдиқ кардаанд. Аз худи эҷодиёти шоир баъзе ишораҳои
дарёфт кардан мумкин:

1. Кӯҳиё нола макун бар сари ҳар санг чу қабк,
Кӯҳро ҳаст зи афғони ту бисёр садо. [Т: 76]
2. Қадаҳ бар каф ба кӯҳӣ гуфт соқӣ,
Биё аз ҷониби кӯҳсор ба ин сӯ. [Т: 94]

Аmmo сабаби гӯшанишинии шоир аз рӯи ахбороти Ризоқулихони Ҳидоят далели мӯътамад қабул кардан мумкин нест. Зеро сӯфие, ки ба қавли муаллифи “Номаи динишварон”, ба ҳадди тамизу такмил расидааст ва дар байни аҳли тасаввуф соҳибэҳтиром аст, на бояд барои ишқи замони гӯшанишини шавад. аз маълумотҳои болоӣ равшан аст, ки шоир тариқати маърифати дарвеширо дар ҷавони тай намудааст. Аз таълимоти тасаввуф аён аст, ки сӯфӣ он касест, аз дунёи реалӣ ва айни замони дур бошад. Пас Абуабдуллоҳ Бобо Кӯҳӣ барин шайхи бузург ҳеҷ гоҳ ишқи духтари Султон кӯҳнишин намешуд. Маъҳази қадимтарин “Асрор-ут-тавҳид”, ки ба замони Бобо Кӯҳӣ наздик аст, дар ин хусус чизе намегӯяд. Ва илова бар ин Бобо Кӯҳӣ дар синни пиронсолағӣ гӯшанишини шудааст. Ӯ ҳанӯз дар 90-солағӣ дар Нишопур буд. Абдурахмони Ҷомӣ ҳаёти кӯҳнишинии ӯро сӣ сол гуфтааст:

Кӯҳнишини гашт сӣ соли тамом,
Шуд лақабат Кӯҳиву Бобой ном. [Т: 82]

Агар мо аз рӯи гуфтаи Ҷомӣ сӣ солро ва аз рӯи маълумоти тамоми маъҳазҳо 442 (1052)-ро соли вафоти шоир қарор диҳем, онгоҳ ишқи шайхи 90-сола ба духтари қадрас хеле хандаовар менамояд.

Дар хусуси ҳаёти гӯшанишинии шоир ҳаминаш ба мо маълум аст, ки аҳли шаҳр ва дарвешон ба ибодату зиёрати ӯ мерафтанд. Доктор Забехулло Сафо сохту тарзи хонаҷоҳои асри XI-ро шарҳ дода, қайд мекунад, ки барои сӯфиён, алалхусус, шайхҳо дар хонаҷоҳо ҳамаи шароит фароҳам аст. [Т: 481]

Аз ашъори шоир баъзе порҷаҳое ба назар мерасанд, ки аз ҳаёти сохти шоир гувоҳӣ медиҳанд:

1. Сайди тири чашми ӯ шудӣ,
Кӯҳиё гарчи бағоят лоғарӣ. [Т: 107]
2. Мани девонаи бадеил, чу надорам зару сим,
Кардаам аз лаби чонбахши чу сад бор тамоъ. [Т: 76]

Мазори Бобо Кӯҳӣ, чӣ тавре ки профессор Е.Э. Бертелс қайд мекунад, яке аз ҷойҳои серодам ва хушманзараи ноҳияи Шероз аст. Соли 1858 губернатори Шероз Таҳмос Мирзои Козор мақбараи Кӯҳиро таъмир кардааст. [Т: 292]

Азбаски дар сарчашмаҳо, махсусан ҳикояҳои “Асрор-ут-Тавҳид” [Т: 105, 109, 269, 371], “Сафинат-ул-авлиё” [Т: 168], “Ҳазонат-ул-афсиё” [Т: 229], “Номаи донишварон” [Т: 70-10] дар хусуси шахсият ва қароматҳои Бобо Кӯҳӣ ахбороти фаровон аст, мо мехостем дар хусуси шахсияти шоир чанд мулоҳиза ронем.

Дар адабиёти асри XI, чи хеле ки Забехулло Сафо қайд мекунад, асаре ба вучуд омадаанд, ки назария тасаввуф асоси маънии онҳо буд. Чунин асарҳо ба монанди “Кашф-ул-тавҳид”-и Абулҳасан Алӣ бини Усмон ал-Ҷулубӣ, “Асрор-ут-тавҳид”-и Муҳаммад ибни Мунаввар дар хусуси шахсияту мақоми сӯфиёну дарвешон маълумоти алоҳида аз он ҷумла, Абусаид Абулхайр, Абулаббоси Наҳовандӣ, Имоми Қиморӣ, Абдуллои Ансорӣ дар шакли алоҳида жанри нав “мақома”-ро ба вучуд овард. Сабаби ин дар он буд, ки тасаввуф дар ин давра шӯҳрати калон пайдо кард. Ҳикояти ибни Мунаввар дар бораи вазъи Абусаид Абулхайр дар хонаҷоҳо шоҳиди он аст, ки тамоми пиру барнои Нишопур ба ӯ эҳтиром доштаанд. Аз ин рӯ шахсияти сӯфиён аз ҳадди ҳақиқӣ ҷудо шуда ба мавҳум ва ғайриреалӣ табдил меёфт. Қайд кардан ҷоиз аст, ки албатта маслаки тасаввуф низ инро тақозо мекард.

Дар бораи Абуабдулло Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ низ чунин ҳикоятҳо бисёр аст. Ҳикояту ривоятҳо, агарчанде ягон тарафи ҷараёни зиндагии Бобо Кӯҳиро шарҳ надиҳанд ҳам, аз онҳо пайдоиш, ки шоир дар тасаввуф мақоми босазое доштааст. Аз чунин ҳикоятҳо ҳолатҳои психологӣ сӯфиён, муносибати онҳо бо муридони, дарки ашъи ҳиссӣ ва мақоми тасаввуф дар ҷамъият пай бурдан мумкин аст. Ҳикояти Ҷомӣ дар хусуси воҳӯрии Абусаид Абулхайр ва Бобо Кӯҳӣ шоҳиди он аст, ки шайх то чӣ андоза аз олами ҳиссӣ дур аст. Абусаид Абулхайр ҳолати психикии Бобо Кӯҳиро пай бурдааст. Албатта, дар бисёр ҳикоятҳо то андозае муболиға ҳаст. Психологияи ҳозирамон исбот кардааст, ки одам ва воситаи телепатия тафаккурро дарк карда метавонад. [Т: 51]

Мисол аз “Нафоҳат-ул-унс”-и Абдурахмони Ҷомӣ: “...дар он вақт, ки Шайх Абусаид Абулхайр дар Нишопур буданд. Устод Имом Кишорӣ аз эшон истидоъ намуда буд, ки дар ҳар ҳафта як рӯз дар хонақоҳи эшон маҷлис гӯянд. Минбар ниҳода буданд ва чома бар он пӯшида ва мардум меомаданд ва менишастанд. Шайх Абуабдулло Боку ба пурсидани устод Имом Абулқосими Қишорӣ омада буд. Чун биншастанд ва якдигар пурсиданд, Шайх Абуабдуллоҳ гуфт:

- Ин чист? (яъне кист-Н.Ш.) Устод Имом гуфт: “Шайх Абусаид Абулхайр маҷлис хоҳанд гуфт, биншин то бишнави Абуабдуллоҳ Бобо Кӯҳӣ гуфт:

- “Ман ўро мӯкбилам. Яъне номмӯътакидам”. Устод Имом гуфт: -“Гӯш дор, ин марди мушарраф аст, бар хотир то ҳеч ҳаракат накуни ва ҳеч наяндеши, ки ў аҳвол боз намояд”. Пас Абусаид Абулхайр даромад ва бар минбар шуд. Муқриён Куръон хонданд ва шайх дуо бигуфт. Чун ба сухан омад, Абуабдуллоҳи Боку оҳиста ба худ гуфт: “Бас бод, ки дар вазъи бод аст”. Ҳанӯз ин сухан тамом наяндешида буд, ки Шайх Абусаид рӯй ба вай кард ва гуфт: “Оре, вазъ бод маъдаи бод аст”. Ин калима бигуфт ва боз ба сари сухан рафт. Чун Шайх дар сухан гарм шуд, Шайх Абуабдуллоҳ он ҳолат бидид ва он салтанату атрофи вай бар хотир мушоҳида намуд. Андеша кард, ки чандон мувофиқ ба тадриҷ ва чандин мушоихро дидам, ки аз худдорӣ боз хидмати эшон кардам, сабаб чист, ки ин ҳама бар ин мард зоҳир мешавад ва бар мо зоҳир намешавад. Шайх Абусаид дарҳол рӯй ба вай карду гуфт: Эй хоҷа, байт:

Ту ҷононӣ, ки туро бахт ҷунон аст ҷунон,
Ман ҷунинам ки маро бахт ҷунин аст ҷунин.

Ва даст бар рӯй овард ва аз минбар фуруд омад ва пеши Имом Қишарӣ ва Абуабдулло Боку шуд. Чун биншастанд Шайх Абусаид Устод Имомро гуфт, ки ин хочаро бигӯ, ки дил ба мо кунад, Абуабдуллоҳ Боку гуфт: “дил он вақт хуш кунам, ки ҳар рӯзи панҷшанбе ба саломии ман меой, баъд аз ин наой!” Шайх Абусаид гуфт: “бисёр машоиху бузургонро чашм бар ту афтадааст мо бад-он назарҳо меоем на барои ту”. Чун Шайх ин бигуфт гиристанд ва хурӯш аз чамъ баромад ва Шайх Абуабдуллоҳ низ бисёр бигирист”. [Т: 281]

Аз ин порча дар назари мо мучассамаи ду мутасаввоти бузург, Абусаид Абулхайр ва Бобо Кӯҳӣ намоён мешавад. Ишқи ҳар ду шайх ҳам дар роҳи васл дар машаққат ҳаст. Бидуни ин, аз порчаи зикршуда ҳолат ва характери тасаввуфи асри XI-пай бурдан мумкин аст. Шайх барои конкретӣ ва саҳеҳтар баёни фикри худ, аз порчаи назмӣ истифода бурдааст. Аз баъзе ҳикоятҳо ва ривоятҳо шахсияти Абусаид Абулхайр ва Бобо Кӯҳӣ чун мучассамаҳои афсонавӣ чилвагар мешавад. Ин гуна ривоятҳо дар байни халқ, аз он ҷумла сӯфиёну дарвешон васеъ паҳн шуда буданд. Аз ҳикоятҳо баъзе порчаҳои назмиро ҳам ёфтан мумкин аст, ки маъно ва мазмуни ҳикоятро пурра ва конкрет мекунанд.

Ба ҳамин тариқ, мо дар асоси факту далелҳои сарчашмаҳо мухтасар ҳаёти Бобо Кӯҳиро шарҳ дода, ба ҳулосае меоем, ки ҳаёти Бобо Кӯҳӣ дар замоне ҷараён ёфтааст, ки дар Хуросон ва Мовароуннаҳр тасаввуф ба дараҷаи баланди назариявӣ расида буд. Зиндагии шоир гоҳ дар сафар, гоҳ дар хонақоҳ, гоҳ дар вазъи маҷлиси умум гузаштааст. Ва ниҳоят солҳои охири умрашро берун аз ҳаёти маишӣ, дар кӯҳе гузаронидааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Амин Аҳмади Розӣ. Ҳафт иқлим. – Калкатта, 1357. – 741 с.
2. Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ, девон, фонди дастнависҳои Институти Халқҳои Осиё: рақами В 4021.
3. Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ, девон микрофилм аз рӯи нусхаи номаълум.
4. Арафот-ул-ошиқин, – Техрон, 1022 х.
5. “Асрор-ут-тавҳид” фи мақомоти Шайх Абусаид, таълифи Муҳаммад ибни Мунаввар, бо эҳтимоми Забеҳулло Сафо, Техрон, 1332.
6. Абдурахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс, – Техрон, 1336.
7. Абдурахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс. – Лоҳур. 1310.

8. Абдурахмони Ҷомӣ. Осори мунтахаб. – Душанбе, 1964.
9. Аттори Нишопурӣ. Девон, Техрон, 1319.
10. Абуабдулло Рӯдакӣ. Девон. таҳияву таҳвини матн ва муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2024. – 192 с.
11. Бобо Тоҳирӣ. Мунтахаботи ашъор. Душанбе, 1963.
12. Бобо Кӯҳӣ Шерозӣ. Девон, нашри сеюми Шероз, бо муқаддимаи Ҳабибулло Умод.
13. Гулшани адаб. Душанбе, 1975 (намунаҳои назми форсу тоҷик, асрҳои IX-XIII), ҷилди 1.
14. Кашф-ул-махҷуб, таълифи Муҳаммад Чуллоби Хучивайрӣ.
15. Лутфалибеки Озар. Оташкада, Бомбай, 1276 х.
16. Муҳаммад Дорошукӯх. Сафинат-ул-авлиё, Ҳинд, 1900 м.
17. Муҳаммад Дорошукӯх. Сафинат-ул-авлиё. Лоҳур, 1321 х.
18. Маҷолис-ул-ушшоқ. Таълифи Султон Ҳусайн бини Султон, Лакҳнав, 1293.
19. Мунтахаби “Асрор-ут-тавҳид”, ба чопхозиркунанда Оқои Аҳмад Бахтиёр, Техрон, 1320.
20. Мунтахаби “Қобуснома”, Техрон, 1341.
21. Номаи донишварон, таълифи Саноеъуддавла, Техрон, 1871.
22. Ризоқулихони Ҳидоят. Маҷмаъ-ул-фуқаро, чопи Ҳинд, 1295 х.
23. Ризоқулихони Ҳидоят. Риёз-ул-орифин, Техрон, 1305 х.
24. Саной. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа, Бомбай, 1275.
25. Саъдӣ. Бӯстон, чопи сангӣ, Ҳинд, 1309 х.
26. Саъдӣ. Бӯстон, Техрон, 1346, бо тасҳеҳ ва ҳавошии Оқои Абулаъзими Қароб.
27. Саъдӣ. Бӯстон, изд. Пиэтса. Берлин, 1922.
28. Табақот-ус-сӯфия, таълифи Ҳоҷа Абдуллои Нисорӣ, дастхати рақами ИНА АН СССР.
29. Тароиқ-ул-ҳақоиқ, таълифи Ҳоҷа Маъсумалишои Ноибусадр, Иехрон, 1316-1319.
30. Тазкират-ул-авлиё, таълифи Аттори Нишопурӣ, Калкатта, 1316 х.
31. Тазкират-уш-шуаро. Давлатшоҳи Самарқандӣ, Лондон, 1901 м.
32. Фарсинома, Лондон, 1921.
33. Шерознома, Муини Шерозӣ, дастхати рақами 976, фонди дастнависҳои ИНА АН СССР.
34. Е.Э.Бертельс. Очерк истории персидской литературы, Ленинград, 1928.
35. Е.Э.Бертельс. Две газели Баба Кухи. В сб. «Доклады Российской Академии Наук, Л. 1924.
36. Е.Э.Бертельс. Космические мифы газели Баба Кухи, в сб. Доклады Российской Академии Наук, Л. 1925.
37. Е.Э.Бертельс. Суфизм и суфийская литература, М. 1965.
38. Е.Э.Бертельс. Истории персидско-таджикской литературы, – М. 1960.
39. И.С.Брагинский. Из истории таджикской и персидской литературы, М. 1972.
40. Ю.Боршевский. К характеристике рукописного наследия В.А.Жуковского в сб. «Очерки по истории русского востоковедения» М. 1960, т.У.
41. З.Н.Ворожейкина. О литературном наследии Баба Кухи и Баба Тахира, «Иранская филология», 1964.
42. Б.Г.Гафуров. Таджики, М., 1972.
43. В.А.Жуковский. Человек и познание у персидских мистиков, Петербург, 1895.
44. В.А.Жуковский. Песни старца гератского, сб. «Восточные заметки» Петербург, 1895.
45. А.Крымский. История персии, её литературы и дервишской теософии, т. 1, М., 1909.
46. В.В.Кушева. Аннотация на рукопис В 4021, отдел руке. II. О. ИНА. АН.СССР, Ленинград, 1972.
47. И.Ю.Крачковский. Корон (пер. и комментарии, М. 1963.
48. А. Мухаммадходжаев. Мирозрение. Фаридаддин Аттора, Душанбе, 1974.
49. Н.Одилов. Чаҳонбинии Чалолиддини Румӣ. Душанбе, 1964.
50. М.Осимӣ. Пайдоиш ва ташаккули тафаккури фалсафӣ. Душанбе, 1970.
51. А.Т.Тагирджанов. Девон. Баба Кухи в исследованиях В.А.Жуковского, в сб. “Очерки по истории русского востоковедения” т. V. М. 1960.

ЗИНДАГИНОМАИ ШАЙХ БОБО КУҲИИ ШЕРОЗӢ

Абуабдулло ибни Муҳаммад Бобо Кӯҳии Шерозӣ яке аз бузургтарин машоихи асри панҷуми ҳиҷрӣ мебошад. Зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Бобо Кӯҳӣ дар замоне чараён ёфтааст, ки дар Хуросону Мовароуннаҳр ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ хеле вазнин буд. Ин вазъият дар асри XI, дар шаҳрҳои Хуросон, Мовароуннаҳр ва Эрон ба мисли Шероз, Балх Сарахс, Нишопур вазъу маҷлиси сарварони тасаввуф Абусаиди Абулхайр, Абулаббоси Наҳовандӣ, Абулқосими Қишарӣ, Абуабдулло Муҳаммад Бобо Кӯҳӣ, Абуабдулло Хафиф, Абдуллои Ансорӣ ва дигарҳо, аз минбар баланд садо меод.

Нобаробариҳо, низоъҳои мазҳабӣ, ҷангу ғоратгариҳо пояи тасаввуфро боз ҳам мустаҳкамтар кард. Ҳаёти тангу пурмашаққат бозори тасаввуфро гарм мекард.

Мақоми Бобо Кӯҳӣ дар тасаввуфи асри XI хеле бузург аст. Аммо, чуноне ки Е.Э.Бертелс менависад, девони ашъори шоир, ки ҷадимтарин намунаи шеъри ирфонӣ аст, барои таърихи адабиёти тасаввуф ганҷи нодир аст. Барои барқарор намудани очерки ҳаёти шоир сараввал маълумоти муҳаққиқонро аз назар гузаронидан лозим омад. Аз ин рӯ дар аввали боби якум ба ин масъала таваққуф хоҳем кард. Қисми асосии боби аввалро ҳаёту эҷодиёти шоир ташкил медиҳад. Дар хусуси ҳаёту эҷодиёти шоир маълумоти маъхазҳо хеле кам аст. Дар ин қисми кор мо маълумоти парокандаи сарчашмаҳо ва тадқиқоти муҳаққиқон таҷмакарда, обзори мухтасари ҳаёту эҷодиёти шоирро лозим донистем.

Номи шоир дар маъхазҳо як хел нест. Муаллифи “Асрор-ут-тавҳид” қунияшро Бӯабдулло гуфтааст: “...овардаанд, ки чун Шайх Бӯабдулло Боқуро ан доварӣ аз ботине бо Шайхи мо бархост, ба ҳар вақт ба саломӣ “Шайхи мо омадӣ”. Дар ҳикоятҳои “Асрор-ут-тавҳид” номи пурраи ӯ зикр нашудааст. Дар “Нафаҳот-ул-унс” Ҷомӣ ӯро “Шайх Абуабдулло ва номашро Алӣ бинни Муҳаммад” гуфтааст.

Муҳаммад Дорошукӯҳ дар хусуси қунияи шоир чизе намегӯяд, фақат ӯро “Алӣ ибни Муҳаммад зикр мекунад. Ғуломмуҳаммади Лоҳунӣ дар тазкираи худ “Хизонат-ул-асфӣ” номашро “Алӣ бинни Абдуллоҳ мегӯяд. Азбаски маъхазҳо ӯро гоҳ бо номи “Алӣ ибни Муҳаммад”, гоҳ Муҳаммад Шайх Алӣ, Муҳаммад ибни Абдуллоҳ гуфтаанд, тадқиқотчиёни имрӯза низ ӯро ҳар хел ном мебаранд. Дар хусуси ҷавонӣ ва овони донишомӯзии шоир сарчашмаҳо чизе намегӯянд. Аз маъхазҳо танҳо ҳаминаш маълум аст, ки ӯ дар ҷавонӣ бо шайхони бузург Абуабдуллоҳ Хафиф, Абдулаббоси Наҳовандӣ, Имом Қишорӣ, Абуҳомид Нишопурӣ ҳамнишин ва ҳамсӯҳбат шудааст.

Ба ҳамин тариқ, мо дар асоси факту далелҳои сарчашмаҳо мухтасар ҳаёти Бобо Кӯҳиро шарҳ дода, ба ҳулосае меоем, ки ҳаёти Бобо Кӯҳӣ дар замоне чараён ёфтааст, ки дар Хуросон ва Мовароуннаҳр тасаввуф ба дараҷаи баланди назариявӣ расида буд. Зиндагии шоир гоҳ дар сафар, гоҳ дар хонақоҳ, гоҳ дар вазъу маҷлиси умум гузаштааст. Ва ниҳоят солҳои охири умрашро берун аз ҳаёти маишӣ, дар кӯҳе гузаронидааст.

Калидвожаҳо: Шайх Бобокӯҳӣ, Боқуя, парастӣрон, машоих, Шероз, Хуросон, тасаввуф, нақшбандия, мерос, суфия, дарवेशия, гушанишинӣ, мурид, шайх, тақво, хонақоҳ, харобот, муғон, қудс, ҷунбиш, таълимот, асрои амал.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоинбодов Начмиддин, ходими илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии АМИТ, Сураға:ш. Душанбе, Кӯчаи Ҳисорӣ 19.2 хучраи 136,

Тел: 235 35 29, +992 915 36 00 57. E-mail: Shoinbod@bk.ru

БИОГРАФИЯ ШЕЙХА БАБЫ КУХИ ШИРОЗИ

Абу Абдулла ибн Муҳаммад Баба Кухи из Шираза – один из величайших суфийских поэтов V века по хиджре. Жизнь и творческая деятельность Баба Кухи протекали в период, когда политическая и экономическая ситуация в Хорасане и Мавераннахре была крайне сложной. Эти обстоя-

тельства нашли отражение в литературе XI века. Неравенство, религиозные конфликты, войны и грабежи способствовали укреплению духовных и философских основ суфизма.

Сложные и тяжёлые условия жизни усиливали развитие суфийского движения. Роль Баба Кухи в истории суфизма XI века является весьма значительной. Как отмечает Э. Э. Бертельс, сборник стихов поэта, представляющий собой один из древнейших образцов мистической поэзии, является редким и ценным памятником для изучения истории суфийской литературы.

Для реконструкции биографического очерка поэта необходимо, прежде всего, обратиться к сведениям, приведённым в трудах исследователей. Этому вопросу посвящено начало первой главы. Основная часть главы включает изложение жизни и творчества Баба Кухи. Следует отметить, что сведения, сохранившиеся в источниках о его жизни и деятельности, крайне ограничены.

В данной части работы представляется необходимым дать краткий обзор жизни и творчества поэта, опираясь на разрозненные данные, содержащиеся в письменных источниках и трудах исследователей. Имя поэта в источниках упоминается редко. Автор произведения «Асрар ат-Таухид», кунья (арабская часть имени) которого Буабдулло, сообщает:

«...передано, что, когда шейх Буабдулло Бакура ан-Давари вставал изнутри вместе с нашим шейхом, он приветствовал его словами: “Наш шейх, ты пришёл!”».

Полное имя Баба Кухи в «Асрар ат-Таухид» не приводится. В сочинении «Нафахат аль-Унс» Джамии называет его «шейх Абуабдулло», уточняя, что его имя было Али ибн Мухаммад.

В разных источниках он упоминается также под именами Али ибн Мухаммад, Мухаммад Шейх Али и Мухаммад ибн Абдулла, что послужило причиной разночтений в работах современных исследователей. Предположение профессора Э. Э. Бертельса относительно фамилии поэта – Абу Абдулла – представляется достоверным. Нет сомнений, что Баба Кухи носил ту же фамилию, что и его учитель – Абу Абдулла Хафиф.

Источники не содержат сведений о юности поэта и периоде его учёбы. Известно лишь, что в молодости он встречался с выдающимися шейхами, среди которых Абу Абдулла Хафиф, Абдул Аббас Нахованди, Имам Кишори и Абу Хамид Нишапури.

На основании имеющихся фактов и свидетельств можно кратко изложить, что жизнь Баба Кухи протекала в эпоху, когда суфизм в Хорасане и Мавераннахре достиг высокого теоретического уровня. Поэт чередовал периоды путешествий с уединением и участием в духовных собраниях. Последние годы своей жизни он провёл в уединении, в горах.

Ключевые слова: Шейх Бабакух, Бакуя, преданные, Машаих, Шираз, Хорасан, Суфизм, Накшбанди, наследие, Суфизм, дервишизм, уединение, ученик, шейх, благочестие, дом, разорение, Мугань, Иерусалим, движение, учение, секреты практики

Информация об авторе: Шоинбодов Наджмиддин, научный сотрудник Центра востоковедения и письменного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: Душанбе, улица Хиссори 19.2, кв. 136,

Тел: 235 35 29, +992 915 36 00 57. E-mail: Shoinbod@bk.ru

BIOGRAPHY OF SHEIKH BABA KUKHI SHIROZI

Abu Abdullah ibn Muhammad Baba Kukhi of Shirazi is one of the greatest Sufi poets of the 5th century AH. Baba Kukhi's life and creative work took place during a period of extreme political and economic hardship in Khorasan and Transoxiana. This situation was reflected in 11th-century literature. Inequality, religious conflicts, wars, and plunder further strengthened the foundations of Sufism. This complex and difficult life undermined the Sufi movement. Baba Kukhi's role in 11th-century Sufism is significant. However, as E. E. Bertels writes, the poet's collection of poems, the oldest example of mystical poetry, is a rare treasure for the history of Sufi literature. To reconstruct the poet's life, it was first necessary to consider the available scholarly information. Therefore, we will address this issue at the beginning of the first chapter. The main part of the first chapter is devoted to the poet's life and work. Source information on the poet's life and work is very limited. In this part of the work, we considered

it necessary to provide a brief overview of the poet's life and work, drawing on scattered sources and research. The poet's name is not repeated in the sources. The author of "Asrar-ut-Tawhid," whose kunya is Bu'abdullah, said: "...it is narrated that when Sheikh Bu'abdullah Bakura an-Dawarī stood up from within with our sheikh, he greeted him with the words: 'Our sheikh, you have come.'" His full name is not mentioned in the stories in "Asrar-ut-Tawhid." In Nafahat-ul-Uns, Jami called him "Sheikh Abu'bdullah," and his name was "Ali ibn Muhammad." While sources sometimes refer to him as "Ali ibn Muhammad," then Muhammad, Sheikh Ali, and Muhammad ibn Abdullah, modern scholars also call him by other names. Professor E.E. Betels's suggestion that the poet's surname was Abu Abdullah is quite plausible, and there is no doubt that Baba Kuhi shared the same surname with his teacher, Abu Abdullah Khafif. The sources say nothing about the poet's youth or the period of his studies. It is only known from sources that in his youth he met the great sheikhs Abu Abdullah Khafif, Abdul Abbas Nahowandi, Imam Kishori, and Abu Hamid Nishapuri. Thus, we briefly outline Baba Kuhi's life, based on facts and source evidence, and conclude that it took place during an era when Sufism in Khorasan and Transoxiana reached a high theoretical level. The poet's life was spent traveling, at home, and at public gatherings. Finally, he spent his final years away from everyday life, in the mountains.

Keywords: Sheikh Babakuh, Bakuya, devotees, Mashaikh, Shiraz, Khorasan, Sufism, Naqshbandi, heritage, Sufism, dervishism, solitude, disciple, sheikh, piety, home, ruin, Mughan, Jerusalem, movement, teaching, secrets of practice

About the author: Shoinbodov Najmiddin, research fellow at the Center for Oriental Studies and Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe, Hissori Street 19.2, apt. 136,

Tel: 235 35 29, +992 915 36 00 57. **E-mail:** Shoinbod@bk.ru

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МХ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифаи дастхат;
4. Индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз дилҳои китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 15 саҳифаи дастхат; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 8-10 номгӯи адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъки кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисди рӯйхати адабиёти мақолаҳо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарк» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 20 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 8 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусаха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузори нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс ТДУ(УДК) (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 15 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 8-10 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 8-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат

МУНДАРИЧА

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ

Шарифзода А. Қ. , Ислоҳоти пулии Дориюши бузург ва ташаккули низоми сиккакӯбии шоханшоҳии Ҳахоманишиён	5
Мирзоев Н.М., Ҷумаева П.А. Нақши Тоҷикистон дар ташаккули дипломатияи об	13
Холов А.С. , “Тибби акбарӣ” ва вижагиҳои нусхаҳои чопи сангии он	21
Ҳочиев К.М. , Истифодаи манобеъ таърихӣ ва таҳқиқотӣ ҳамчун асоси омӯзиши таърихи давлати Сомониён дар осори А.Мухторов	29
Назаров М. , Хусусиятҳои нусхашиносии дастнависи «таърихи рашидӣ»-и Мирзо Муҳаммадҳайдари дӯғулот (дар асоси нусхаи №475 маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди раёсати амит)	35

ФИЛОЛОГИЯ

Азизова М. С. , Таърихи омӯзиши хусусиятҳои таркибии воҳидҳои фразеологӣ сермаъно дар забоншиносии муосир	44
Садуллоева В. , Таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ бо забонҳои русӣ ва англисӣ	51
Ҳайдаров К.Н. , Падидаҳои сермаъноӣ ва омонимия дар низоми комонимҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	56
Давлатзода М.Н. , Таҳлили этимологӣ бархе аз номҳои чуғрофӣ дар забони англисӣ	67
Саидова Н.А. , Сохта шудани истилоҳоти ҳандаса бар пояи усули сарфии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	74
Шерализода А.Ш. , Нақши фаҳрия дар сохтори бадени достони «Гаршоспнома»-и Асадии Тӯсӣ.....	80
Расулов С.А. , Ашъори «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» дар Эрон ва вижагиҳои он	87
Ваҳобова Н. , Назаре ба омӯзиши Афғонистон дар Тоҷикистон дар солҳои навадуми асри хх	95
Бақозода С. А. , Фазли килку шарафи нома	108
Шоинбодов Н. , Зиндагиномаи Шайх Бобо Кӯҳии Шерозӣ.....	118

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Шарифзода А. , Денежные реформы Дария великого и формирование системы монетного дела ахеменидской державы	5
Мирзоев Н. , Роль Таджикистан в развитии водной дипломатии.....	15
Холов А.С. , Литографические издания «Гибби акбари» и их особенности	21
Ходжиев К. М. , Использование исторических источников и исследовательских работ как основы для изучения истории саманидского государства в трудах А. Мухторова.....	29
Назаров М. Особенности кодикологии рукописи «истории рашида» Мирзо Мухаммада Гейдара дугулота (на основе экземпляра № 475 центра востоковедения и письменного наследия при отделении национального института востоковедения)	35

ФИЛОЛОГИЯ

Азизова М. С. , История изучения особенностей состава символических фразеологизмов В современной лингвистике	44
Садуллоева В. , Сравнительный анализ военной терминологии в русском и английском языках	51
Хайдаров К. Н. , Явления синонимии и омонимии в системе комонимов таджикского и английского языков	56
Давлатзода Н. М. , Этимологический анализ некоторых топонимов в английском языке	67
Саидова Н.А. , Образование геометрических терминов на основе морфологического словообразовательного способа в таджикском и английском языках	74
Шерализода А.Ш. , Роль самовосхваления в художественной структуре поэмы «Гаршоспнама» Асади Туси ...	80
Расулов С.А. , Поэзия «Поэтов-современников Рудаки» в Иране и их особенности	87
Вахובהва Н. , Взгляд на изучение Афганистана в Таджикистане в девяностые годы XX века	95
Бакозода С. А. , Достоинства и значимость писем	108
Шоинбодов Н. , Биография Шейха Бабы Кухи Ширози	118

CONTENTS

HISTORY AND ARCHAEOLOGY

Sharifzoda A. , Monetary reforms of Darius the great and the formation of the achaemenid coinage system.....	5
Mirzoev N. , Tajikistan initiator For the protection of water sources	15
Kholov A. S. , Lithographic editions of “tibbi akbari” And their features	21
Khojiev K. M. , Using historical sources and research works as the foundation for studying the history of the samanid state in a. Mukhtorov's works	29
Nazarov M. , Features of the manuscript copy of tarikh-i rashidi by Mirza Muhammad-haydar dughlat (based on manuscript no. 475 from the center for oriental studies and written heritage under the presidium of national academy of sciences of tajikistan)	35

PHILOLOGY

Azizova M.S. , History of studying the features of the composition of symbolic Phraseological units in modern linguistics	44
Sadulloeva V. , A comparative analysis of military Terminology in russian and english	51
Haidarov K. N. , Phenomena of synonymy and homonymy In the system of comonyms of the tajik and english languages	56
Davlatzoda N. M. , Etymological analysis of some toponyms in the english language	67
Saidova N. A. , Formation of geometry terms based on the morphological word-formation method in the tajik and english languages	74
Sheralizoda A. Sh. , The role of honor in the artistic Structure of the epic “Garshospnama” by Asadi Tusi.....	80
Rasulov S. A. , Poetry of «contemporary poets of rudaki» In iran and their fuatures	87
Vahobova N. , A few words about the study of Afghanistan In Tajikistan in the nineties Of the twentieth century ..	95
Baqozoda S. A. , The merit and significance of letters	108
Shoinbodov N. , Biography of Sheikh Baba Kuhi Shirozi	118

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER FOR ORIENTAL STUDIES AND LITERARY HERITAGE

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 3 (13), 2025

Мухаррири масъул: А. Мухаммадӣ
Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин
Мусаххех: Д. Валиева
Тарроҳ: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 27.09.2025
Барои нашр имзо шуд 31.09.2025
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 16,87 Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №39

ҶДММ “Меҳроҷ-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2

